

René Puaux

δυστυχισμένη
Βόρειος Ήπειρος

(Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)

Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικό: Αχ. Γ. Λαζάρου
Μετάφραση: Α. Αχ. Λαζάρου

Τροχαλία

ΙΟΑΝΝΙΝΑ
(JANNINA)

Τίτλος πρωτοτύπου: La malheureuse Épire
Μετάφραση: Αγόρω-Ελισάβετ Αχ. Λαζάρου
Εισαγωγή - Σχόλια - Επιλεγόμενα, χρονικό του βορειο-
ηπειρωτικού ζητήματος: Αχ. Γ. Λαζάρου δ.φ.
Τυπογραφικές διορθώσεις: Παντελής Μπουκάλας
Ειδικός επιστημονικός σύμβουλος των ιστορικών εκδόσεων:
Αχ. Γ. Λαζάρου δ.φ.
Ευρετήριο: Μάχη Τζεφρώνη
Φωτοστοιχειοθεσία - Φιλμ - Μοντάζ: ΛΥΧΝΟΣ ΕΠΕ
πλ. Θεάτρου 24, 10552 Αθήνα - τηλ. 3214766
Τυποτεχνική επιμέλεια: Νίκος Αγγελάτος
Επιμέλεια: Γρηγόρης Τρουφάκος
Εκτύπωση: ΟΛΒΟΣ ΕΠΕ, Νικομήδους 19 Κολοκυνθού
τηλ. 5133737
Βιβλιοδεσία: Σπύρος Σγαρδέλης

© Για την ελληνική γλώσσα: Τροχαλία
Γ. ΤΡΟΥΦΑΚΟΣ & Σια Ε.Ε.
Τριβαίων 5 (πάροδος Σκουφά 64)
10680 Αθήνα - τηλ. 3646426

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Εισαγωγή Αχ. Γ. Λαζάρου	9
Η δυστυχημένη Ήπειρος. Η επιστροφή των Ηπειρωτών	39
Το ελληνικό φρόνημα στην Ήπειρο	42
Κέρκυρα	50
Στους Αγίους Σαράντα	57
Στη Νίβιτσα	61
Αγιος Βασίλειος	67
Λούκοβο	69
Πικέρνι	71
Η Χειμάρρα - Πηγή του ελληνισμού	74
Η παραλία της Ηπείρου	85
Προς το εσωτερικό της Ηπείρου	90
Προς το Αργυρόκαστρο	97
Η κοιλάδα του Αργυροκάστρου	99
Αργυρόκαστρο	111
Ένας συγκινητικός φάκελλος	116
Αναμνήσεις από το Αργυρόκαστρο και το Δελβινάκι	122
Προς συνάντηση του Διαδόχου	129
Η νυχτερινή γιορτή στην Κορυτσά	135
Οι εντυπώσεις του Διαδόχου	137

Λεσκοβίκι	143
Κόνιτσα	149
Πρεμετή	154
Ιωάννινα	155
Από τα Ιωάννινα στο Μέτσοβο	157
Προς τη Θεσσαλική πεδιάδα	162
Το στενό της Κέρκυρας	169
Το μέλλον	175
Σημείωμα του εκδότη	181
Η Ήπειρος ανακηρύσσεται αυτόνομη	183
Από το νέο Βίδ στο Δυρράχιο	189
Ο ηπειρωτικός πόλεμος	193
Όμορφη και δύστυχη Ήπειρος	203
Επιλεγόμενα. Χρονικό του βορειοηπειρωτικού ζητήματος Αχ. Γ. Λαζάρου	211
Ευρετήριο	247

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Ρενέ Πυά, τὸν ὁποῖο ὁ Δῆμος Ἀθηναίων ἔχει τιμήσει δίνοντας τὸ ὄνομά του σὲ ὁδὸ τῆς ἐλληνικῆς πρωτεύουσας, εἶναι Γάλλος ἱστορικός καὶ δημοσιογράφος. Μὲ τὴ δεύτερη ιδιότητα ἐργάστηκε ὡς συντάκτης καὶ ἀρχισυντάκτης τῆς παρισινῆς ἐφημερίδας «Χρόνος» (Temps), ἀρκετὸ δὲ χρονικὸ διάστημα ὑπῆρξε ἀνταποκριτὴς τῆς στὸ ἐξωτερικόν. Ἔτσι ἐπισκέφθηκε πολλὰς χώρες, μεταξύ τῶν ὁποίων τὴν Ἑλλάδα, τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Τουρκία, κυρίως κατὰ τὴν διάρκεια τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

Τὶς ἀπογοητεύσεις καὶ τὶς περιπέτειες ἑνὸς πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ τὶς περιγράφει παραστατικὰ σὲ μιὰ συλλογικὴ ἔκδοσιν¹, πού ἀσφαλῶς εἶναι πολὺτιμη ὄχι μόνον γιὰ τὶς πολεμικὰς, κοινωνικὰς, ἐθνολογικὰς καὶ ἱστορικὰς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς κανόνες δεοντολογίας τῆς δημοσιογραφίας, τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τῆς ὡς διαμορφώτριας τῆς κοινῆς γνώμης, ὥστε νὰ ἀποκαλεῖται τετάρτη ἐξουσία.

1. *Dans les Balkans 1912-1913, Récits et visions de guerre. Tableaux et croquis de route rapportés par Georges Scott. Récits de Mme Hélène Leuve et de MM. Gustave Cirilli, René Puaux, Gustave Babin, Georges Rémond, Capitaine de frégate Nel, Jean Leuve, Alain de Penennrun. Librairie Chapelot, Paris.*

Ἐποκαλύπτει κάθε ἀπόπειρα παραπλανήσεως τοῦ κοινοῦ διὰ τοῦ τύπου, καυτηριάζοντας τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ προπάντων τὶς σκοπιμότητες καὶ ὑστεροβουλίες ἢ τὸ κλεισιμο τῶν ματιῶν τῶν δημοσιογράφων πρὸς ἀποσιώπηση τῆς ἀλήθειας.

Συγκεκριμένα, στὴν περίπτωση τῆς Βορείου Ἡπείρου ἐπισημαίνει τὴν ἀπουσία Ἰταλῶν καὶ Αὐστριακῶν δημοσιογράφων² ἀπὸ ἐκδηλώσεις δηλωτικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων τῆς Βορείου Ἡπείρου, τόσο τῶν χριστιανῶν ὅσο καὶ τῶν μουσουλμάνων.

Ὡστόσο ἡ ἀντιδεοντολογικὴ συμπεριφορὰ δὲν ἀφορᾷ τὸ σύνολο τῶν Ἰταλῶν δημοσιογράφων. Διότι δὲν ἔλειψαν οἱ ἀξιοὶ θεράποντες τῆς τετάρτης ἐξουσίας. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀπεσταλμένος τῆς ἐφημερίδας «Αἰῶν» (Secolo) τῆς Ρώμης, ὁ Luciano Magrini, ὁ ὁποῖος γράφοντας τὴν ἀλήθεια κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐθνικιστὲς συμπατριῶτες του ὡς ὄργανο τῆς ἐλληνικῆς προπαγάνδας. Ἀλλὰ ὁ εὐσυνείδητος δημοσιογράφος μὲ τόλμη καὶ παρρησία ἀνασκέυασε τὴν κατηγορία ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἀδικία καὶ τὴ δυσφήμιση ποὺ τοῦ ἔκαμαν, καὶ τονίζοντας πάντοτε ὅτι ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ δικαίου δὲν πρέπει νὰ φοβεῖται τίποτε. Κατὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀρχῶν του ἐνώπιον δικαστηρίου τῆς Ρώμης εἶχαν σπεύσει νὰ συμπαρασταθοῦν συνάδελφοί του καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὁ γνωστός γιὰ τοὺς ἀγῶνες του ὑπὲρ τῆς Βορείου Ἡπείρου Κ. Πασαγιάννης³.

Ὁ Magrini, ποὺ εἶχε γνωρίσει μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα τὸν

2. Διότι πιστεύει στὴν ἀξία τῆς δημοσιογραφικῆς μαρτυρίας.

3. Ὁ Κώστας Πασαγιάννης (1872-1933) δὲν συμπαρίσταται μόνον ὡς συνάδελφος, δημοσιογράφος, τοῦ Magrini, ἀλλὰ καὶ ὡς γνώστης τῶν βαλκανικῶν θεμάτων καὶ ὡς δικαστικὸς.

πληθυσμὸ τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὰ αἰσθήματά του, τὴν προσήλωσή του στὴν ἐλληνικὴ ἰδέα καὶ τὴν ἀπόφασή του γιὰ τὴν πραγμάτωσή της καὶ μὲ θυσία τῆς ζωῆς, ἀρνεῖται ὅποιαδήποτε συνεργία στὴν ἐπισκίαση τῆς χαρᾶς τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Διαχωρίζει τὴ θέση του ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἰταλοὺς δημοσιογράφους, ποὺ ἔπεσαν θύματα τῆς ἰταλικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς καὶ δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὴν ἱερὴ δημοσιογραφικὴ ἀποστολὴ γράφοντας πολλὰ ἀνακριβῆ καὶ ψευδῆ σχετικά μὲ τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἐνῶ βοοῦσε ἡ ἐλληνικότητά της. Ἡ ἐξακριβωσὴ της ἄλλωστε, τὴν ὁποία διενεργοῦσε καὶ Διεθνῆς Ἐπιτροπὴ, δὲν ἦταν δύσκολη. Τὴν ἀπόδειξη προσφέρει τὴν 11η Ἰουνίου 1923 μὲ ἀνταπόκριση στὴν ἐφημερίδα του ὁ Magrini: «Ὅταν ἓνα νέφος ἐσηκώθη ἐκ Ρώμης, διῆλθε τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐστάθη εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ ν' ἀμαυρώσῃ καὶ νὰ διαταράξῃ τὴν χαρὰν τῶν κατοίκων διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὅλαι αἱ ἐλληνικαὶ χῶραι τῆς Β. Ἡπείρου, ἀπέστειλαν εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον πολυπληθεῖς ἀντιπροσωπείας, διὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὸ φρόνημά των, νὰ ἐκφράσουν τὰς ἐλπίδας των εἰς τὸ δίκαιον, τὸ δίκαιον ἐνὸς λαοῦ νὰ διευθετήσῃ ἐλευθέρως τὸ μέλλον του». Οἱ ἐλληνικὲς σημαῖες — συνεχίζει ὁ Ἰταλὸς δημοσιογράφος, σὲ μετάφραση πάντοτε Ν.Κ. Παπαδοπούλου — ἀκατέκλυσαν ὅλα τὰ χωρία καί, ὅταν ἓνας ξένος διέρχεται τὴν Ἡπειρον, γνωρίζει ποῖος εἶναι καὶ τί ἐπιθυμεῖ ὁ λαός, τὸν ὁποῖον ἡ Ἰταλία προτίθεται νὰ θυσιάσῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν στρατηγικῶν θεωριῶν καὶ ἐπιδιώξεων»⁴.

Αὐτὲς οἱ στρατηγικὲς ἐπιδιώξεις τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἰταλίας δὲν θὰ περνοῦσαν ἀπαρτῆρητες ἀπὸ τὸν

4. Πβ. Ν.Κ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Δρόπολις τῆς Βορείου Ἡπείρου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (1430-1913)*, ἐν Ἀθήναις 1976, 137.

ἔμπειρο καὶ φωτισμένο Ἴταλὸ δημοσιογράφο, ὅταν μάλιστα παρόμοιες προηγήθησαν πρόσφατα καὶ κατὰ τρόπο ἀντιφατικὸ καὶ ἀσυνεπῆ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἰταλία, ἂν καὶ ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τὴν 27ῃ Μαΐου 1911 εἶχε διακηρύξει τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, «παρασυρμένη —κατὰ τὸν Ἀπ. Βακαλόπουλο— ἀπὸ μεγαλομανεῖς ὄνειροπόλους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀποστέλλει τὸν Σεπτέμβριον στρατεύματα στὴν ἀπέναντι ἀφρικανικὴ ἀκτὴ καὶ καταλαμβάνει τὴ Λιβύη, δηλαδή τις περιοχὲς Τριπολιτιδας καὶ Κυρηναϊκῆς· κατόπιν προχωρεῖ σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις μέσα στὸ Αἰγαῖο ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ τὸν Ἀπρίλιο καὶ Μάιο τοῦ 1912 καταλαμβάνει τὰ τουρκοκρατούμενα Δωδεκάνησα, τὰ ὁποῖα καὶ κατακρατεῖ, μολονότι ὁ Ἴταλὸς πρωθυπουργὸς Giolitti εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ τὰ ἐκκενώσει μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴ Λιβύη»⁵.

Ἄλλὰ ἡ διορατικότητά τοῦ Magrini ἐπιβεβαιώθηκε μετὰ τὴν ἐπαύξηση τῶν στρατηγικῶν ἐπιδιώξεων καὶ κατακτητικῶν βλέψεων τῆς Ἰταλίας. Ἡ φασιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Μουσσολίνι ἐγκαινιάζεται μετὰ βομβαρδισμὸ τῆς Κέρκυρας⁶ καὶ ἀργότερα κορυφώνεται μετὰ τὴν κατάληψιν, τὸ 1936, τῆς Αἰθιοπίας, πού ἀνακηρύσσεται ἰταλικὴ κτῆσις, ὁ δὲ βασιλιάς τῆς Ἰταλίας λαμβάνει τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αἰθιοπίας.

Συνεπῶς ὁ Ἴταλὸς δημοσιογράφος, πού μαχόταν γιὰ τὴν ἀλήθειαν στὸ Βορειοηπειρωτικόν, δὲν ἦταν μίσθαρνον ὄργανον τῆς ἑλληνικῆς προπαγάνδας, ὅπως κατηγορήθηκε, ἀλλὰ ἀνθρώπος διορατικὸς καὶ εἰρηνοφιλος, συνάμα δὲ εἰλι-

κρινῆς πατριώτης, ἀκραιφνῆς λάτρης τῆς Ἰταλίας, τῆς πραγματικῆς καὶ πολιτισμένης, καὶ ἀδιάλλακτος πολέμιος τῆς πολιτικῆς τῆς Ἰταλίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἡ ὁποία δὲν ἀπέβλεπε στὴν ἀπελευθέρωσιν ἰταλικῶν ἐδαφῶν ἀλλὰ στὴν ὑποδούλωσιν ἄλλων λαῶν.

Ἐπιπλέον ὁ Magrini μετὰ τὴν στάσιν τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ δικαίου θαυμάσια τὴν ὑπέροχον δημοσιογραφικὴν μάχην πού δίνει ὁ Ρενὲ Πυῶ γιὰ τὸ δίκαιον, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀμερόληπτην πληροφόρησιν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς ἐφημερίδας τοῦ ἢ καὶ τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης μετὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν ἀνταποκρίσεων τοῦ σὲ βιβλίον αὐτοτελές.

Δὲν ἀγωνίζεται ἄλλωστε ὁ Ρενὲ Πυῶ μόνον ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῶν Βορειοηπειρωτῶν, ὥστε νὰ καθίσταται νοητὸ ἓνα ἐνδεχόμενον φιλελληνικῆς περιπτώσεως. Ἦδη τὸ 1899 τάσσεται στὸ πλευρὸν τῶν Φινλανδῶν συγγράφοντας βιβλίον ἐπιγραφόμενον «ὑπὲρ τῆς Φινλανδίας». Ἡ μικρὴ αὐτὴ χώρα συγκινεῖ τὸν εὐαίσθητον δημοσιογράφον λόγῳ τῶν καταπιέσεων πού ὑφίσταται. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1809 ἀποκτᾷ αὐτονομίαν μετὰ Ρῶσον διοικητὴν καὶ προσβλέπει σὲ βαθμιαίαν ἀνεξαρτητοποίησιν ἀπὸ τὴν τσαρικήν Ρωσίαν, τὸ 1899 συνθλίβεται σκληρότερα καὶ συρρικνώνεται ἡ αὐτονομία τῆς, ἀφοῦ ἡ Δίαίτα (Βουλὴ) περιορίζεται σὲ ἀπλὸ γνωμοδοτικὸ ἔργον.

Ἀπὸ τὸ ἴδιον φιλοδίκαιον καὶ φιλελεύθερον πνεῦμα διακατέχεται ὁ Πυῶ σὲ σειράν ὀλόκληρον συγγραμμάτων. Βέβαια διαφαίνεται κάποια ἰδιαίτερη εὐαίσθησις γιὰ τὴν Ἠπειρον, τὴν ὁποία ὀρθότατα αἰσθάνεται ἐνιαίαν. Ὑπεραμύνεται τῆς ἑλληνικότητος τῆς Βορείου Ἠπειροῦ καὶ καταγγέλλει τὴν ἀδικίαν, πού προσγίνεται μετὰ τὴν μὴ ἐνσωμάτωσίν της στὴν ἐλεύθερον Ἑλλάδα, ἂν καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ἀπελευθερώσει αὐτὴν σὲ ἀδελφικὴν συνεργασίαν μετὰ τοὺς Βορειοηπειρωτῆς. Ἐντυπωσιάζεται ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ἐπιβίωσης τοῦ

5. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Νέα Ἑλληνικὴ Ἱστορία 1204-1985*, 8' ἐκδοσις, Θεσσαλονίκη 1990, 346.

6. Pierre Lasturel, *L'Affaire Gréco-Italienne de 1923. Etude critique et documents inédits*. Paris 1925, 86 κ.έ.

Ἑλληνισμοῦ στὸ διάβα τόσων αἰώνων καὶ στὸ πείσμα τόσων ὀδυνηρῶν περιπετειῶν. Βλέπει μὲ τὰ μάτια του ὅτι ἡ Βόρειος Ἡπειρος διατηρεῖ τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα παρὰ τίς σημαντικὲς ἀπώλειες στὴ γλῶσσα καὶ στὴ θρησκεία.

Πράγματι, οἱ Βορειοηπειρώτες ἀπὸ τὴν πρώτη ρωμαϊκὴ παρουσία στὸν χῶρο τους, τὸ 229 π.Χ., τὴ συνακόλουθη ἀνοχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ προτεκτοράτου⁷, 229-219 π.Χ., καὶ τὴν ὀριστικὴ ὑποταγὴ στοὺς Ρωμαίους τὸ 167 π.Χ. ἕως τὸν 11ο μ.Χ. αἰώνα, ἂν καὶ ὑπέστησαν δοκιμασίες ἀλλεπάλληλες στὸ διάστημα τῶν καθόδων καὶ ἐπιδρομῶν μεταναστευτικῶν λαῶν, διασώζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐθνικὴ φυσιογνωμία τους. Τὸ μόνο αἰσθητὸ νέο γνώρισμα, ποὺ προστίθεται, εἶναι ἡ πρόσκτηση καὶ μερικὴ χρῆση τῆς λατινικῆς. Ἡ διγλωσσία διακρίνει Βορειοηπειρώτες τῶν παραλιακῶν κέντρων, σταθμῶν κατὰ μῆκος τῆς Ἐγνατίας⁸ καὶ παρακαμπτηρίων της, ἄλλων ὀδικῶν ἀρτηριῶν καὶ λωρίδων ἢ νησίδων ὄρεινῶν περιοχῶν, ὅπου ἰδρύθησαν καταυλισμοὶ

7. P. Cabanes, *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-167)*, Paris 1976, ὅπου χάρτης τοῦ προτεκτοράτου.

8. Πβ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων* (Τουπίκλην Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, 48: «... Οἱ περίοικοι ταύτης κατόπιν πού ὅλοι τους μιλοῦσαν τὸ Μακεδονικὸ ἰδίωμα τῆς Γραϊκικῆς, στάθηκαν οἱ πρῶτοι προσήλυτοι τῆς Λατινικῆς γλώσσας...». Πβ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ *Τί ἦσαν ἐθνοφυλετικὰ οἱ Ἀβαροσλαβῆνοι*, Θεσσαλονίκη 1977, 8-9: «Ἡ ἀρχαιομακεδονικὴ γλῶσσα ἦταν τὸ μητρικὸ ἰδίωμα τῶν Δωρικῶν διαλέκτων... ὁ ἐλατινισμὸς αὐτὸς ἄρχισε ἀπὸ τίς περιοχὲς τῆς Ἐγνατίας...». Ἐξ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς αἰτωλορωμαϊκῆς συνθήκης (212 π.Χ.)*, Ἰωάννινα 1989, καὶ Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου - Βόρειος Ἡπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (βραχυγρ. Πρακτικὰ Α'), Ἀθήναι 1988, 210-211 καὶ 220 σημ. 10.

φρουρῶν ὀδικῶν κόμβων καὶ συνόρων⁹, οἱ ὅποιοι ἐξελίχθηκαν σὲ κεφαλοχώρια καὶ ὀνομαστὰ ἐμπορικὰ καὶ πολιτιστικὰ κέντρα, τὰ Βλαχοχώρια, ἐφόσον τὸ πρῶτο συνθετικὸ σημαίνει τὸν λατινόφωνο¹⁰.

Μετὰ τὸν 11^ο αἰώνα διεισδύει στὴ Βόρειο Ἡπειρο ἀπὸ βορειοανατολικά πρὸς νότο ἓνα νέο γλωσσικὸ ἰδίωμα, ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀφιξὴ ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς ἀποκαλοῦν Ἀλβανούς¹¹, ἂν καὶ τὸ ἐθνωνύμιό τουτο δὲν μαρτυρεῖται στὴ γλῶσσα τους, οἱ δὲ ἴδιοι αὐτοαποκαλοῦνται σκιπετάρ, ὅρος —κατὰ τὸν Petar Skok¹²— παράγωγος ἀπὸ τὸ τοπωνύμιό Σκόπια (Scupi) μὲ προσθήκη ἐπιθήματος καὶ ἐπίταξη ἄρθρου. Ἐξάλλου σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τους ἄλλοτε εἶχε γίνεи πολὺς λόγος γιὰ ἰλλυρικὴ¹³. Ὅμως μεταπολεμικὰ

9. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Βλάχοι*. Ἱστορικὴ-Φιλολογικὴ Μελέτη, β' ἔκδοσις, Ἀθήνα 1986, 81, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

10. Βλ. Achille Lazarou, "Aroumain bana: est-il un héritage aborigène?", *ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης*. Ἑλληνικὲς Ἀνακρινώσεις, Σόφια: 30 Αὐγούστου - 5 Σεπτεμβρίου 1989, Ἀθήνα 1990, 403 κ.ε.

11. M. Katsaropoulou, "A contribution to the problem of the arrival of the Albanians in west-central Greece in the middle of 14th century", *ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριο*, 472 σημ. 3, 4. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Προσωπογραφία Ἀρβανιτῶν», *Ἐπετηρὴς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν*, α' α', Ἀθήνα 1988, 643-655.

12. Βλ. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, [București] 1968, 211. Οἱ Ἀλβανοὶ αὐτοαποκαλοῦνται Σκιπετάροι, ποὺ μὲ περισσὴ αὐταρέσκεια ἐρμηνεύουν Ἀετάνθρωποι! Πβ. Robert D. Kaplan, «Ἡ Ἀλβανία πρὶν ἀπὸ τὴν καταγίδια», *Τὸ Βῆμα*, 21-10-1990, 16.

13. Ὅσοι Ἕλληνες ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς Ἀλβανούς συνεχίζουν νὰ ἀγνοοῦν τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν εἰδικῶν βαλκανιολόγων, ποὺ ἀπορρίπτουν τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν Ἀλβανῶν γιὰ ἰλλυρικὴ καταγωγὴ. Ἐξαίρεση

οι ἐγκριτότεροι βαλκανιολόγοι I.I. Russu¹⁴, M.D. Savić¹⁵, Vl. Georgiev¹⁶ κ.ά. υποστηρίζουν ὅτι πρόκειται γιὰ Θράκες¹⁷. Συνακόλουθα δὲν γίνεται δεκτὴ καὶ ἡ αὐτοχθονία τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ὁποία παλαιότερα εἶχαν ἀποκλείσει ἐπίσης διάσημοι βαλκανιολόγοι, ὅπως οἱ G. Weigand¹⁸, Th. Caridan¹⁹, Al. Rosetti²⁰ κ.ά.

Ἀντίθετα, τὴν ἐλληνικότητα τῆς Βορείου Ἠπειροῦ ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς Ἱστορίας μὲ βόρειο σύνορο τὸν Γενοῦσο (Σκούμπι) ποταμὸ ἀποδεικνύουν οἱ ἀρχαιολογικὲς πηγές²¹ καὶ παραδέχονται οἱ ὀνομαστότεροι ἐπιστήμονες, Vl. Georgiev, P. Lénêque, E. Leppore, N.G.L. Hammond, F. Papazo-

ἀποτελεῖ ὁ Σ. Λιάκος καὶ ὁ Ν. Τσιάμης, «Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανίτες», *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη* 62 (1973) 7-8.

14. I.I. Russu, *Ilirii, Istoria-limba și onomastica - romanizarea*, București 1969, 151-152. Τοῦ αὐτοῦ, *Ethnogeneza Românilor*, București 1981, 452.

15. M.D. Savić, "Les anciennes langues balkaniques et leurs répercussions modernes", *Actes du troisième Symposium International de Thracologie* (Palma de Mallorca, 16-19 novembre 1981), Roma 1982, 246 καὶ 250.

16. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie...*, Rome 1977 [Milano 1978], 90.

17. P.H. Stahl, *Ethnologie de l' Europe du Sud-Est*, Paris-La Haye 1974, 92.

18. Ὁ Weigand ἐπιμένει στὴν ἀπουσία ἰχθυωνυμικῆς ὀρολογίας ἐντοπίας ἀπὸ τὴν ἄλβανικὴ. Πβ. καὶ Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε, *Οἱ Ἑλληνες Ἀρβανίτες*, Ἰωάννινα 1987, 13.

19. Βλ. *Balkanica* 1 (1938) 32.

20. Βλ. *Studia Albanica* (1969) 134. Πβ. ἐπίσης A. Rosetti, *Etudes de linguistique générale*, București 1983, 431.

21. Πβ. O. Masson, "Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d' après l' onomastique d' Apollonia et de Dyrrachium", *Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, 26 août-1 septembre 1966, Sofia, iv, 239.

gλου κ.ά., καθὼς καὶ οἱ ἔξοχοι Ἠπειρωτὲς ἀρχαιολόγοι Δημ. Εὐαγγελίδης, Φ. Πέτσας, Σωτ. Δάκαρης κ.ά.²²

Ἀφελήνιση τμημάτων τῆς Βορείου Ἠπειροῦ ἐπισυμβαίνει μετὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν ἐξαιτίας τοῦ ἐξισλαμισμού. Ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι ἀπότομη οὔτε καὶ ριζικὴ. Κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνα Λάμπρο, «πολλοὶ αὐτῶν συνδιαλλάσσουν τὰς δύο θρησκείας, δίδοντας εἰς τὰ τέκνα δύο ὀνόματα, ἐν μὲν τουρκικόν, ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ἱμάμη κατὰ τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τοῦ ἰσλαμισμού, ἐν δὲ χριστιανικόν, διδόμενον ὑπὸ ἱερέως Χριστιανοῦ, ὅπερ μένει καὶ ὡς ὄνομα ἐν τῇ οἰκιακῇ ἐστία.

Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς γλώσσης, ἰδίως ἐν τῇ Βορείῳ Ἠπειρῷ... Ἡ ἄλβανικὴ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐτάχθη εἰς τὸ πλευρὸν αὐτῆς»²³.

Οἱ ἐξισλαμισμένοι Βορειοηπειρωτὲς, ὅπως καὶ οἱ Μακεδόνες γνωστοὶ ὡς Βαλαάδες²⁴, οἱ Θράκες²⁵, οἱ Μικρασιά-

22. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1988, 73 σημ. 85 κ.ά.

23. Σπ. Λάμπρου, «Ἠπειρωτικά», *Νέος Ἑλληνομνημον* 10 (1913) 376.

24. Δ.Β. Βαγιακάκου, *Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνωρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962*, ἐν Ἀθήναις 1964, 275-276. Α. Παπαϊωάννου, «Οἱ Βαλαάδες», *Α' Συμπόσιον Ἱστορίας-Γλωσσολογίας, Λαογραφίας, Δυτικομακεδονικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976, 78-86. Θ. Παπαδοπούλου, «Οἱ Βαλαάδες σὲ νέα θεώρηση γιὰ τὴ σύνθεση καὶ τὴν καταγωγὴ τους», *Πρακτικὰ Δεύτερου Συμποσίου...*, 1979, 107-118.

25. Εὐστρ. Χ. Ζεγκίνη, *Ὁ μπεκτασισμός στὴ Δ. Θράκη*. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς διαδόσεως τοῦ μουσουλμανισμού στὸν ἐλλαδικὸν χῶρον. Θεσσαλονίκη, IMXA, 1988, 117 κ.έ.

τες²⁶, οί Κρήτες ή Τουρκοκρήτες²⁷, οί Κύπριοι²⁸, είχαν διανύσει ένα στάδιο κρυπτοχριστιανικής ζωής, κατά περιοχές και περιόδους μεγαλύτερης ή μικρότερης διάρκειας, έως ότου «έκτουρκισθούν» ή «τουρκέψουν»²⁹, κατά τόν συνήθη χαρακτηρισμό τών έξωμοτών.

Πάντως, παρά τις γλωσσικές και θρησκευτικές έπιμειξίες δέν είναι αδύνατη ή άνεύρεση τής αρχικής έθνικής ταυτότητας τών αποκαλουμένων 'Αλβανών ή Τουρκκλβανών τής Βορείου 'Ηπείρου. 'Ο "Αγγλος Stanford"³⁰ διατείνεται ότι από τή μελέτη τής γλώσσας, τών ήθών και έθιμων και του χαρακτήρα τών 'Αλβανών συνάγεται ότι κατά τήν αρχική καταγωγή τους αυτοί είναι γνήσιοι Έλληνες.

Αυτό ισχύει και για τους φοβερά φανατισμένους Τσάμηδες, για τους όποιους μάλιστα κατά τόν παρελθόντα αιώνα ό Δ. 'Α. Παναγιωτίδης έγραφε: «Ποίησις δέ παρ' αυτοίς

26. Π.Μ. Κιτρομηλίδη, «'Ο έξισλαμισμός τής Μικράς 'Ασίας και οί ιστορικές καταβολές τών έλληνοτουρκικών σχέσεων», *Μικρασιατικά Χρονικά* 16 (1975) 318-337, όπου παρουσίαση του μεγάλου έργου του Σπ. Βρυώνη και ή σχετική βιβλιογραφία.

27. Κ.Γ. Φουρνάκης, *Τουρκοκρήτες*, Χανιά 1929.

28. Παρ. Μ. Σαμάρα, «'Η τουρκική προπαγάνδα παραποιεί πλήρως τήν ιστορική αλήθεια», *Φιλελεύθερος* (Λευκωσίας), 24-8-1986, 5 κ.έ. Του αυτού, *'Η έλληνική καταγωγή τών Τουρκοκυπρίων. Έξισλαμισμοί - Τουρκικός έπεκτατισμός*, ['Αθήνα] 1987. Κ.Π. Κύρρη, «Τά 'μουσουλμανικά' σχολεία στην Κύπρο μετά τό 1878 ως παράγων έθνογενέσεως τής τουρκοκυπριακής κοινότητας», *Έντός τών Τειχών* 37 (1988) 18-21. Του αυτού, *Τουρκία και Βαλκάνια*, Βιβλιοπωλείο τής «'Εστίας», 1986, όπου κεφάλαια για τόν έξισλαμισμό στον χώρο τών Βαλκανίων και πέρα τούτου.

29. Βλ. Γ. Βαλέτα, *'Ο άρματωμένος λόγος. Οί άντιστασιακές διαδραχές του Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στα 1730*. Είσαγωγή - έκλογές, 'Αθήνα 1971, 33.

30. Πβ. *An ethnological map of the European Turkey and Greece with introductory remarks on the distribution of Races...*, London 1877, 8.

μόνον ή 'Ελληνική δημοτική έστιν άλβανική τοιαύτη σχεδόν έξ ολοκλήρου δέν ύπάρχει. Οί Τσιάμιδες άρχηγοί, οίτινες ώδήγησαν τους όμοφύλους των εις μάχας, ή άλλως έγένοντο άκουστοί, έξυμνούνται πάντοτε 'Ελληνιστί' ούδ' ήδυνήθην να εύρω κανέν αυτών εις τήν άλβανικήν γλώσσαν. "Απαντες τέλος οί Τσιάμιδες φοροϋσι τήν φουσανέλλαν πολύπτυχον και ύπό ταύτην έχουσι τήν ιδίαν αυτών έρυθράν περισκελίδα (ποτοϋρι)»³¹. Στην έλληνική άλλωστε καταγωγή τους έχει καταλήξει πρόσφατα και ή διεπιστημονική έρευνα.

Σε παρόμοια γενική διαπίστωση με τά ίδια περίπου κριτήρια προβαίνει πολύ ένωρίτερα ό Δημήτριος Αϊνιάν (1800-1881), γραμματέας του Γεωργίου Καραϊσκάκη, γράφοντας στα άπομνημονεύματά του τά έξής: «'Η δύναμις του 'Ομέρ Βρυώνη έσύγκειτο από 'Αλβανούς έχοντας τήν αυτήν ένδυμασίαν, τόν αυτόν όπλισμόν και τά αυτά σχεδόν ήθη και έθιμα με τους "Έλληνες»³².

'Ομοιότητα στην ένδυμασία έπισημαίνει και ό Κοσμάς Θεσπρωτός γράφοντας τό 1830: «Τά φορέματα τών άνδρών σχεδόν είναι τά αυτά παντού, και όμοιάζουν τά παλαιά 'Ελληνικά και Ρωμαϊκά στρατιωτικά. Τά όμοια φοροϋν και οί νϋν "Έλληνες..."»³³. 'Ο 'Αθαν. Χ. Παπαχαρίσης, που σχολιάζει και τεκμηριώνει τό χειρόγραφο του Θεσπρωτού,

31. Δωδώνη, *Εικονογραφημένον 'Ηπειρωτικόν 'Ημερολόγιον* 1 (1985) 76.

32. Δ. Αϊνιάνος, *'Απομνημονεύματα*, 'Αθήνα, έκδοσις Γ. Τσουκαλά, 169.

33. Κοσμά Θεσπρωτού και 'Αθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία 'Αλβανίας και 'Ηπείρου*, 'Εξ άνεκδότου χειρογράφου του Κοσμά Θεσπρωτού με τοπογραφικά σχεδιογραφήματα και γεωγραφικούς χάρτας του ιδίου. Προλεγόμενα και σημειώσεις 'Αθ. Χ. Παπαχαρίση. 'Εκδόσεις 'Εταιρείας 'Ηπειρωτικών Μελετών, 'Ιωάννινα 1964, 35.

σημειώνει: «Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ὁμοιότητος ἔγινε ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῶν τουζλουκίων, ποὺ ὁμοιάζουν ἢ μᾶλλον εἶναι ἐπίγονοι τῶν κνημίδων τῶν ἀρχαίων ὀπλιτῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ πολυπτυχον τῆς φουστανέλλας, ποὺ τὴν κάμνει ὁμοίαν πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς ὄσφυος μέχρι τῶν γονάτων πολυπτυχον, ἰδίως τῶν Ρωμαίων, στρατιωτικόν χιτῶνα. Τοιούτους δὲ πολυπτύχους "φουστανελλοφέροντας" χιτῶνας ἠδύνατο ὁ Κοσμάς νὰ ἴδῃ εἰς εἰκόνας ἀνδριάντων Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων»³⁴. Ἐξάλλου ὁ Κοσμάς Θεσπρωτὸς παρατηρεῖ καὶ ἄλλες σπουδαιότερες ὁμοιότητες: «Τοὺς χοροὺς τοὺς ἔχουν ὡς οἱ νῦν "Ἕλληνες..."»³⁵.

Γενικὰ ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα ἀποκαλύπτει τὴν ἑλληνικότητα τῶν μουσουλμάνων τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Νικόλαος Τωμαδάκης γράφει: «Αὐτοὶ οἱ ἀλβανόφωνοι μωαμεθανοὶ κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς πανηγύρεις των ἄδουν ἑλληνικὰ ἄσματα, τὰ ὁποῖα οἱ ἐξισλαμισθέντες "Ἕλληνες πρόγονοὶ των ἐτραγουδοῦσαν πρὸ διακοσίων ἀκόμη ἐτῶν. Ἡ ἐνδυμασία των, ἡ κουρά των, αἱ κατασκευαὶ τῶν οἰκιῶν των, τὰ κεντήματα, ἡ βιοτεχνία των, εἶναι ἠπειρωτικά, ἡ μουσικὴ των, ὀλόκληρος ὁ λαϊκὸς των πολιτισμὸς τοὺς συνάπτει

34. Αὐτ., 94 σημ. 11. Ἄ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ σύμβολο τοῦ ἔθνους μας. Ἡ ἱστορικὴ καὶ γλωσσολογικὴ ἑλληνικότητα τῆς φουστανέλλας», *Ἐλευθερία* (Λαρίσης), 10-3-1987, 1. Τοῦ αὐτοῦ, «Οἱ Εὐζωνοὶ τῆς Φθιώτιδας ὡς φορεῖς πανάρχαιης φορεσιᾶς», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Φθιωτικῶν Ἐρευνῶν*, 27-29 Ἀπριλίου 1990 (ὕπὸ ἐκδ.).

35. Κοσμά Θεσπρωτοῦ, *ἑ.ἀ.*, 35. Βλ. καὶ Ἄχ. Γ. Λαζάρου, «Ὁ χορὸς τῶν Βλαχοφάνων», *Πρακτικά τοῦ Γ' Συμπόσιου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου* (Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 387-389. Τοῦ αὐτοῦ, «Ὁ χορὸς τῆς Ἀρκαδικῆς Νεστένης», *Πρακτικά Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρκαδικοῦ ιδεώδους*, Ἐκδοσις τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀκαδημίας, Ἀθήνα 1987, 63-71.

πρὸς τὴν Νότιον Ἡπειρον, ἡ κοινωνικὴ των διάρθρωσις, ξένη πρὸς τὰς "φάρας" τῶν Ἀλβανῶν. Καὶ ἔπειτα αἱ ἐθνολογικαὶ ἐνδείξεις, ἡ κατασκευὴ τῆς κεφαλῆς, αἱ στατιστικαί.

Μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19^{ου} αἰ. ὁ πληθυσμὸς τῆς Β. Ἡπείρου ὑπῆρξεν ὀρθόδοξος. Τότε αἱ καταπιέσεις ἠνάγκασαν πολλοὺς νὰ ἐξισλαμισθοῦν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἀπέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των»³⁶.

Τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴν τους δὲν διστάζουν νὰ ὁμολογήσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐξισλαμισμένοι, ὅπως οἱ Σπαθιωῆτες: «Εἴμεθα μία φάρα μὲ τοὺς "Ἕλληνας"»³⁷. Στὴν ὁμολογίαν τῆς ἑλληνικότητάς τους προβαίνουν καὶ μεγαλόσχημοι ἀξιωματοῦχοι ἐπώνυμοι «Τούρκοι». Ὁ Λ. Μπέλλος διασώζει ἀποκαλυπτικὸ περιστατικόν: «Ὁ Φράσαρης, ἀρχηγὸς τοῦ Τούρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ 1854, ἐρίσας πρὸς συνάρχοντα Τούρκους ἔρριψεν αὐτοῖς τὴν ὕβριν, ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι *Κονιάρης*, ἀλλ' ἔχει προγόνους τοὺς ἀρχαίους "Ἕλληνας"»³⁸.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς γίνεται καὶ μὲ γραπτὰ στοιχεῖα: Ὁ Δ.Κ. Τσοποτὸς σὲ μελέτημά του γιὰ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία μουσουλμάνων ἐπισημαίνει τὰ ἐξῆς: «Ὁ Πράμος καίτοι Ἀλβανὸς καὶ δὴ Μουσουλμάνος ἀλληλογραφεῖ μετὰ τοῦ ἐπίσης Ἀλβανοῦ καὶ ἐκ τῆς Βορείου Ἡπείρου καταγομένου Βελῆ πασᾶ ἑλληνιστί, ὅπερ ἀποδεικνύει πόσον ἑλληνικαὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἡ διάνοια καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ αὐτῶν τῶν ἐξισλαμισμένων Βορειοηπειρωτῶν καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς»³⁹.

36. Ν. Τωμαδάκη, «Ἡ ἐποποιία τοῦ 1940-41 καὶ ἡ Β. Ἡπειρος», *Ἑορταστικοὶ Λόγοι*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 47.

37. Κ. Σκενδέρη, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχολέως*, ἐκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1928, 80. Καὶ στὴ σειρά τῶν Ἐκδόσεων Φ.Σ.Φ. «Ὁ Ἀριστοτέλης», Φλώρινα 1982.

38. Λ. Μπέλλου, *Ἀλβανικὰ ἢ αἱ τρεῖς ζῶσαι διάλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐν Ἀθήναις 1903, 5.

39. *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός* 10 (1914) 62-63.

Ἐξάλλου, σὲ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα οἱ μουσουλμάνοι δὲν ἔχουν προλάβει νὰ «τουρκέψουν» πλήρως ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀνθρωπωνυμίας. Ὁ Ν. Γιαννόπουλος⁴⁰ δημοσιεύοντας συμβολαιογραφικὰς πράξεις καταχωρίζει καὶ περίπτωση συμβαλλομένου Τουρκαλβανοῦ μὲ ὀνοματικὸ ὑβρίδιον, Μουσταφᾶ Παπακώστα. Διευκρινίζει δὲ ὅτι πρόκειται γιὰ γιὸ χριστιανοῦ ἱερέα, ἐξισλαμισμένον ἀλλὰ χρήστη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Ἐφόσον τὸ ἐπάνυμο Παπακώστα μαρτυρεῖ τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν, ἢ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ποῦ κάλλιστα ἱκανοποιεῖ πρακτικὰς ἀνάγκας, δὲν εἶναι ἀσχετὴ μὲ λανθάνουσα ἐθνικὴ συνείδηση. Ὁ Σπ. Λάμπρος σημειώνει τὰ ἐξῆς: «Αἰσθάνονται μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ εἶναι δίγλωσσοι, ἀλλὰ μόνως τῆς ἑλληνικῆς γίνεται χρῆσις χάριν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Μόνη γραπτὴ γλῶσσα εἶνε ἡ ἑλληνική. Δὲν εἶνε δὲ τοῦτο ἀποτέλεσμα προσηλυτισμοῦ, οὐδὲ προῆλθεν ἕνεκα τῶν ἀνὰ τὴν χώραν ἐγκατεσπαρμένων ἑλληνικῶν σχολείων, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ πραγματικῆς ἀνάγκης τοῦ βίου καὶ εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῆς χώρας»⁴¹. ✕

Ἄλλὰ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση δὲν ἐκλείπει οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας ἐξαιτίας ἐξωτερικῶν παραγόντων, ὅπως περίτρανα ἐπαληθεύεται σήμερα μὲ τοὺς Ποντίους, ποῦ καταφθάνουν στὴν Ἑλλάδα μὲ ἀλώβητη τὴν ἐθνικὴν συνείδηση, μολονότι ἀγνοοῦν ὀλότελα τὴν ἑλληνικὴν. Ὁ ὑποπρόξενος Δυρραχίου Π. Ἀδαμίδης στὴν ἔκθεσὶ του τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1908 πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀναφέρει: «Σπαθία τὸ δευτέρον μας τοῦτο Σούλι, τὸ μόνον μέρος τὸ ὁποῖον δὲν ἐννοεῖ νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα,

40. *Αύτ.*, 13 (1917) 169-170.

41. *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 10 (1913) 16.

ἀντιτάσσουν πάντοτε τὴν βίαν κατὰ τῆς βίας καὶ μὴ ἀναγνωρίζον οὐδένα δεσπότην ἢ κύριόν των ἢ μὴ μόνον τὸ ὄπλον των, κληρονομήσαν μόνον τὰ Τουρκικὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα φέρουσιν ἐν ταύτῳ δὲ καὶ Ἑλληνικά, εἶναι ἀφωσιωμένον εἰς ἡμᾶς καίτοι οἱ κάτοικοι οὐδὲ λέξιν ἑλληνικὴν γνωρίζουσι...»⁴².

Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ γλωσσικὸ ὄργανον καὶ θρησκευμα, οἱ κάτοικοι τῆς ἐνιαίας Ἠπείρου ἕως τὴν ἀνεξάλειπτη βόρεια ὀροθετικὴ γραμμὴ ἐθνολογικοῦ διαχωρισμοῦ, τὸν Γενοῦσο (Σκούμπι) ποταμὸ καὶ τὴν πανάρχαια ὀδικὴ ἀρτηρία μὲ τὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα Ἐγνατία⁴³, εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλου τονίζει: «... Ἐἴτε ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ εἶναι, εἴτε μωαμεθανοὶ Τόσκηδες, εἶναι ἀδιάγνωστοι ἀπ' ἀλλήλων ἔξω τῆς θρησκείας. Τὸ αἷμα, ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος καὶ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἀντέσχον, ἢ γλῶσσα ὅμως καὶ ἡ θρησκεία πολλαχοῦ ἠττήθησαν»⁴⁴. Διαφέρουν δὲ ἀπὸ τοὺς πέραν τοῦ Γενοῦσου Ἀλβανοὺς Γκέγκηδες καὶ ἀνθρωπολογικά, ὅπως σημειώνει ὁ Ἄ. Παπαχαρίσης: «Δὲν εἶναι ἀσήμαντος ἡ ἀπὸ τῶν ξανθῶν, γιγαντοσώμων καὶ γλυκοφθάλμων Γκέγκηδων ἀνθρωπολογικὴ διαφορά τῶν νοτίως τοῦ Γενοῦσου, Τόσκηδων, οἱ ὁποῖοι πρὸς τὸ μελάγχρουν ἀποκλίνοντες διασφάζουν ἑλληνικὰ χαρακτηριστικά»⁴⁵.

Ὁμολογουμένως ἡ διάκριση εἶναι πολυσχιδῆς. Ὁ

42. Πβ. Ἐλευθερίας Ἰ. Νικολαΐδου, *Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας* (Ἀρχές 18ου αἰ. - 1912). Διδακτορικὴ διατριβή. Ἐκδόσεις IMIAX, Ἰωάννινα 1979, 102.

43. Πβ. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l' époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, 11-12.

44. Ἄ. Κεραμοπούλου, «Ἰλλυριοὶ - Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανῖται», *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1953, 478.

45. Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ, *ἔ.δ.*, 94 σμμ. 8.

Κ.Δ. Στεργιόπουλος προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Ἡ ἔρευνα τῶν λαογραφικῶν στοιχείων τῆς κάτω ἀπὸ τὸν Γενοῦσον ποταμὸν ἐκτεινομένης χώρας καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἱστορικῶν λειψάνων, ὅπως χαρακτηρίζονται οἱ ἀφανεῖς, ἀλλ' ἀσφαλεῖς μάρτυρες τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας (ἡθνη, ἔθιμα, τραγούδι, σπίτι, τρόπος συνοικήσεως κλπ.) καταδεικνύει ὅτι πράγματι ἡ παρατήρησις τοῦ Ψαλίδα εἶναι ἀληθινή, ὅτι δηλαδὴ ἡ χώρα ποὺ ἐκτείνεται νοτίως τοῦ Γενοῦσου ποταμοῦ ὁμοιάζει πολὺ ἢ μᾶλλον κατὰ πάντα πρὸς τὴν νότιον Ἡπειρον, διαφέρει δὲ οὐσιαστικῶς πρὸς τὴν χώραν, ποὺ ἐκτείνεται εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ ποταμοῦ τούτου»⁴⁶.

Εἰδικὴ καὶ εὐκόλα νοητὴ διάκριση εἶχε ἔνωρις προβάλει ὁ ἀλβανολόγος Hahn. Αὐτὴν ἀσπάζεται καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Βορειοηπειρώτης Νικοκλέους σὲ βιβλίον του, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1855 στὴ Γοττίγγη: «Καθ' ὅλον ὁ τῶν Τόσκων καὶ Γκεκῶν ἱματισμὸς ἐστὶ διαφέρων πολλῶ, τῶν μὲν λευκὸν αὐτὸ τοξύνολον ἐχόντων (φουστανέλλα κτλ.), τῶν δὲ Γκεκῶν περισκελιά τε στενὰ καὶ προστερνίδια ἐρίου, τοῖς τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρικῶν παρεμφερῆ πως ὄντα»⁴⁷. Ἡ οὐσιωδέστερη ἐπισημάνση τοῦ Hahn σχετίζεται μὲ τὴ γλωσσικὴ διαφορὰ. Συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν τῆς Σκόδρας, ἃν καὶ Ἀλβανοὶ τὴν καταγωγὴν, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχωσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ διερμηνεῖς, ἐὰν τυχὸν οἱ ἴδιοι δὲν ἐγνώριζον τὴν Γκεγκικὴν γλῶσσαν»⁴⁸. Στὸ ἴδιο

δὲ σύγγραμμα, τὸ 1854, περιγράφοντας τὴν τοσκικὴ διάλεκτο, γιὰ τὴν ὁποία, ὅπως καὶ οἱ προγενέστεροί του ἐρευνητές, χρησιμοποιοῖ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο μὲ κάποιες ἀναπόφευκτες τροποποιήσεις, διαπιστώνει τὴ μεγάλη ὁμοιότητα τῆς ἀλβανικῆς συντάξεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ. Γι' αὐτὸ περιορίζεται στὴν καταγραφή τῶν διαφορῶν, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι ἐλάχιστες⁴⁹, λόγω τῆς διγλωσσίας. Στενὴ ἑλληνοτοσκικὴ σχέση ὑποστηρίζει καὶ ὁ Γιουγκοσλάβος βαλκανιολόγος Jovan Cvijić λέγοντας τὰ ἐξῆς: «Παρατήρησα πόσον εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνη τις τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν Τόσκηδων, διότι καὶ οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι Ἑλληνορθόδοξοι, εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί»⁵⁰.

Σπουδαιότητα μεγάλη ἔχει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Γερμανοῦ γεωγράφου Philippson, ὅτι «ἰδιαιτέρον Ἀλβανικὸν αἶσθημα δὲν ὑφίσταται παρὰ τοῖς Χριστιανοαλβανοῖς Ἡπειρώταις. Οὗτοι θέλουσι νὰ λογιζῶνται Ἑλληνας»⁵¹. Ὁ δὲ μετέπειτα Ἀλβανισμὸς εἶναι εἰσαγόμενος. Ὁ Victor Bérard κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ πραγματικὰ παραμεθόρια, στὸ Ἐλβασάν, ὅπου ἐπιδόθηκε στὴν ἐθνολογικὴ μελέτη καὶ διακρίβωση τοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων, ἀπεικόνισε παραστατικὰ τὴν κατάστασιν ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε, τὸ 1894, ὥστε νὰ κατανοοῦνται τέλεια οἱ μεταγενέστερες παραποιήσεις καὶ μεταβολές: «Ἡ χριστιανικὴ κοινότητα — γράφει ὁ Bérard — τοῦ Ἐλβασάν εἶναι τὸ προκεχωρημένο φυλάκιο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐδῶ, στὰ βόρεια. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ Ἀλβανοὶ

46. Κ.Δ. Στεργιοπούλου, *Τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἡπείρου*, Ἀθήναι 1945, 66.

47. Ν.Γ. Νικοκλέους, *Περὶ τῆς αὐτοχθονίας τῶν Ἀλβανῶν, ἤτοι Σκιπιτάρ. Πραγματεία ἱστοριοφιλογικὴ*, ἐν Γοττίγγη 1885, 78 σημ. 15.

48. Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, 1, Jena 1854, 39. Πβ. Δημ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Βόρειος Ἡπειρος*, ἐν Ἀθήναις 1919, 57.

49. W. Dahmen - J. Kramer - R. Schlösser, «Gustav Weigand et ses études albanaises», *Balkan - Archiv* N.F. 10 (1985) 171.

50. Πβ. *Petermann's Mitteilungen* 59 (1913) 14, καὶ Εὐαγγελίδου, *ἔ.δ.*, 62.

51. Πβ. Αὐτ., 65 καὶ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, *ἔ.δ.*, 95-96 σημ. 14.

καταλαβαίνουν και όλοι τους σχεδόν μιλοῦν τὰ ἑλληνικά. Ἔχουν ἑλληνικό σχολεῖο γιὰ τὰ ἀγόρια τους και ἑλληνικό σχολεῖο γιὰ τὰ κορίτσια τους. Θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τους Ἕλληνας. Ἡ ἑλληνικότητά τους ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει ἐπαναστατικό χαρακτήρα. Οἱ ἐπιθυμίες τους στὴν πολιτικὴ δὲν πηγαίνουν πρὸ πέρα ἀπὸ τὸ ξαλάφρωμα τῶν φόρων, τὴν ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης και τὴν ἀνόρθωση τῆς διοίκησης. Εἶναι και παραμένουν προπάντων πιστοὶ ὑπῆκοοι τοῦ σουλτάνου, τοῦ ὁποῖου τὸ πορτρέτο προεδρεῖ στὴ συνέλευση ἐκείνη τῆς ἐστεμμένης Εὐρώπης ἀπὸ μιὰ καλὴ θέση, κάτω ἀπὸ τὶς ἅγιες Εἰκόνες, ἀνάμεσα στὸ βασιλιά και τὴ βασίλισσα τῆς Ἑλλάδας.

Ὅταν λένε ὅτι εἶναι Ἕλληνας, ἐννοοῦν μ' αὐτὸ ὅτι δὲ θέλουν νὰ συγγέονται μὲ τοὺς Βουλγαρομακεδόνες και τοὺς καθολικοὺς τῆς ἄνω Ἀλβανίας. Ποτὲ δὲν ἀναρωτήθηκαν ἂν θὰ μπορούσαν ἢ ἂν θὰ ἤθελαν νὰ γίνουν κάποια μέρα ὑπῆκοοι τοῦ βασιλιᾶ Γεωργίου ἢ τοῦ γιοῦ του· εἶναι ὅμως βαθιὰ ἀποφασισμένοι νὰ μὴ γίνουν ποτέ Βούλγαροι, ὅπως ἐκεῖνοι τῆς Ρωμυλίας, οὔτε καθολικοί, ὅπως ἐκεῖνοι οἱ ἑβραῖοι οἱ Μιρδίτες. Ἐξᾴλλου ἡ μακρινὴ Βουλγαρία δὲν τοὺς τρομάζει. Φοβοῦνται μονάχα τὶς ἰταλικὲς μηχανορραφίες, πού νιώθουν και ὑποψιάζονται παντοῦ γύρω τους. Ζητοῦν συγγνώμη πού στὴν ἀρχὴ ἦσαν δύσπιστοι ἀπέναντί μας· μᾶς νόμισαν Γερμανοὺς και μυστικοὺς πράκτορες κάποιας εὐρωπαϊκῆς δυνάμεις. Περνοῦν και ξαναπερνοῦν τόσο συχνὰ ἀπὸ δῶ οἱ Γερμανοὶ στὴν ὑπηρεσία τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ρουμανίας και τῆς Αὐστρίας! Ἐνας ἀπὸ δαύτους εἶχε ἔρθει τὸν περσινὸ χρόνον κιόλας, μὲ σκοπὸ νὰ προσηλυτίσει τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Ἑλβασάν. Ἦθελε νὰ τοὺς ἀποτρέψει ἀπὸ τὸ φιλελληνισμό τους. Τοὺς δασκάλευε πῶς ἕνας Ἀλβανὸς ὀφείλει νὰ σκέφτεται τὴν Ἀλβανία και νὰ κάνει τὰ παιδιὰ του γνήσιους Ἀλβανούς, πῶς ἀντὶ γιὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τοὺς χρειάζονταν ἄλβανικὰ σχολεῖα και ἄλβανοὶ

παπάδες και ἄλβανικὴ λειτουργία, κοντολογίς, γιὰ νὰ εἶναι ἀντάξιοι τῶν πατεράδων τους, ἔπρεπε νὰ γίνουν ἄλβανίζοντες, ἄλβανόφρονες. Σὲ τοῦτο τὸν ἀπόστολο λοιπόν, Βέιγκαν τὸ ὄνομά του, οἱ Ἕλληνας αὐτοὶ ἀποκρίθηκαν ὅτι Ἀλβανία και ἀγριότητα ἦσαν γι' αὐτοὺς συνώνυμα· ὅτι αὐτοὶ τὴν πατρίδα τους τὴ λένε Ἡπειρο και ὀνομάζουν πρόγονό τους τὸν Πύρρο τὸν Ἕλληνα· κι ὅσο γιὰ τὴ γλῶσσα, προτιμοῦν νὰ ἐξασφαλίσουν γιὰ τὰ παιδιὰ τους ἕνα τελειοποιημένο γλωσσικὸ ὄργανο παρὰ ἕνα βάρβαρο ἐργαλεῖο· κι ὅτι στὸ τέλος ὁ ἄλβανισμός, δηλαδή ὁ ἄγριος βίος, δὲν εἶχε πιά γιὰ τὰ γοῦστα τους ἀκατανίκητα θέλητρα· ἴσως οἱ πατεράδες τους οἱ δύστυχοι νὰ ἔκαναν, μέσα στὴν ἀμάθειά τους, τὴν ἄθλια αὐτὴ ζωὴ· αὐτοὶ ὅμως θὰ προσπαθοῦν νὰ πλησιάζουν κάθε μέρα και πρὸ πολὺ στὸ φῶς, στὸν πολιτισμό, στὸν ἑλληνισμό»⁵².

Ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Weigand, ἐνῶ ἀγωνίζεται μὲ πάθος γιὰ τὴν ἐμφύσηση Ἀλβανισμοῦ στοὺς ἄλβανοφώνους, ἀκριβέστερα, ὅπως εἶδαμε, δίγλωσσους Βορειοηπειρωτῆς, παράλληλα πλησιάζει τοὺς βλαχοφώνους Βορειοηπειρωτῆς, τοὺς Ἀρβανιτοβλάχους, πρὸς μύηση στὸν Ρουμανισμό. Τὸ δεύτερο τοῦτο ἔργο ἀμείβεται πλουσιοπάροχα, τόσο οικονομικὰ ὅσο και ἠθικὰ ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς κυβερνήσεις, ὅπως ἀναγράφεται ἀκόμη και στὶς ἐγκυκλοπαίδειες τῆς Ρουμανίας, Diaconovich⁵³, Minerva⁵⁴, Predescu⁵⁵, και ἐπιμαρτυρεῖ-

52. V. Bérard, *Τουρκία και Ἑλληνισμός*. Μετάφραση: Μ. Λυκούδης. Εἰσαγωγή - Σχόλια: Θ. Πυλαρινός, Ἐκδόσεις Τροχαλία [Ἀθήνα] 1987, 48-49. Πβ. και Γ.Σ. Πλουμίδη, «Ὁ ἑλληνισμός τῆς Ἡπείρου στὶς παραμονὲς τῆς ἀπελευθέρωσής του», *Δωδώνη*, 6 (1977) 364: «Ὡς ὑπόδειγμα καλοῦ σχολεῖου ἀναφέρεται ἐκεῖνο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Δυρραχίου».

53. Sibiu 1904, III, 1246.

54. Cluj 1930, 963.

55. București 1940, 916.

ται από την αγαγόρευσή του ως άντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου γιὰ τὴν προσφορά του στὴ Ρουμανία⁵⁶.

Μετὰ δεκαετία ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ ἀπέστειλε στὰ προωθημένα ἐκεῖνα φυλάκια τοῦ βορειοδυτικῆς Ἑλληνισμοῦ, στοὺς βλαχοφώνους ἰδιαίτερα τῆς μακρινῆς Ἐγνατίας, τὸν ἀκόλουθο τῆς Πρεσβείας τῆς στὴ Ρώμη Κ. Μπουριλιάνο, στὸν ὁποῖο ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε ἐπιφυλάξει ἀσυνήθιστες ἐπιδαφιλεύσεις. Ὁ Ρουμάνος διπλωμάτης εἶχε ἐξασφαλίσει πλήρη ἐλευθερία κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν. Μάλιστα τελοῦσε καὶ ὑπὸ τὴν προστασία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, πού θεωρήθηκε ἀναγκαία μετὰ τὴν περιπέτεια τοῦ Weigand. Τὸ 1889-1890, κατὰ τὶς περιοδεῖς του σὲ κουτσοβλαχικὲς περιοχές, μόλις γλίτωσε ἀπὸ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐναντίον του⁵⁷, ὅταν ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ἐργάζεται ὡς πράκτορας τῶν Ρουμάνων εἰς βάρος τῶν ἐλληνικῶν καὶ σερβικῶν συμφερόντων.

Ὁ Μπουριλιάνος ἀποβιβάζεται τὴν 4ῃ Ὀκτωβρίου 1905 στὸ Δυρράχιο καὶ κατευθύνεται στὰ Τίρανα, ὅπου ἀμέσως καταπιάνεται μὲ τὸν προσεταιρισμὸ τῶν βλαχοφώνων στὸν Ρουμανισμὸ, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸ. Οἱ προτάσεις του πρὸς αὐτοὺς εἶναι πραγματικὲς δελεαστικὲς. Ἀλλά, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ 193 τῆς 10-10-1905 τοῦ ὑποπροξένου Δυρραχίου Δ. Σπαθάρη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὴν ὁποία ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ Ἐλευθερία Νικολαΐδου,

56. Μ.Ν. Ρωμανοῦ, «Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγή καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων». *Μνήμη. Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Ἀθήνα 1988, 504, ὅπου καὶ οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις.

57. Dim R. Rosetti, *Dictionarul Contimporanilor. Secolul XIX*, București 1897, 199.

οἱ βλαχοφώνοι τῶν Τιράνων παραμένουν πιστοὶ στὴν ἐλληνικὴ ἰδέα. Ἐπιπλέον, ἀφοβα ἀπαντοῦν ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ αὐτοὺς, κοίτινες, στερρῶς ἐχόμενοι τῶν πατρῶων, δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι σκάνδαλα καὶ ζιζάνια, καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αὐτοῦ περὶ ἰδρύσεως σχολῆς μὲ πολλὰς γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεποῦς, καὶ προστασίας ἰσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας, σκοπούσης, ὡς εἶπε, νὰ συστήσῃ καὶ Προξενεῖον ἐν Δυρραχίῳ, δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πρόσθεσαν ἐπίσης — γράφει ἡ καθηγήτρια Ἐ. Νικολαΐδου — πῶς κάθε ἀπόπειρα δελεασμοῦ τους μὲ χρήματα ἢ ἄλλα μέσα θὰ ναυαγοῦσε, ὅπως εἶχε γίνῃ στὸ παρελθόν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ βία ἀν χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς περιοχῆς, ὅπως εἶχε γίνῃ πρὶν πέντε χρόνια, ὕστερα ἀπὸ συμφωνία τῶν βέηδων μὲ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις, δὲ θὰ ἀπέδιδε. Ὁ Ρουμάνος ἀκόλουθος ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν του στὰ Τίρανα ξαναγύρισε στὸ Δυρράχιο καὶ ἐπισκέφθηκε τὶς ἐπόμενες μέρες τὴν Καβάγια καὶ τὴν Πιέσειζα, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ Ἐλβασάν»⁵⁸.

Στὴν ἴδια, λοιπόν, τὴν πρωτεύουσα τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας ὑπάρχει ἀκμαῖο ἐλληνικὸ φρόνημα παρὰ τὶς παντοειδεῖς ἀντιξοότητες καὶ ἐπώδυνες καταπιέσεις. Ἡ σταθερότητα τῶν Βλάχων στὸν Ἑλληνισμὸ, τὴν ὁποία παραδέχεται καὶ ὁ Stavrianos⁵⁹, καθίσταται σπουδαιότερη, διότι ἡ ἀποδοχὴ τῆς ρουμανικῆς ἰδέας συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μνημαῖα ἐπιδόματα⁶⁰, μάλιστα ἀρκετὰ γιὰ συντήρησι μιάς

58. Ἐλευθερίας Ἰ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνησι στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα*. Ἐκδόσεις IMIAX, Ἰωάννινα, 212.

59. L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1965, 107.

60. Νικολαΐδου, *ἔ.α.*, 213 καὶ σημ. 2.

οικογένειας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐξίσου σταθεροὶ παρέμειναν τόσο οἱ βλαχόφωνοι ὅσο καὶ οἱ ἀλβανόφωνοι καὶ στὸ μεγαλύτερο σταυροδρόμι τῶν ξένων προπαγανδῶν, στὸ Δυρράχιο, ὅπου ἰδιαίτερα ἡ ἰταλικὴ παρουσία ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπιβλητικὴ. Ὁ Victor Bérard δίνει σχετικὲς πληροφορίες: «... Ὁ ἑλληνισμὸς διατηρεῖ τὶς διεκδικήσεις του πάνω στὸ κορινθιακὸ Δυρράχιο. Ὑπάρχει ἓνα ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἔξω ὅμως ἀπὸ τὴν πόλη, στὸ προάστιο ποὺ λέγεται "Ἐξω Παζάρι"... ὁ ἑλληνισμὸς στρατολογεῖ τοὺς ὀπαδούς του ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους αὐτοὺς Ἀρβανίτες καὶ στοὺς Κουτσόβλαχους. Ἡ πόλη μπορεῖ νὰ εἶναι ἰταλική, τὸ προάστιο ὅμως εἶναι ἑλληνικὸ. Σὲ ὅλα τὰ ὑπαίθρια καφενεῖα μιλοῦν ἑλληνικά. Πάνω ἀπὸ τὰ τεζάκια βρίσκονται τὰ πορτρέτα τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ του, τοῦ κ. Τρικούπη. Κάτω ἀπ' τὰ πλατάνια μιὰ συντροφιά φουστανελοφόρων πίνουν καὶ τραγουδοῦν μὲ τὴν κιθάρα ἓνα ἀργόσυρτο τραγούδι τοῦ Ἀρχιπελάγου... Τὸ Δυρράχιο ἦταν τὸ φυσικὸ τους (τῶν Κουτσοβλάχων) λιμάνι γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὸν Ἀγκώνα, τὴ Ραγούζα ἢ τὴ Βενετία. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση οἱ Βλάχοι αὐτοί, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους Ἕλληνες καὶ ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ τὸ πούγκι τους καὶ τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν ἐλευθερία, μετανάστευσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ βασίλειο... Μολαταῦτα, ἓναν αἰῶνα μετὰ τὸ Δυρράχιο παραμένει κουτσοβλάχικο λιμάνι, παρόλο ποὺ ὅλοι οἱ λόγοι τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς ἔχουν ἐκλείψει. Κάθε Σάββατο καταφθάνουν ἐκεῖ τὰ καραβάνια ἀπὸ τὸ Μοναστήρι...»⁶¹.

Προσφυστάτα ὁ Stadtmüller⁶² ὀνομάζει ὄριο γλωσσικὸ καὶ πολιτισμικὸ τῶν Ἑλλήνων τὸν Γενοῦσο ποταμὸ, ποὺ

61. Bérard, *ἑ.δ.*, 49.

62. Βλ. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, *ἑ.δ.*, 94 σημ. 8.

χωρίζει ταυτόχρονα τοὺς Τόσκηδες ἀπὸ τοὺς Γκέγκηδες, τοὺς μοναδικοὺς ἀκραιφνεῖς Ἀλβανούς, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀπαλλαγμένους ἐντελῶς ἀπὸ ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις, παρὰ τὴν πρόδηλη διαφορὰ φυλῆς, ὅπως εἶχε προτείνει τὴν προσθήκη στὴν ὀριοθέτηση γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς τοὺς ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος⁶³.

Ὅπως δὴποτε κάτω τοῦ Γενοῦσου ἓνας ἀριθμὸς κυμαίνομενος κατὰ περιστάσεις παρασύρθηκε ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἰδίως τὰ πολιτικὰ κηρύγματα ξένων δυνάμεων καὶ σημειώθηκε συνακόλουθα ἀντίστοιχη συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὡστόσο κατὰ τὴν περιοδεία τοῦ Ρενέ Πυῶ στὴ Βόρειο Ἡπειρο, τὸ 1913, τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα προβάλλει ἔντονα. Οἱ πατριωτικὲς ἐξάρσεις, οἱ ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις καὶ ἡ βούληση γιὰ τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα εἶναι κοινὰ γνωρίσματα τῶν κατοίκων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων, ἑλληνογλώσσων, διγλώσσων καὶ τριγλώσσων. Οἱ περιγραφές, ποὺ δίνει στὶς ἀνταποκρίσεις του ὁ Ρενέ Πυῶ, εἶναι συγκινητικὲς καὶ εὐγλωττες. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι ταυτόχρονα μὲ τὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου⁶⁴, ποὺ ἔγινε στὸ Παρίσι τὸ 1914, κυκλοφορήθηκαν καὶ δύο μεταφράσεις του στὴν ἑλληνικὴ, στὴν Ἀθήνα⁶⁵ καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια⁶⁶ τῆς Αἰγύπτου.

63. Ἀ. Κεραμοπούλλου, «Τὰ ὀνόματα Ἀλβανὸς καὶ Ἀρβανίτης», *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)*, Ἀθῆναι 1951, 3.

64. René Puaux, *La malheureuse Epire*, Paris 1914.

65. René Puaux, *Ἡ δυστυχισμένη Ἡπειρος*, Μετάφρασις Ἰ. Ζερβοῦ, Ἀθῆναι 1914.

66. René Puaux, *Δυστυχισμένη Ἡπειρος*. Μετάφρασις Κ. Ζήνωνος. Κάϊρον, τύποις ἀδελφῶν Μενικίδου, 1914. Ἐπίσης, René Puaux, *The Sorrows of Epirus*, London, Hurst and Blackett Ltd, 1918, καὶ René Puaux, *The Sorrows of Epirus*. Illustrated with Maps, Index and Editor's Notes by Dr. Basil J. Photos. Chicago, Argonaut, Inc., <1963>.

“Όλα εξαντλήθηκαν ταχύτατα. Ήδη είναι δυσεύρετα τόσο τὸ γαλλικὸ κείμενο ὅσο καὶ οἱ ἑλληνικὲς μεταφράσεις, μολονότι ἡ μία εἶχε σημαντικὲς ἀτέλειες. Ἡ πιστὴ ἀνατύπωσή τους δὲν θὰ ὠφελοῦσε. Διότι ἡ γλωσσικὴ μορφή τῶν μεταφράσεων δυσχεραίνει τὴν προσπέλαση τοῦ περιεχομένου ἀπὸ ἀναγνώστες τῶν ἡμερῶν μας. Εἶχε πιά γίνει αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη σύγχρονης μεταφράσεως, πού θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀπόλαυση τῆς συγγραφικῆς τέχνης τοῦ Πυῶ, ἐνῶ παράλληλα θὰ ἔδινε τὴν εὐκαιρία στοὺς Ἕλληνες νὰ πληροφορηθοῦν γιὰ τὴ Βόρειο Ἡπειρο, τὴν κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ μαρτύρια καὶ ὀλοκαυτώματά της, πού τελευταῖα ἔρχονται στὸ προσκήνιο μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ σκηنيκοῦ στὶς κομμουνιστικὲς χῶρες. Καιρὸς εἶναι νὰ συναισθανθοῦμε ὅλοι οἱ Ἕλληνες τίς εὐθύνες μας ἀπὸ τὴν ἔως τῶρα χλιαρὴ ἀντιμετώπιση ἢ παραγνώριση ἑνὸς μεγάλου ἐθνικοῦ θέματος, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται ἐγρήγορση, ἐτοιμότητα, γνώση, περίσκεψη καὶ πατριωτισμὸς. Εὐτυχῶς ἀνέμιζε ἡ σημαία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτσης χάρις στὸν ἄξιο Ἱεράρχη της Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Σεβαστιανὸ καὶ ὄλους αὐτοῦς, ἄτομα καὶ ὀργανώσεις, πού δὲν ἐννοοῦσαν νὰ σταματήσουν τὸν ἀγῶνα παρὰ τὴν ἀνεξήγητη σιωπὴ ἀρμοδίων καὶ τοὺς προπηλακισμοὺς ἐνόχων καὶ θυμάτων κομματικῶν ἐμπαθειῶν. Τὸ παράδειγμα τῶν πρωτοπόρων στάθηκε φωτεινὸ καὶ πύκνωσαν οἱ τάξεις τῶν ἀγωνιστῶν. Ὅμως χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ καὶ ἐγκυρὴ ἐνημέρωση. Γι’ αὐτὸ στὸ τέλος τῆς μεταφράσεως παρατίθεται τὸ Χρονικὸ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ζητήματος μετὰ τὸν χρόνον τῆς περιοδείας τοῦ Πυῶ.

ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ευρώπη θα ἐπιτρέψει νὰ διαπραχθεῖ ἓνα ἐγκλημα⁶⁷. Κατὰ τὴ στιγμὴ που τὸ μικρὸ τοῦτο βιβλίον θα τυπώνεται, ἡ τύχη τῶν ἐπίμαχων ἐδαφῶν τῆς Βορείου Ἡπείρου⁶⁸ θα εἶχε ἀποφασισθεῖ. Οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ικανοποιώντας τὴν ἰταλικὴ βουλὴν θα παραχωρήσουν στο φτιαχτὸ βασίλειον τῆς Ἀλβανίας ἐδάφη κατοικοῦμενα⁶⁹ ἀπὸ Ἕλληνες πατριῶτες, τοὺς ὁποῖους καὶ θα ἐγκαταλείψουν στὴν τυραννίαν τῶν Ἀλβανῶν μπεήδων. Ἡ Ἰταλία ἐγράψε λαμπρὰς σελίδας στὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅμως αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἐπιχειρεῖ τὴ χάραξιν μιᾶς αἰσχροῦς, μάλιστα αἰσχροτάτης, καθόσον γιὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐπεκτατικῆς χίμαιράς⁷⁰ τῆς ἀθετεῖ

67. Ἐγκλημα ἀνεξιλέωτο, ἀφοῦ διαρκεῖ ἀκόμη.

68. Γιὰ τὸν ὄρον βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ἡπειρος. Ἱστορία - Πολιτισμὸς*, Ἰωάννινα 1990, 36 σημ. 1.

69. Εἶναι ἐδάφη πού κατοικοῦνται ἀδιάλειπτα ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Βλ. F. Papazoglou, «Quelques problèmes de l'histoire épirote - A propos du livre "Epirus" de N.G.L. Hammond», *Ziva Antika* 20 (1970) 116.

70. Ὅχι μόνον ἀποδείχθηκε χίμαιρα, ἀλλὰ ὀδυνερὴ καὶ γιὰ τὴν ἴδιαν τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὴν ἐναρξὴν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ὅταν ταπεινώθηκε ἀπὸ τὴ μικρὴν, ὅπως ἀποκαλοῦσε συστηματικὰ, Ἑλλάδα.

όλες τις αρχές που συνηγόρησαν στην εθνική της αποκατάσταση με την ένωση των επιμέρους ηγεμονιών της ιταλικής χερσονήσου. Εξάλλου η στάση στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου δεν έχει καν πιθανότητα επιτυχίας. Επιζητεί την ίδρυση μιας Αλβανίας όσο το δυνατόν μεγαλύτερης. Αποσκοπεί δε αποκλειστικά στην πρόσφορη αργότερα μοιρασιά του εφήμερου αυτού βασιλείου με την Αυστρο-Ουγγαρία. Φαίνεται ακόμη να πιστεύει ότι η συνένοχος της Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα αντιδρούσε στην κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς και στη μετατροπή της σε πρωτεύουσα της «ιταλικής αποικίας της Αλβανίας». Συνεπώς είναι προφανέστατο ότι ποτέ η Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα δεχόταν την κυριαρχία της ανταγωνίστριας της στις δύο ακτές της νότιας Αδριατικής, όπως άλλωστε και η Ιταλία δεν θα ανεχόταν να βρίσκεται η Αυλώνα⁷¹ στα χέρια των Αυστριακών. Χωρίς να θέλω να παραστήσω τον προφήτη, φαίνεται βέβαιο ότι στο μέλλον, κατά το μάλλον ή ήττον μακρινό, ο χάρτης των Βαλκανίων πάλι θα τροποποιηθεί. Η Σερβία και το Μαυροβούνιο αποτελώντας ένα βασίλειο θα συμπληρώσουν στο νότο τα εδάφη τους με προσάρτηση της βόρειας Αλβανίας. Ταυτόχρονα η Ελλάδα θα ιδεί να επανέρχεται στην αγκαλιά της το υπόλοιπο αυτής της Ηπείρου, που σήμερα της αμφισβητούν. Τελικά δε η Ιταλία από την επιμονή της στην αδικία δεν θα κερδίσει τίποτε. Αντίθετα θα χάσει για πάντοτε τη φιλία του ελληνικού λαού. Ο κ. Ντι Σαν Τζουλιάνο⁷²,

71. Βλ. M.A. Canini, *Lettere al giornale "L' Adriatico" sulla questione balcanica con una appendice sull' Epiro e sull' Albania*. II Edizione. Venezia 1886, 12, όπου οι τόσο πρόωμοι ανταγωνισμοί για την κατοχή του βορειοηπειρωτικού λιμανιού.

72. 'Ο μαρκήσιος 'Αντώνιος ντι Σαν-Τζουλιάνο (1852-1914) υπήρξε ύπουργός τών 'Εξωτερικών κατά την τετραετία 1910-1914. Πβ.

συνεπαρμένος από μία ουτοπία και εμπλέκοντας τη διπλωματία της χώρας του στο δρόμο της παράφορης παρανομίας⁷³, θα προσφέρει στην Ιταλία τις χειρότερες υπηρεσίες. Και η ευθύνη θα βαρύνει κατ' εξοχήν τον ίδιο. Διότι δεν είναι ο ιταλικός λαός⁷⁴ αλλά η σημερινή κυβέρνηση που πεισματικά ακολουθεί την πολιτική αυτή.

Αν υπάρχει κάποια παρηγοριά στη δυστυχία που πρόκειται να βρει τους θυσιασμένους Ηπειρώτες, αυτή είναι η σκέψη ότι τα μαρτύριά τους θα ωφελήσουν οπωσδήποτε την πολυαγαπημένη πατρίδα τους. Ο Βίσμαρκ⁷⁵ αποσπώντας

Γ.Σ. 'Αλεξιάδη, α' Η έναντιον τῆς 'Ελλάδος 'Ιταλο-τουρκική ἐγκαρδιότης», *Ἐστία* 12-10-1990, 1: «ὁ ἐν Βιέννῃ Βρεταννὸς πρέσβυς σὲρ Ε. Goshen, ἔγραφεν εἰς τὸν προϊστάμενόν του ὑπουργόν τῶν 'Εξωτερικῶν σὲρ "Εντουαρντ Γκρέυ, τὴν 1/14 Δεκεμβρίου 1913, ὅτι, ὁ Γκέοργκι φὸν Γιάγκωβ, πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἀπὸ τοῦ 1913-1916 ὑπουργὸς 'Εξωτερικῶν, τοῦ ἔλεγεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι: "Ἐπικίνδυνος παράγων εἰς αὐτὸ τὸ θέμα (τὸ Βορειοηπειρωτικόν) ἦτο τὸ μῖσος, φθάνον σχεδὸν εἰς μανίαν, τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο ὁ 'Ιταλὸς ὑπουργὸς 'Εξωτερικῶν διὰ τοὺς "Ελληνας" (British Documents, I, A, σελ. 79). Ὑπῆρξαν, ὁμως, καὶ 'Ιταλοὶ ἐπίσημοι, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά των, ἐξεφράσθησαν διθυραμβικῶς διὰ τὴν 'Ελλάδα». Μάλιστα παρατίθεται εὐγλωττη περικοπὴ λόγου τοῦ μετὰ δεκαετία ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Μπαλμπίνο Τζουλιάνο!

73. 'Η παράφορη παρανομία εἶχε φθάσει ἕως τὴν πλαστογράφηση τῆς ἀπτῆς πραγματικότητας, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Κλεμανσὸ γράφωντας στὴν ἐφημερίδα *'Ελευθερὸς Ἄνθρωπος* τὴν 13ῃ Μαΐου 1913. Βλ. Lasturel, *L' Affaire Gréco-Italienne*, 13.

74. 'Ορθότατα ὁ Πυὼ δὲν ἐπιρρίπτει εὐθύνη στὸν ἰταλικὸ λαὸ γιὰ τὴν ἐπεκτατικὴ καὶ μισελληνικὴ πολιτικὴ τῆς τότε κυβερνήσεως.

75. 'Ο πρίγκηπος "Όττο Βίσμαρκ (1815-1898) εἶναι πρωσσικῆς καταγωγῆς. 'Ὡς πολιτικὸς θεωρεῖται ὁ δημιουργὸς τῆς γερμανικῆς ἐνότητος. 'Απέσπασε ἀπὸ τὴ Δανία τὸ Σλέσβιγκ καὶ τὸ Χολστάιν καὶ ἀνέδειξε τὴν Πρωσσία στὴν κυρίαρχη θέση ποὺ κατεῖχε ἕως τότε ἡ Αὐστρία. 'Ὡς καγκελλάριος τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὸν πόλεμο τοῦ 1870-1871 ἀπέ-

από τη Γαλλία τις δύο επαρχίες της Αλσατίας και της Λωρραίνης υπήρξε κατά κάποιον τρόπο ο δημιουργός της αναγέννησής μας. Εργαστήκαμε, για να επαναποκτήσουν κάποια ημέρα την ποθητή ελευθερία τα αδέρφια μας του Στρασβούργου, του Κολμάρ και του Μετζ. Το πατριωτικό μας ιδεώδες απέκτησε ένα σκοπό. Η εθνική μας ζωή αναπτύχθηκε, επειδή είχε ένα ιδανικό. Η Ελλάδα του μέλλοντος οφείλει να στρέψει τα μάτια της προς τα παιδιά της εκείνα, των οποίων η απελευθέρωση αποτελεί χρέος⁷⁶. Μετά τις νίκες στη Μακεδονία και στο αρχιπέλαγος του Αιγαίου θα μπορούσε να πάρει στάση αμυντική, που αποκαλύπτει την αδυναμία των πλουσίων. Όμως αυτή δεν είναι νοητή, ενόσω η Ήπειρος, ολόκληρη⁷⁷ η Ήπειρος, δεν επανέρχεται στην Ελλάδα. Συγκεντρώνοντας εδώ τα τηλεγραφήματα και τις επιστολές που είχα στείλει στην εφημερίδα Χρόνος κατά το Μάιο του 1913, θέλησα να αφήσω μια μαρτυρία, μια μαρτυρία απλή αλλά συγκινητική, για όσα είδα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου. Έκτοτε, άλλοι, και ιδιαίτερα ο κ. Κάρολος Βελαίν και ο φίλος μου Ντε Γιεσσέν έκαμαν τις ίδιες διαπιστώσεις. Γι' αυτό πιστεύω ότι, με εξαίρεση τους πρέσβεις τους επιφορτισμένους με τη λύση του ζητήματος

σπασε την Ήλσατία και τη Λωρραίνη από τη Γαλλία, τής οποίας επιπλέον έπεδίωξε την απομόνωση από την Εύρωπη συνάπτοντας με την Αυστρία και Ίταλία την Τριπλή Συμμαχία.

76. Χρέος, που παραμένει ανεξόφλητο. «... Εκείνο πάντως το όποιον οφείλουν οι Έλληνικές Κυβερνήσεις να γνωρίζουν είναι ότι το Βορειοηπειρωτικόν θέμα ύφίσταται! Και εκείνο το όποιον απαγορεύεται εις τόν αιώνα είναι ή άπαρνησις του ήεροϋ αίτήματος. Η διεκδικήσις μας διά την Β. Ήπειρον είναι ήερά και άπαράγραπτος». Γ. Παπανδρέου, όμιλία στη Βουλή την 31η Μαΐου 1960. Βλ. Άθ. Π. Λέκκα, *Συνοπτική Ίστορία τής Βορείου Ήπείρου*, Άθήναι 1987, 48.

77. Έμφαντικά έπιμένει στην άπελευθέρωση και τής Βορείου Ήπείρου. Μόνον έτσι νοείται όλόκληρη ή Ήπειρος.

των συνόρων της Ηπείρου και της Αλβανίας, όλη⁷⁸ η ανθρωπότητα γνωρίζει ότι η Ήπειρος είναι ελληνική. Δίνοντας πρώτος στο μεγάλο αναγνωστικό κοινό μια ιδέα της σημερινής κατάστασης της Ηπείρου και της αξιοθαύμαστης φιλοπατρίας των Ηπειρωτών, της αγάπης προς τη μητέρα-πατρίδα Ελλάδα, αν κατάφερα να συμβάλω έστω και ελάχιστα στην υπεράσπιση του δικαιώματος της ελευθερίας, του ωραίου μεταξύ των ωραιότερων, θα νιώσω τη βαθύτερη εσωτερική χαρά. Αλλά όποια έκβαση κι αν έχουν τα πράγματα, η ανάμνηση από το ταξίδι αυτό είναι τόσο έντονη, ώστε και στην παραμικρή σκέψη να δακρύζουν τα μάτια μου.

78. Πρώτοι και άριστα γνωρίζουν οι Ίταλοι πολιτικοί. Ό τότε πρωθυπουργός τής Ίταλίας Τζιολιττι άπερίφραστα είχε δηλώσει στον Έλληνα πρεσβευτή στην Ρώμη Κακλαμάνο: «Άναγνωρίζω ότι ή Βόρειος Ήπειρος είναι Έλληνική, τα δικαιώματα όμως ενός μικροϋ λαοϋ, όπως τής Έλλάδος, δεν είναι δυνατόν να υπερισχύσωσι των συμφερόντων μιας μεγάλης δυνάμεως, όπως τής Ίταλίας». Πβ. Ί. Βογιά, *Ή θέσις του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος*, έν Άθήναις 1970, 7. Ή Ίταμή αυτή άπάντηση φέρεται να έκστομίζεται και από τόν τότε ύπουργό Έξωτερικών Σάν-Τζουλιάνο. Πβ. Lasturel, *L'Affaire Gréco-Italienne*, 13.

Η ΔΥΣΤΥΧΙΣΜΕΝΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

Κέρκυρα, 1η Μαΐου

Χθες 30 Απριλίου, οι τελευταίοι Ηπειρώτες εγκατέλειψαν την Κέρκυρα επιστρέφοντας στα παραλιακά χωριά τους, από τα οποία η αλβανική θηριωδία⁷⁹ τους είχε διώξει κατά τον περασμένο Νοέμβριο.

Είχαν έλθει 10.000 εδώ, στην Κέρκυρα, στο αξιολάτρευτο αυτό νησί, όπου τα τριαντάφυλλα και οι ανθισμένες πορτοκαλιές συνθέτουν έναν επίγειο παράδεισο. Η έξοδος αυτή των Ηπειρωτών υπήρξε αξιοθρήνητη. Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι είχαν κάψει τα σπίτια τους και χρειάστηκε όλη η αφοσίωση των αδελφών τους Ελλήνων όχι μόνο της Κέρκυρας αλλά όλης της Ελλάδας, για να ανακουφίσει κάπως τη δυστυχία τους. Έσπευσαν να βοηθήσουν η δημοτική αρχή, η κυβέρνηση και απλοί πολίτες.

Ακολούθησε η απελευθέρωση των Ιωαννίνων, του Αργυροκάστρου και του Δελβίνου. Έκτοτε στην καρδιά τους φώλιασε μεγάλη ελπίδα. Η ελληνική πατρίδα αναγεννήθηκε.

79. Έπανερχεται συχνά στις ανταποκρίσεις του με άδρες περιγραφές της σκληρότητας των Άλβανων κατά των άμαχων.

Με τη σκέπη της γαλανόλευκης θα μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωριά τους, την Πάργα, τη Σενίτσα, τη Νιβίτσα. (Υπάρχουν είκοσι πέντε χωριά σε όλο το μήκος της παραλίας του στενού της Κέρκυρας, τα οποία οι Ηπειρώτες χωρικοί αναγκάστηκαν να τα εκκενώσουν μπροστά στην αλβανική απειλή.) Πίστευαν ότι η νίκη του στρατού του Διαδόχου τούς επέτρεπε να επιστρέψουν στα σπίτια τους για πάντα, απαλλαγμένοι από τις αγωνίες του παρελθόντος.

Είδα τους τελευταίους εξόριστους να αποβιβάζονται στους Αγίους Σαράντα. Στους πρόποδες των κατάφυτων με ελιές λόφων, το λιμανάκι, που συνήθως ησυχάζει στη θαλπωρή του ήλιου, βρίσκεται σε πυρετώδη κίνηση. Κατά εκατοντάδες μουλάρια και γαϊδουράκια ανεβαίνουν από τον λευκό δρόμο που οδηγεί για το Δέλβινο και το Αργυρόκαστρο κουβαλώντας εφόδια στο στρατό και στον άμαχο πληθυσμό. Στα κτίρια, που φέρουν τα σημάδια των βομβαρδισμών, στοιβάζονται σακιά σιτάρι και τα τείχη της παλιάς βυζαντινής πόλης του 'Αγχεσμου⁸⁰, με τους εννέα τετραγωνικούς πύργους, είναι γεμάτα εργάτες και εκφορτωτές. Όλος αυτός ο κόσμος ξύπνησε από το λήθαργο. Φαίνεται πως μία μεγάλη ιδέα, η μεγάλη ελληνική ιδέα⁸¹, τον αναζωογονεί. Επιτέλους, ο εφιάλης τελείωσε. Οι Ηπειρώτες θα πραγματοποιήσουν το όραμα των γενεών του παρελθόντος και του παρόντος: την ένωση⁸² με την Ελλάδα, την πραγματική και γκαρδιακή πατρίδα.

80. Το τοπωνύμιο άπαντᾶ και στην 'Αθήνα προπαροξύτονο και όξύτονο: 'Αγχεσμος και 'Αγχεσμός. Είναι αρχαία όνομασία της λοφώδους τοποθεσίας, που πιθανόν αντιστοιχεί στα λεγόμενα Τουρκοβούνια.

81. 'Η μεγάλη έλλωστε 'Ιδέα είναι άπαύγασμα της πίστωσης του ελληνικού λαού στην έθνική του άποκατάσταση, όπως εκδηλώνεται παραστατικά στον κύκλο των δημοτικών τραγουδιών για την έλλωση της Πόλης.

82. Τόν όρο χρησιμοποιεί πάμπολλες φορές στο κείμενο.

Η πρόσδεσή τους σε μια επίπλαστη⁸³ Αλβανία, με την οποία τους χωρίζουν τα πάντα⁸⁴, η γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός, θα ήταν σαν να τους επέβαλλαν το ψέμα. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι, από το ακρωτήριο του Αγίου Βασιλείου έως το ακρωτήριο του Αγίου Ιωάννη, είναι Έλληνες⁸⁵, και αυτοί τους οποίους γνώρισα, συνδεδεμένοι με οικογένειες ελληνικές της Κέρκυρας, της Πάτρας, της Αθήνας, δεν έχουν καμιά απολύτως αμφιβολία για την απόφαση της Ευρώπης⁸⁶. Επιστρέφουν στην 'Ηπειρο με ακλόνητη πίστη στο θρίαμβο της δικαιοσύνης⁸⁷.

83. Άλλοῦ άποδίδει τὸ ἴδιο νόημα με τήν έκφραση: φτιαχτό βασίλειο.

84. Τα πάντα χωρίζουν τούς Βορειοηπειρώτες, είτε χριστιανούς είτε μουσουλμάνους, με τούς πέραν τού Γενούσου Γκέγκηδες, στους όποιους έλάχιστες είναι οι ελληνικές επιδράσεις. Δέν άσκήθηκαν δυναμικά αλλά φυσιολογικά, όπως παραδέχεται και ό 'Ιταλός Μ.Α. Canini, *La Questione dell' Epiro*, Roma 1879, 8: "Quella supremazia dell' elemento greco non è dovuta alla forza: essa è un naturale portato della superiorità di razza e di civiltà, superiorità che esisteva anche nei tempi più tristi per la nazione ellenica". Βέβαια δέν χάνει τήν εύκαιρία προβολής και Ιταλικής επιδράσεως: "La coltura qualsiasi che hanno gli Albanesi, cioè alcuni Albanesi, è greca od italiana" (αὐτ. 7).

85. Έννοείται "Έλληνες, που έμειναν άλώβητοι και γλωσσικά και θρησκευτικά, χωρίς φυσικά νά άδυνατοῦν νά χρησιμοποιοῦν μία ή περισσότερες γλώσσες πέραν τής ελληνικής.

86. 'Η αντίληψη μιᾶς Ευρώπης πολιτισμένης δέν άφήνει αμφιβολίες για τήν όρθότητα της άποφάσεως!

87. Δέν είναι ή πρώτη φορά έκδηλώσεως έμπιστοσύνης στην έπικράτηση της δικαιοσύνης. Έχει στοιχίσει άκριβᾶ στους "Έλληνες ό έφησυχασμός στα άπαράγραπτα έθνικά δίκαια.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Κέρκυρα, 2 Μαΐου

Εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το ηπειρωτικό ζήτημα στο αληθινό του νόημα, πρέπει πρώτα απ' όλα να σταθούμε στο σημείο τούτο, ότι δηλαδή δεν είναι η ελληνική κυβέρνηση που επιθυμεί την προσάρτηση της Ηπείρου, αλλά οι Ηπειρώτες⁸⁸ απαιτούν την ένωση με την Ελλάδα.

Όσοι αντιστρατεύονται την Ένωση δεν φαίνεται — στην ακαδημαϊκή τους φροντίδα να χαράξουν έναν όσο το

88. Πάντοτε οι αλύτρωτοι Έλληνες πρωτοστατούν. Τò εθνικό κέντρο έχει επινοήσει την «ψογον στάσιν» και συνήθως σύρεται από τή φορά τών γεγονότων με τεράστιες απώλειες. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και πρόεδρος τής 'Εταιρείας «'Ελληνισμός» Νεοκλής Καζάτζης έκστομίζει αλήθειες, που αποκτοῦν πάλιν επικαιρότητα: «Τί ἐπράξαμεν ἡμεῖς κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα; Ἐγκαταλείψαμεν τὴν Ἡπειρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀνεγνωρισμένα, ἀπαράγραπτα δικαιώματα. Καὶ σήμερον ἀμφισβητοῦσιν αὐτὴν Ἴταλοί, Αὐστριακοί, Ρωμοῦνοι, Ἀλβανοί!... Αἶσχος εἰς λαὸν διασκεδάζοντα, μίαν μόνην ἀπόλαυσιν αἰσθανόμενον, τὸν παρασιτισμὸν εἰς βᾶρος τοῦ δημοσίου ταμείου...» (Ν. Καζάτζη, *Λόγοι καὶ Ἔργα (1903-1904)*, ἐν Ἀθήναις 1911, 75).

δυνατόν μεγαλύτερο χάρτη της Αλβανίας — να λαμβάνουν υπόψη αυτό το αίτημα το οποίο στην πραγματικότητα είναι κεφαλαιώδους σημασίας.

Άλλοι μεν, οι παράγοντες του ιταλικού επιτελείου, διαισθάνθηκαν σε μια ελληνική Ἡπειρο έναν κίνδυνο για την ιταλική ναυτική δύναμη. Πίστεψαν ότι επεκτείνοντας τη νέα ελληνική επικράτεια έως τα βόρεια της Κέρκυρας, η Ελλάδα θα μπορούσε να μετατρέψει το στενό της Κέρκυρας σε κλειστό όρμο, όπου οι στόλοι της Ρωσίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας θα έβρισκαν καταφύγιο σε περίπτωση πανευρωπαϊκής σύρραξης και θα απειλούσαν την Ιταλία στην Αδριατική.

Λησμονούν ότι η Αδριατική αρχίζει στον πορθμό του Οτράντο, όπως επίσης και το γεγονός ότι — είτε ελληνική είτε αλβανική — η παραλία της Ηπείρου βρίσκεται στα βόρεια της Κέρκυρας και απέχει από το νησί μόλις δύο χιλιόμετρα. Επομένως, μερικές νάρκες θα αρκούσαν να σχηματίσουν ένα αδιαπέραστο καταφύγιο για τους στόλους των οποίων τα αμφίβολα σχέδια τόσο πολύ φαίνεται να φοβούνται στη Ρώμη. Άλλωστε μία Ελλάδα φιλικά προσκείμενη στην Τριπλή Συμμαχία θα μπορούσε να προσφέρει στα συμμαχικά πλοία τόσα εξαιρετικά λιμάνια των νησιών του Ιονίου, ώστε είναι άξιο απορίας να βλέπει κανείς να διατυπώνεται ξαφνικά ένα επιχείρημα⁸⁹ τόσο αβάσιμο.

Άλλοι δε, οι οποίοι εναντιώνονται στην Ένωση της

89. Για τὸν ἴδιο σκοπὸ οἱ Ἴταλοι προσκομίζουν διαφορετικὰ ἐπιχειρήματα. Πβ. Ἄντ. Γ. Καρτάλη, *Ἡ Ἰταλικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ τοῖς Βαλκανίοις*, ἐν Ἀθήναις 1914, 124 σημ. 1: «Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἰταλία κατόπιν μόνον περιώρισε τὰς ἀξιώσεις τῆς εὐρεθεῖσα πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιδράσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας κ. Καμπὼν. Ἐν ἀρχῇ ἐζήτηι ὑπὲρ τῆς Ἀλβανίας τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς τοῦ στενοῦ τῆς Κερκύρας».

Ηπειρου με την Ελλάδα — και αυτοί επί ιταλικού εδάφους βρίσκονται — μοιάζουν να μην έχουν κρατήσει από τη συνθήκη⁹⁰ του 1897, η οποία περιόριζε τις ζώνες επιρροής της Αυστρίας και της Ιταλίας στην Αλβανία και την Ήπειρο, παρά μονάχα την ελπίδα μιας ενδεχόμενης κατάκτησης της ανατολικής παραλίας της Αδριατικής. Αρνούμενοι να δεχθούν τα τετελεσμένα και επιμένοντας με τόση μανία στην ψευδοδημιουργία⁹¹ ενός βασιλείου της Αλβανίας — του οποίου η συνεχιζόμενη αναρχική κατάσταση θα επέτρεπε μία μελλοντική επέμβαση και μία πιθανή προσάρτηση — αποδεικνύουν ότι ο ιμπεριαλισμός του κ. Σαν Τζουλιάνο έχει ακόμα ένθερμους οπαδούς· επιπλέον ότι η λύση του αλβανικού ζητήματος δεν αντιμετωπίζεται στη Ρώμη μέσα σε πνεύμα ευρωπαϊκής ειρήνης και τελικής λύσης του Ανατολικού Ζητήματος.

Από την πολιτική αυτή, την τόσο προκλητικά εγωιστική, διαφαίνεται μια τεράστια δολιότητα. Χωρίς να προχωρούν έως ταμπούκοτάζ, πάντως το δημόσιο αίσθημα, που μία γειτνίαση και πανάρχαιες εμπορικές συναλλαγές συνέδεε φιλικά με την Ιταλία, μεταστράφηκε ολοκληρωτικά. Προβάλλοντας και εμμένοντας στο νεο της, η Ιταλία θα χάσει την αγορά της Ηπείρου χωρίς την παραμικρή διευρυνση της επιρροής της στην περιοχή αυτή.

Εάν η Ήπειρος ήταν *res nullius*, μία χώρα χωρίς εθνική συνείδηση την οποία ο οποιοσδήποτε κατακτητής θα μπορούσε εύκολα να κατακτήσει, η πολιτική της Ιταλίας κατά κάποιον τρόπο θα ήταν κατονοητή. Αλλά η συγκεκριμέ-

90. Οι περιορισμοί από συνθήκες ισχύουν για τις μικρές χώρες.

91. 'Ο όρος αποδίδει την αλήθεια. Διότι η δημιουργία του βασιλείου δεν υπήρξε αποτέλεσμα αγώνων των 'Αλβανών αλλά σκοπιμοτήτων ξένων δυνάμεων.

νη περίπτωση είναι πολύ διαφορετική. Τα εδάφη της Ηπείρου, τα οποία η Ρώμη θα επιθυμούσε να συμπεριληφθούν στη μελλοντική Αλβανία, είναι εστίες ακατανίκητου⁹² ελληνισμού. «Είναι περισσότερο Έλληνες από εμάς», μου είπε ένας από τους διαπρεπέστερους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, και πράγματι, η αφοσίωση των Ηπειρωτών στην εθνική υπόθεση εκδηλώθηκε — εδώ και χρόνια — κατά τρόπο πειστικό.

Υπάρχουν στην Ήπειρο έξι μεγάλα κέντρα ελληνισμού. Τα Ιωάννινα, τα Ζαγόρια, το Αργυρόκαστρο, το Μέτσοβο, η Χειμάρρα και η Κορυτσά. Από αυτά τα κέντρα ξεκίνησαν άνθρωποι, των οποίων η πρώτη σκέψη, μόλις απέκτησαν περιουσία στο εξωτερικό, ήταν να συμβάλουν στην πραγμάτωση του εθνικού οράματος: της Ένωσης της Ηπείρου με την Ελλάδα.

Ο Αρσάκης⁹³ ίδρυσε στην Αθήνα παρθεναγωγείο στο οποίο φοιτούν δύο χιλιάδες μαθήτριες και το οποίο είναι το μοναδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα για κορίτσια σε όλη την Ανατολή. Ο Αρσάκης κατάγεται από τη Χωτάτσοβα, ένα χωριό κοντά στο Αργυρόκαστρο. Ο Ζάππας⁹⁴ από το Λάμποβο,

92. 'Απόδειξη τρανή αποτελεί ή μέχρι σήμερα έμμομη των Βορειοηπειρωτών παρά τα μύρια βασανιστήρια του τυραννικού καθεστώτος των Τιράνων.

93. 'Ο 'Απόστολος 'Αρσάκης (1792-1874) σπούδασε 'Ιατρική στη Βιέννη και στη Χάλλη της Σαξονίας. 'Αναγορεύθηκε διδάκτωρ της 'Ιατρικής σε ηλικία μόλις 21 ετών. 'Εζησε και έπλούτισε στη Ρουμανία, όπου και διετέλεσε ύπουργός των 'Εξωτερικών της Ρουμανίας το 1860 και βουλευτής. Είναι ο εύεργέτης της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας 'Αθηνών, του οποίου το όνομα φέρουν τα 'Αρσάκεια.

94. 'Ο Εύαγγέλης Ζάππας (1800-1865), αφού αγωνίστηκε για την απελευθέρωση της πατρίδας το 1821 με άρχηγό τον Μάρκο Μπότσαρη, μετανάστευσε στη Ρουμανία, όπου έγινε μεγάλος κτηματίας. Την πρώτη δωρεά του έκανε το 1859 για την όργάνωση α' Ολυμπίων (έκθεσεων,

κοντά στο Αργυρόκαστρο, είναι ιδρυτής σχολείων και της πινακοθήκης στην Αθήνα. Ο Ζωγράφος⁹⁵ από το Κεστοράτι, κοντά στο Τεπελένι, ιδρύει επίσης σχολεία. Οι Αβέρωφ⁹⁶

βραβείων κλπ.) με σκοπό την αναγέννηση των αρχαίων 'Ολυμπιάδων. Έκτελεστή της διαθήκης του είχε ορίσει τον εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα (1812-1893), που και με τη δραστηριότητά του αύξησε τη ζάππεια περιουσία. Αναδείχθηκε μεγάλος εθνικός ευεργέτης διαθέτοντας επί σειράν ετών σημαντικά ποσά για ίδρυση και λειτουργία σχολείων. Επίσης με δωρεά του προς την έπιτροπή των «'Ολυμπίων» ιδρύθηκε το Ζάππειον στην έλληνική πρωτεύουσα. Τά πλούτη του κληροδότησε στο έλληνικό κράτος. Άλλα ή Ρουμανία, με το πρόσχημα ότι ο Ζάππας ήταν Βλάχος και κατ' αυθαίρετη έρμηνεία Ρουμάνος, προσέφυγε στα δικαστήρια διεκδικώντας την κληρονομιά. Η κληρονομική περιπλοκή είχε και πολιτικές προεκτάσεις, χωρίς οι τότε "Έλληνες άρμόδιοι άφωπνισθούν και να σκεφθούν την προκήρυξη ύποτροφιών με δαπάνες Ζάππα για την έπιστημονική διερεύνηση της καταγωγής των Βλάχων, όποτε θα είχαν προλάβει τον Βενιζέλο από τις δεσμεύσεις στη Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου του 1913 και θα άποστούμωναν το ίδιο έτος τους 'Ιταλούς, που χρησιμοποιούσαν ανάλογο έπιχείρημα για την άποκοπή της Βορείου 'Ηπείρου από την 'Ελλάδα!

95. Ο Χρηστάκης Ζωγράφος (1820-1896) υπήρξε τραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη, όπου δημιούργησε τεράστια περιουσία. Ίδρυσε διάφορα άγαθοεργά ιδρύματα, σχολεία, βιβλιοθήκες και καθιέρωσε τα Ζωγράφεια διαγωνίσματα για την ένισχυση καλλιτεχνών και συγγραφέων. Έκανε επίσης μεγάλες και πολλές δωρεές για έθνικούς σκοπούς. Για την πολυσχιδή ευεργετική δράση του άνακηρύχθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέγας ευεργέτης του Γένους και της 'Εκκλησίας.

96. Ο Γεώργιος 'Αβέρωφ (1818-1899) μετανάστευσε στην 'Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπου ως έμπορος απέκτησε μεγάλη περιουσία, την όποια και διέθεσε για έθνικούς και άγαθοεργούς σκοπούς. Με δαπάνες του άποπερατώθηκε το κτίριο του Πολυτεχνείου, άναμαρμαρώθηκε το Παναθηναϊκόν Στάδιον, ιδρύθηκε το «'Αβερώνφειον» ή «'Εφηβείον 'Αβέρωφ», σωφρονιστική φυλακή άνηλίκων, που ήταν πρωτοποριακό ίδρυμα. Άργότερα μεταβλήθηκε σε έπανορθωτική φυλακή καταδικών κοινού ποινικού δικαίου και πολιτικών κρατουμένων με το όνομα «Φυλακά 'Αβέρωφ», ενώ ή άρχική βούληση του διαθέτη ήταν ή ανθρώπινη μεταχείριση

και Στουρνάρας⁹⁷, ο μεν πρώτος, εθνικός ευεργέτης παγκοσμίως γνωστός, ο δε δεύτερος, ιδρυτής του Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Και οι δύο είναι Μετσοβίτες. Οι Ζωσιμάς⁹⁸, Καπλάνης⁹⁹, Τσιτίσας¹⁰⁰ κατάγονται από τα Ιωάννινα¹⁰¹, ο

των φυλακισμένων έφήβων για την ταχύτερη επανένταξη στην κοινωνία. Κληροδότησε μεγάλα ποσά υπέρ του Ναυτικού Πολεμικού Ταμείου, από τα όποια έγινε ή άγορά του όμωνύμου θωρηκτού, του Μετσοβίου Πολυτεχνείου, της έλληνικής κοινότητας 'Αλεξανδρείας, όπου ίδρυσε και το όμωνυμο Νοσοκομείο, της Γεωργικής Σχολής Λαρίσης κ.ά.

97. Ο Νικόλαος Στουρνάρας (1806-1853) είναι άνεψιός των αδελφών Τσιτίσα. Έργάστηκε και πλούτισε στην Αίγυπτο. Τη μεγάλη περιουσία του διέθεσε σε έργα κοινής όφελειας. Για την ίδρυση του Πολυτεχνείου άφησε το ποσόν των 100.000 ταλλήρων. Δίκαια κατατάσσεται στη χορεία των έθνικών ευεργετών.

98. Δέν είναι ένας Ζωσιμάς αλλά έξι άδέλφια, 'Αναστάσιος, Ζώης, Θεοδόσιος, 'Ιωάννης, Νικόλαος και Μιχαήλ. Οι Θεοδόσιος και Νικόλαος έγκαταστάθηκαν στο Λιβόρνο της 'Ιταλίας, οι δε άλλοι τέσσερις στη Νίζνα της Ρωσίας, τον 18ο αιώνα. Όλοι έργάστηκαν σκληρά και διέθεσαν για την αναγέννηση και προκοπή του έθνους ιδρύοντας σχολεία, πτωχοκομεία, νοσοκομεία και χορηγώντας ύποτροφίες για σπουδές ή ένισχύοντας εκδότες για εκτύπωση βιβλίων κ.ά. Ο Νικόλαος υπήρξε και ο πρώτος μέτοχος της 'Εθνικής Τράπεζας με την άγορά 250 μετοχών για την ένισχυση του ιδρύματος. Όλοι τους έμπρακτα άναδείχθηκαν έθνικοί ευεργέτες, ή δε Ζωσιμαία Σχολή 'Ιωαννίνων διασώζει με εύγνωμοσύνη το όνομά τους.

99. Είναι έπόνυμο πολλών 'Ηπειρωτών και μάλιστα άγωνιστών της επανάστασεως του 1821. Ο 'Αθανάσιος φονεύθηκε στο Χάνι της Γραβιάς και ο Κώστας στην 'Ακρόπολη. Ο Πυώ άναφέρεται στον Ζώη Καπλάνη (1736-1806) από το Γραμμένο 'Ιωαννίνων, που μετανάστευσε στη Ρωσία. Έμπορεύθηκε στη Μόσχα και απέκτησε μεγάλη περιουσία, την όποια διέθεσε για έθνωφελείς σκοπούς. Στα 'Ιωάννινα ίδρυσε την όμωνυμη σχολή. Κατατάσσεται επάξια στους έθνικούς ευεργέτες.

100. Χρησιμοποιεί ένικό ο Πυώ, αλλά υπήρξαν δύο οι έθνικοί ευεργέτες, άδέλφια, ο Μιχαήλ Τσιτίσας (1785-1856) και ο νεώτερος Θεόδωρος. Ο πρώτος, που χρημάτισε διαχειριστής του Μωχάμετ 'Αλυ στην Αίγυπτο, απέκτησε τεράστια περιουσία. Έγινε από τους μεγαλύτερους γαιο-

Μπάγκας¹⁰² από την Κορυτσά. Εκατοντάδες άλλοι Ηπειρώτες, λιγότερο γνωστοί, άφησαν με τη διαθήκη τους στο ελληνικό κράτος ποσά που αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο για την προώθηση της ιεράς υποθέσεως¹⁰³.

Η ένωση της Ηπείρου με την Ελλάδα είναι η μόνη σκέψη τους. Η αιώνια σκέψη. Στις τράπεζες της Αθήνας υπάρχουν καταθέσεις, των οποίων οι τόκοι — για χρόνια — συσσωρεύονται δυνάμει ενός απαράλλακτου πάντοτε όρου διαθήκης: «Αυτά τα χρήματα, σε περίπτωση απελευθερωτικού πολέμου, να χρησιμοποιηθούν για την ελευθερία της Ηπείρου».

Ποιες αποδείξεις για την αναγκαιότητα της προσάρτησης της Ηπείρου στην Αλβανία μπορούν να προσκομιστούν σαν αντίβαρο σε εκδηλώσεις τόσο κατάδηλες μιας ανεκρίζωτης εθνικής συνείδησης; Μήπως το ότι ο Αλή πασάς αφάνισε έναν μεγάλο αριθμό ορθοδόξων; Δεν κατόρθωσε να κατα-

κτήμονες. Διέθεσε κολοσσιαία ποσά για φιλανθρωπικούς και κοινωφελείς σκοπούς στην Αίγυπτο, Μέτσοβο, Θεσσαλονίκη και Αθήνα. Προικοδότησε το Πολυτεχνείο, που ίδρυσε ο άνεψιός του Ν. Στουρνάρας, το πανεπιστήμιο Αθηνών κ.ά. Ο Θεόδωρος, μετά την ανεπιτυχή προσπάθεια μνήσεως στη Φιλική Έταιρεία του Μωχάμετ Άλυ, με τον όποιο συνδέονταν φιλικά, ενίσχυσε με όλους τους τρόπους την επανάσταση του 1821 και διέθεσε επίσης μεγάλα ποσά για κοινωφελείς και φιλανθρωπικούς σκοπούς.

101. Μνημονεύεται, όπως συνήθως, η πρωτεύουσα του νομού, ενώ ακριβέστερα γενέτειρά τους είναι το Μέτσοβο, το Γραμμένο κλπ.

102. Ο εύεργέτης Ιωάννης Πάγκας ή Μπάγκας συμπαραστάθηκε και στον συμπατριώτη του Αναστάσιο Πηγεώνα, πρωταγωνιστή του μακεδονικού αγώνα κατά την πρώτη φάση (1878-1894). Βλ. Κ.Α. Βακαλόπουλου, 'Ο βόρειος Έλληνισμός...', Θεσσαλονίκη 1983, 259, 460. Ίδιαίτερα γενναιόδωρος υπήρξε προς τη γενέτειρά του Κορυτσά, στην οποία ίδρυσε ομώνυμο Γυμνάσιο.

103. Ίερή υπόθεση αποκαλείται προσφυστάτα ή ανάγκτηση της ελευθερίας.

στρέψει την Ιδέα! Υπάρχουν στις περιοχές αυτές μουσουλμανικές οικογένειες των οποίων η εν ζωή γιαγιά είναι χριστιανή¹⁰⁴. Τα χωριά έχουν ακόμα τα ελληνικά τους ονόματα, όπως το Προγωνάτι και η Οξάτη, τα οποία θυμίζουν τους προγόνους και το ένδοξο παρελθόν. Στο Αργυρόκαστρο, κορίτσια μουσουλμανικών οικογενειών φοιτούν στα ελληνικά σχολεία και Αλβανοί μουσουλμάνοι, ωθούμενοι από μια ακατανίκητη κληρονομικότητα, κάνουν το σήμα του σταυρού καθώς περνούν μπροστά από την ελληνική εκκλησία.

Το παρελθόν και το παρόν ενώνονται εδώ, για να υπερασπιστούν μια υπόθεση που έχει το δίκιο με το μέρος της. Σ' αυτήν εναντιώνονται νοσηρές ορέξεις για διατάραξη της ευρωπαϊκής ειρήνης.

104. Ποιά απόδειξη ισχυρότερη χρειάζεται για την ελληνική καταγωγή και των μουσουλμάνων Βορειοηπειρωτών;

ΚΕΡΚΥΡΑ

Κέρκυρα, 3 Μαΐου

Ο μεσημεριάτικος λήθαργος. Το Medea, αγγλικό καταδρομικό, έχει αγκυροβολήσει στο λιμάνι. Δύο μικρά ελληνικά ατμόπλοια, τα οποία ήλθαν το πρωί από την Πάτρα, εφοδιάζονται. Η προκυμαία είναι έρημη καθώς τα αδύνατα δενδράκια δεν ρίχνουν καθόλου σκιά. Στην πόλη, τα πράσινα παραθυρόφυλλα μένουν κλειστά στις ωχρόλευκες προσόψεις και αλητάκια μισόγυμνα παίρνουν τον μεσημεριανό τους ύπνο στη σκιά των μικρών δρόμων. Μαλτέζοι αμαξηλάτες αφήνοντας τα αδύνατα μικρά άλογά τους στη δενδροστοιχία των πλατάνων της ακρόπολης παίζουν χαρτιά σε ένα από τα καφενεία των τοξοτών στοών, δίπλα σε αιχμάλωτους Τούρκους αξιωματικούς, οι οποίοι σιωπηλά πίνουν καφέ αλλά τούρκα όπως οι απόμαχοι για τους οποίους η ώρα του ορεκτικού είναι η μόνη καθημερινή διασκέδαση.

Στην πρώτη αυτή όψη, η Κέρκυρα δεν είναι περισσότερο γραφική από τις άλλες πόλεις της Μεσογείου όπου ο ήλιος κατὰ το μεσημέρι είναι τόσο δυνατός ώστε εκείνες τις ώρες η απραξία γίνεται αναγκαία. Ψηλά σπίτια ναπολιτανικού ρυθμού, στενοί αψιδωτοί δρόμοι όπου αφθονούν καρποφόρα δένδρα των οποίων το άρωμα καταστρέφει ένα κοντινό

ρουάκι, μικρά καταστήματα στα οποία πωλούνται κακής ποιότητας τσιγάρα και cartes postales ξεθωριασμένες, κουρείς με αμφίβολο αντισηπτικό, λαϊκά ζαχαροπλαστεία με πάμπολλες μύγες και η σκόνη που σκεπάζει πράγματα και ανθρώπους και κάνει ωχρή τη διψασμένη πρασινάδα των μικρών δενδρόφυτων πλατειών, όλα αυτά δίνουν την εικόνα μιας θερινής Προβηγκίας. Η μαγεία αρχίζει μόλις βγει κανείς από την πόλη. Είναι τα ατελείωτα άλση άγριων τρανταφυλλιών που συχνά κάνουν τους δρόμους πιο στενούς, απειρία χρωμάτων και ευωδιών, οι ανθισμένες πορτοκαλιές, οι κρίνοι, τα σπαρτολούλουδα, οι κλιματίδες, που προσθέτουν ένα χαρούμενο στοιχείο στο ψηλό χορτάρι ανάμεσα στις μεγάλες ελιές με τους ροζιασμένους και ολοφάνερα κουφωμένους κορμούς. Πιο πέρα, μόλις ανέβει κανείς σε κάποιον από τους γειτονικούς λόφους συνεπαρμένος από την ασύλληπτη μαγεία της βασίλισσας των Ιόνιων νησιών, καταλαβαίνει γιατί ο Ντ' Αννούντσιο¹⁰⁵ ήρθε εδώ να γράψει τη «Φωτιά», γιατί η αυτοκράτειρα Ελισάβετ¹⁰⁶ της Αυστρίας αναζήτησε εδώ την ανέφικτη λήθη, γιατί ο βασιλιάς των Ελλήνων Γεώργιος ανακάλυψε εδώ μια νέα δυνατότητα ανάπαυλας από τις

105. 'Ο Γαβριήλ Ντ' Αννούντσιο (1863-1938) είναι 'Ιταλός ποιητής και πεζογράφος. Τό 1919 έπικεφαλής έθελοντικού στρατεύματος κατέλαβε τό Φιοϋμε (Ριγέκα) τής 'Αδριατικής. 'Υπήρξε φίλος του Μουσοσολίνι και όπαδός του φασισμού. Τό συγγραφικό του έργο έχει πολλές άρετές. 'Όμως ό ίδιος έγινε γνωστός κυρίως από την περιπετειώδη και σκανδαλώδη ζωή του.

106. 'Η 'Ελισάβετ (-Εϋγενία- 'Αμαλία), θυγατέρα του αρχιδούκα Μαξιμιλιανού 'Ιωσήφ τής Βαυαρίας, γεννήθηκε στο Μόναχο τό 1837 και παντρεύθηκε τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο 'Ιωσήφ τής Αυστρίας τό 1854. Διάφορες οικογενειακές άτυχίες και ιδίως ό τραγικός θάνατος του γιοϋ της Ροδόλφου επέτειναν τή φυσική μελαγχολία της και κατέφυγε στην Κέρκυρα, όπου στη θέση Γαστούρι έκτισε τό 1890 τό 'Αχιλλείον και επιδιόδοταν στην άρχαία έλληνική τέχνη και στη μελέτη του 'Ομήρου.

δυσκολίες της εξουσίας. Η Κέρκυρα είναι ένας απέραντος κήπος και — απ' όσο θυμάμαι — μόνο η Κεϋλλάνη μπορεί να την ανταγωνιστεί. Τα χωριουδάκια στις πλαγιές των βουνών χάνονται μέσα στο πράσινο, σ' αυτό το ανθισμένο πράσινο που κατεβαίνει έως τη θάλασσα και κρύβει τη χρυσή γραμμή της παραλίας. Τα ελαιόδενδρα σχηματίζουν θόλο που σπινθηρίζει πάνω από τους φιδίσιους δρόμους· και όσο μακριά και αν φτάσει το βλέμμα, γαληνεύει πάνω στο πράσινο των φυλλωμάτων που το διαστίζουν οι βαθύχρωμοι κώνοι των μεσογειακών κυπαρισσιών. Ο βασιλιάς Γεώργιος κατανόησε τη φύση της Κέρκυρας. Έχτισε βίλα, το «Μον-Ρεπό», την οποία κληροδότησε στο γιο του Ανδρέα, χωρίς την παραμικρή αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος.

Αντίθετα, ο αυτοκράτορας της Γερμανίας¹⁰⁷, ο οποίος αγόρασε το Αχιλλείον από την αυτοκράτειρα Ελισάβετ, δεν έλαβε παρόμοια φροντίδα.

Αν και η τοποθεσία είναι θαυμάσια και δεσπόζει όλου του στενού της Κέρκυρας, η διευθέτηση της αυτοκρατορικής κατοικίας δεν τιμά καθόλου τον Ναπολιτάνο αρχιτέκτονα. Η χειρότερη παγκόσμια έκθεση αποδίδει σαν επίπλαστα όσα δεν ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα. Καταλαβαίνουμε γιατί ο Γερμανός θυρωρός απαγορεύει στους επισκέπτες να φέρουν φωτογραφικές μηχανές. Χωρίς αμφιβολία φοβάται μήπως τραβήξει κανείς κάποια δυσάρεστη φωτογραφία· και όχι για να διατηρήσει το δικαίωμα της πώλησης cartes postales για τον εαυτό του μια και στο θυρωρείο είναι κρεμασμένο ένα πλαίσιο με μερικά δείγματα και τη σημείωση: *Ansichts Karten hier zu haben*. Η είσοδος κόστιζε παλαιότερα μία δραχμή (ένα φράγκο). Ένα 2

107. Πρόκειται για τον Γουλιέλμο τον Β' (1859-1941), γιο του Φρειδερίκου του Γ', αδελφό της βασίλισσας της Ελλάδας Σοφίας.

γραμμένο με το χέρι και μελάνι αντικαθιστά σήμερα στο εισιτήριο τον αρχικά έντυπο αριθμό. Δεν θέλω να πιστέψω ότι πρόκειται για μία επικερδή ιδέα του Γουλιέλμου Β'. Πάντως εκείνο που ανήκει στις προσωπικές υποδείξεις του είναι η τοποθέτηση ενός γιγάντιου χάλκινου Αχιλλέα — κατά την καλαισθησία του Μονάχου — στην άκρη του υπερώου. Την εποχή της αυτοκράτειρας Ελισάβετ σ' αυτό το σημείο υπήρχε από λευκό μάρμαρο ένας Αχιλλέας τραυματισμένος, τον οποίο σήμερα αποξένωσαν στο κέντρο κάποιου μικρού άλσους. Η προοπτική του υπερώου χάθηκε τώρα από αυτό το τεράστιο άγαλμα, το οποίο υψώνεται από τη μέση και πάνω υψηλότερα από τα δένδρα και μοιάζει να απαιτεί έναν προβολέα στο εσωτερικό του κράνους του όπως η Ελευθερία του Μπαρτόλντι¹⁰⁸. Αντίθετα, αφαίρεσαν και έκρυψαν σε κάποιο υπόγειο ένα χαριτωμένο μικρό άγαλμα στο βάθρο του οποίου υπήρχε μια γαλλική επιγραφή: *Futur nautique* (μελλοντική ναυτιλία). Ήταν ένα αγοράκι με σκούφο, το οποίο καθόταν στο μπροστινό μέρος μιας βάρκας. Ένα κάποιο μυστήριο σκεπάζει αυτή την απόφαση. Το παιδί έμοιαζε — λένε — στον άτυχο αρχιδούκα Ροδόλφο και η Ελισάβετ αγαπούσε αυτό το άγαλμα, το οποίο της θύμιζε την παιδική ηλικία του γιου της γεμάτη υποσχέσεις, που το δράμα του Μάγερλιγκ¹⁰⁹ διέψευσε τραγικά. Μήπως αυτή η θύμηση δεν άρεσε στον Γουλιέλμο τον Β'; Θα πρέπει να το

108. Ο Φρειδερίκος - Αύγουστος Μπαρτολντι (1834-1904) είναι Γάλλος γλύπτης, ο δημιουργός του αγάλματος της 'Ελευθερίας στην είσοδο του λιμανιού της Νέας Υόρκης.

109. Είναι χωριό της Αυστρίας στο δάσος της Βιέννης. Κοντά του υπάρχει ανακτορικό περίπτερο, όπου την 30ή 'Ιανουαρίου 1889 βρέθηκαν τα πτώματα του διαδόχου της Αυστρίας Ροδόλφου και της έρωμένης του βαρώνης Μαρίας Βετσέρα.

πιστέψουμε, αφού το βάθρο είναι σήμερα κενό όπως και εκείνο του Ερρίκου Χάινε¹¹⁰.

Ως σύνολο το Αχίλλειο, με τον κήπο του κατάφορτο με αγάλματα διαφορετικής αξίας και την ακαλαίσθητη εσωτερική διακόσμηση (λόγου χάρη για να μην αντικαταστήσουν τους καθρέπτες, οι οποίοι παρουσίασαν ρήγματα από τη ζέστη, ζωγράφισαν με ελαιόχρωμα, πάνω στα ραγίσματα, σύμπλεγμα λουλουδιών και πεταλούδες!) δεν είναι αντάξιο της φήμης του. Ο αυτοκράτορας το πλήρωσε ένα εκατομμύριο. Είχε όμως στοιχίσει πάνω από τέσσερα στην αυτοκρατορία της Αυστρίας. Σπαταλήθηκε όλο αυτό το χρήμα χωρίς υψηλό αισθητικό αποτέλεσμα.

Αλλά η φύση είναι τόσο ωραία ώστε γρήγορα ξεχνά κανείς τα αισθητικά λάθη στο Αχίλλειο. Επίσης τα λησμονεί αυτά την ήσυχη ώρα του λυκόφωτος, όταν κοιτάζει από το Ποντικονήσι το νησάκι του Οδυσσέα, το οποίο ο Μπαϊκλιν¹¹¹ ονόμασε το νησί των νεκρών (προφανώς το είδε σε φωτογραφία, γιατί δεν επισκέφθηκε ποτέ την Κέρκυρα) και το οποίο μοιάζει στην πραγματικότητα με το πιο μεγάλο νησί των Βορρομέων¹¹², το ιδανικό καταφύγιο μιας σιωπηλής ευτυχίας. Αισθάνεται κανείς με σφιγμένη την καρδιά πως θα νοσταλγήσει το υπέροχο τοπίο. Μπροστά σ' αυτή την τόσο γαλήνια και τόσο καθάρια ομορφιά, η σοβαρότητα της σημερινής πολιτικής κατάστασης χάνεται. Όπως οι καλόγριες της μονής του Αγίου Θεοδώρου, οι οποίες, για να ζήσουν μονάχα στη θεία γαλήνη του μοναστικού τους κήπου, κρατούν κλειστή την πόρτα του υποστέγου, στον τοίχο του

110. Είναι ο Γερμανός λυρικός ποιητής και κριτικός (1797-1856).

111. Ο Άρνολδος Μπαϊκλιν (1827-1901) είναι Έλβετος ζωγράφος.

112. Τα Βορρομαϊά νησιά είναι τέσσερα και βρίσκονται στη Λάγκο Ματζόρε (μείζονα λίμνη) τής Β. Ιταλίας.

οποίου οι Πεδεμόντιοι στρατιώτες του Ναπολέοντα ζωγράφισαν — το 1810 — κομψές γυναίκες με μεγάλα καπέλα στολισμένα με φτερά και άφησαν κάτω από την προσωπογραφία μιας από αυτές την επιγραφή: *Nominata la Belle Aurora*, προσθέτοντας και μερικές αισχρολογίες, κατά τον ίδιο τρόπο κλείνει κανείς τ' αυτιά στις απαισιόδοξες ειδήσεις που φτάνουν από τη Δύση και την Αδριατική. Μέσα στη γλυκύτητα του απέραντου και ωραιότατου αυτού κήπου, του περικυκλωμένου από τα γαλανά νερά του Ιονίου, δεν θυμάται κανείς την απέναντι ακτή της Ηπείρου. Ωστόσο η πραγματικότητα τελικά μας κυριεύει. Υπάρχουν 2.500 Τούρκοι κρατούμενοι στο παλαιό βενετσιάνικο φρούριο, οι οποίοι στρίβουν τσιγάρα, ψαρεύουν ή ονειρεύονται το Βόσπορο κάτω από τη σκιά των συκιών με τα κλαδιά που γέρνουν μέχρι τη θάλασσα. Προπάντων η πραγματικότητα επανέρχεται με μια σπαρακτική εικόνα. Κάποια δυστυχισμένη προσφυγοπούλα από την Ήπειρο έχασε τα λογικά της¹¹³ βλέποντας τους Αλβανούς να σφάζουν το γιο της. Αποκαμωμένη ήσυχα φαινόταν προς στιγμήν να συνέρχεται κάπως και οι Κερκυραίοι την υποδέχτηκαν σαν άμοιρη αδελφή, που πενθούσε. Αλλά ξανά η εικόνα της φρίκης εγκαταστάθηκε στο μυαλό της και χρειάστηκε να επέμβουν οι αστυφύλακες να της δέσουν τα χέρια με σκοινιά και να τη σύρουν σε απομονωμένο κελί. Σ' αυτή την κατάσταση την είδα να περνά πριν από λίγο μπροστά μου. Τα διεσταλμένα μάτια της φαίνονταν σαν να ξαναζούσε το φρικτό δράμα και θρηνούσε κουρασμένα όπως το πληγωμένο ζώο κυλιόταν μέσα στη σκόνη, αντιστεκόταν, λες και φοβόταν ότι μια παρόμοια τύχη την περίμενε.

113. Πόσες και πόσες μητέρες τότε και μετέπειτα δεν είχαν παρόμοια τύχη στην άμοιρη Β. Ήπειρο;

Τότε ξαφνικά όλες οι ειδήσεις που έφταναν απ' τη δυστυχησμένη Ήπειρο επανέρχονταν στη μνήμη και μια απέραντη συμπόνια πλημμύριζε την καρδιά.

.....

Η νύχτα έπεσε πια. Το ρολόι της γειτονικής εκκλησίας σημαίνει ένδεκα. Οι τελευταίοι χτύποι ηχούν κατά μικρά διαστήματα. Στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου οι πελάτες των καπηλειών επιστρέφουν τις καρέκλες. Η μελωδία της «Τόσκα» ακούγεται από ένα μακρινό πιάνο. Η Κέρκυρα, το ευτυχημένο νησί, θα βυθιστεί στον ύπνο, ενώ στην αντίπερα όχθη, οι χωρικοί της Νιβίτσας, του Λουκόβου και του Πικερνιού κατασκηνώνουν, τρέμοντας και αγωνιώντας, ανάμεσα στα ερείπια των σπιτιών τους, που είχαν πυρπολήσει¹¹⁴ οι Αλβανοί.

ΣΤΟΤΣ ΑΓΙΟΤΣ ΣΑΡΑΝΤΑ

Άγιοι Σαράντα, 4 Μαΐου

Το «Ζάτουνα», το οποίο πλέει με ταχύτητα επτά κόμβων, έκανε δύο ώρες και ένα τέταρτο από την Κέρκυρα έως τους Αγίους Σαράντα, τους οποίους επισκέφθηκα την προηγούμενη εβδομάδα. Το λιμάνι παρουσιάζει την ίδια κίνηση, όπως την προηγούμενη Τετάρτη. Μουλάρια και μικρά νευρώδη ηπειρωτικά άλογα σε πομπή ανεβαίνουν την παραλία, φορτωμένα δέματα και σακιά με προορισμό το εσωτερικό της χώρας. Οι Άγιοι Σαράντα είναι το πρώτο λιμάνι, στην πραγματικότητα το μοναδικό λιμάνι — δεδομένου ότι το νότιο λιμάνι της Πρέβεζας δεν επιτρέπει την είσοδο σε μεγάλα πλοία — ολόκληρης της Δυτικής Ηπείρου με τα σημαντικά κέντρα του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου, ακόμη και των Ιωαννίνων.

Το τελωνείο των Αγίων Σαράντα είχε προσόδους της τάξεως των 70.000 φράγκων σε ένα μήνα, χωρίς να υπολογιστεί ο επισιτισμός του ελληνικού στρατού.

Το λιμάνι και τα περίχωρά του ήταν ιδιοκτησία του Αβδούλ Χαμίτ¹¹⁵. Οι Έλληνες — και δεν υπήρχαν παρά

114. Πυρπολισμοί, διαρπαγές και λεηλασίες είναι επιδόσεις στις όποιες διακρίθηκαν οι Άλβανοί!

115. Όρθότερα Άβδ Ούλ-Χαμίτ ό Β' (1842-1918) είναι ό

μόνο Έλληνες στους Αγίους Σαράντα με εξαίρεση τους μουσουλμάνους και μερικούς κυβερνητικούς υπαλλήλους— ήταν ενοικιαστές του σουλτάνου. Η νεοτουρκική επανάσταση έκανε τους Αγίους Σαράντα κρατικό κτήμα και απέσυρε τα εισοδήματα από το ιδιαίτερο ταμείο του σουλτάνου. Πάντως οι Έλληνες κάτοικοι πλήρωναν πάντοτε τα ενοίκια στην οθωμανική κυβέρνηση. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος (του 1912), η Ελλάδα αποβίβασε στρατεύματα — χίλιους άνδρες — για να υποστηρίξουν, από αυτό το μέρος, τις επιχειρήσεις εναντίον των Ιωαννίνων, αλλά αυτή η δύναμη ήταν ανεπαρκής. Οι τουρκικές δυνάμεις ενισχύονταν με την προσέλευση άτακτων Αλβανών¹¹⁶ και επέεζαν το ελληνικό απόσπασμα, το οποίο και επανήλθε στα πλοία. Μόνο στις 3 του περασμένου Μαρτίου, τη στιγμή που το κύριο σώμα του ελληνικού στρατού κυρίευε τα Ιωάννινα, ένας μικρός βομβαρδισμός έτρεψε σε φυγή τις τελευταίες τουρκικές δυνάμεις.

Ο ουρανός, την προηγούμενη νύχτα, συμμαχούσε με τους Έλληνες. Υπήρχε στους Αγίους Σαράντα, κοντά στα παλιά βυζαντινά τείχη, μια αποθήκη με 8.000 δοχεία πετρελαίου. Ο διοικητής του τουρκικού αποσπάσματος είχε δώσει διαταγή να φορτωθούν στα μουλάρια. «Αυτά θα χρησιμεύσουν, ανακοίνωσε, για να βάλουμε φωτιά στα χριστιανικά χωριά του εσωτερικού». Ξέσπασε όμως θύελλα και ένας κεραυνός έπεσε πάνω στην αποθήκη προκαλώντας μία τεράστια φωτιά, την φεγγοβολή της οποίας είδαν στην Κέρκυρα.

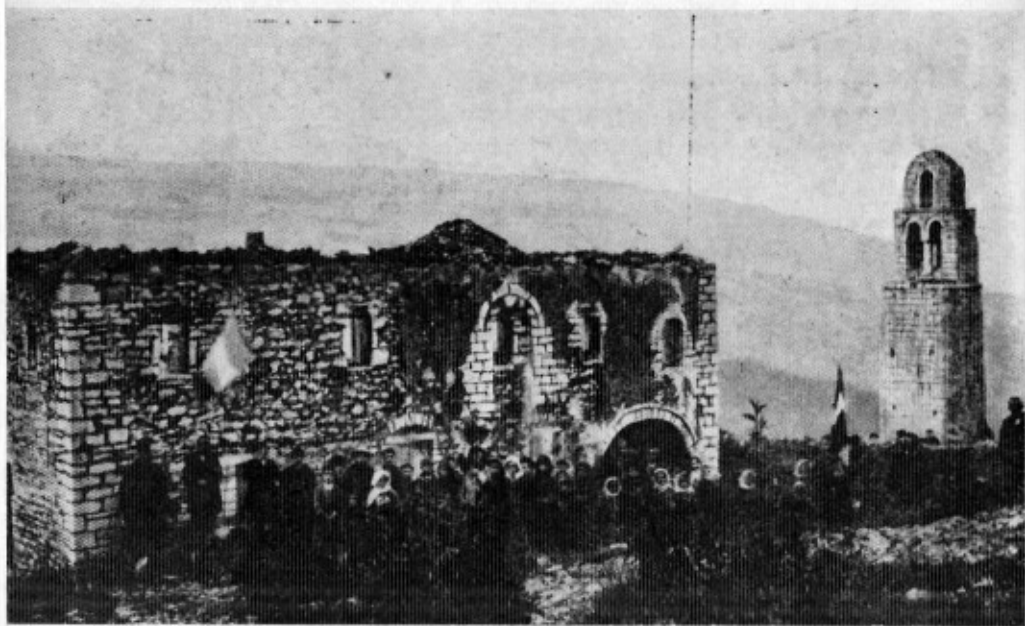
τελευταίος σουλτάνος τής οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαβόητος για τόν τυραννικό τρόπο άσκησης τής εξουσίας. Κατέσφαξε 50.000 Άρμενίους. Έκθρονίστηκε από τούς Νεοτούρκους τό 1909.

116. Κατά τόν παμβαλκανικό ξεσηκωμό εναντίον τών Τούρκων οι Άλβανοί έμειναν και πολέμησαν στο πλευρό τών κατακτητῶν (!), διότι δέν είχαν έθνικη άλβανική συνείδηση, άν και προηγήθηκαν μακροχρόνιες προσπάθειες από ξένες δυνάμεις για άφύπνιση τής συνειδήσεως.

Μου διηγούνται αυτό το γεγονός στο παλαιό δημαρχείο, όπου ο διοικητής της περιοχής μου προσφέρει καφέ.

Καθώς βγαίνω, για να βρω άλογα, τα οποία θα με μεταφέρουν στο εσωτερικό της χώρας, με περιμένει μια έκπληξη. Όλος ο πληθυσμός των Αγίων Σαράντα είναι συγκεντρωμένος έξω από το οίκημα, στο οποίο κυματίζει η ελληνική σημαία. Πληροφορήθηκαν την παρουσία ενός Γάλλου και — καθώς όλοι οι Γάλλοι είναι φιλέλληνες — ξεσπούν σε ζητωκραυγές ατελείωτες: «Ζήτω η Ελλάδα!» «Ζήτω η Γαλλία!» «Ζήτω η Ένωσις!».

Όταν συνειδητοποιώ πως σ' εμένα απευθύνεται αυτή η διαδήλωση νιώθω — ομολογώ — να τά 'χω χαμένα. Τους χαιρετώ χωρίς να ξέρω τι να απαντήσω σε όλους αυτούς τους γενναίους ανθρώπους, οι οποίοι με θεωρούν — όπως μου εξηγούν — προσωπικότητα με επιρροή, που θα πάω να βεβαιώσω στην Ευρώπη τον ελληνικό πατριωτισμό τους και πως η μαρτυρία μου θα είναι αρκετή, για να δουν να πραγματοποιείται το όνειρο της Ένωσης της Ηπείρου με τη Μητέρα Ελλάδα. Και αισθάνεται κανείς βαθιά λύπη αδυνάτωντας να τους αναγγείλει την καλή είδηση και αναγκαζόμενος να μένει σιωπηλός!

Εκκλησία - σχολείο που κάηκε από τους Αλβανούς

ΣΤΗ ΝΙΒΙΤΣΑ

Νόμιζα ότι στους Αγίους Σαράντα είχα γνωρίσει τη μοναδική εμπειρία μιας συγκινητικής δημοτικότητας. Στην πραγματικότητα δεν ήταν τίποτε το οποίο να μπορεί να συγκριθεί με ό,τι έζησα φτάνοντας στη Νιβίτσα. Η άφιξή μου εδώ θα μείνει μια από τις αναμνήσεις που ούτε η ηλικία ούτε οι περιπέτειες της ζωής θα επιτρέψουν να λησμονηθεί. Τρεις ώρες ταξιδεύαμε με τα άλογα μέσα από λιβάδια με ανοιξιάτικους ανθούς. Εκείνοι που παραπλέουν με πλοίο την παραλία αυτή της Ηπείρου με τους άγονους ψηλούς λόφους που κατεβαίνουν μέχρι τη θάλασσα, δεν φαντάζονται πως πίσω από τα υψώματα κρύβονται θαυμάσιες κοιλάδες που μονάχα η τυραννία και η βαρβαρότητα των Τουρκο-αλβανών δεν επέτρεψαν να μετατραπούν σε γέωργικούς παραδείσους. Το μικροσκοπικό μου άλογο με πέταξε με το κεφάλι κάτω σε ένα ρυάκι με γλοιώδη όχθη, παρ' όλα αυτά οι εντυπώσεις μου ήταν χαρούμενες και η διάθεσή μου πολύ καλή.

Είχαμε ανηφορίσει με δυσκολία — από πραγματικούς κατσικόδρομους — στην πλαγιά ενός μεγάλου λόφου από όπου φαινόταν πολύ μακριά κλιμακωτά τα σπίτια του μεγάλου χωριού της Νιβίτσας, όταν στο μέσο ενός μικρού δάσους από ελαιόδενδρα, στα διακόσια μέτρα από τα πρώτα σπίτια,

ένα απροσδόκητο θέαμα με έκανε να τραβήξω τα χαλινάρια του αλόγου μου. Ένα μέρος του πληθυσμού ήταν εκεί και στη μέση μιας ομάδας είκοσι μικρών κοριτσιών που κρατούσαν τεράστιες ανθοδέσμες από λουλούδια του αγρού, τρία αγόρια ανέμιζαν δύο ελληνικές σημαίες και μία γαλλική. Ξεπέζεψα και τότε ένας γέροντας με μακριά άσπρα μουστάκια, που πλαισίωναν ρυτιδωμένα μάγουλα, προχώρησε. Κρατούσε στα χέρια, τα οποία έτρεμαν πολύ, ένα φύλλο σχολικού τετραδίου, στο οποίο ήταν γραμμένος ο λόγος του: ένας λόγος συγκινητικός, ο οποίος αναφερόταν στη Γαλλία, την προστάτιδα των αδυνάτων και των δίκαιων αξιώσεων, και στους φτωχούς κατοίκους της Νιβίτσας, οι οποίοι προτιμούσαν τώρα το θάνατο παρά τον αποχωρισμό από την Ελλάδα. Ο ρήτορας τελείωσε με τρεις ζητωκραυγές, υπέρ της Ελλάδας, της Γαλλίας και της ένωσης της Ηπείρου με τη μητέρα-πατρίδα.

Όλος ο κόσμος επαναλάμβανε ομόφωνα τις ζητωκραυγές και πετούσε τα καπέλα στον αέρα. Έπειτα τα κοριτσάκια σχημάτισαν κύκλο γύρω μου και μου πρότειναν τις ανθοδέσμες τους με το βλέμμα μιας τόσο αγνής συγκίνησης, ώστε θέλησα να τις πάρω όλες. Υπήρχαν πολύ μεγάλες φτιαγμένες σε σχήμα σταυρού, του χριστιανικού σταυρού, και άλλες πολύ μικρές με ένα τριαντάφυλλο δεμένο με ένα κίτρινο κομμάτι ύφασμα σε μια δέσμη απήγανου — φυτού εξαιρετικά εύοσμου — και ενός άλλου που ονομάζουν εδώ δενδρολίβανο. Και τα φτωχά κοριτσάκια φιλούσαν το χέρι μου και το ακουμπούσαν στο μέτωπό τους καθώς μου έδιναν τα λουλούδια. Υπήρχαν τόσα ώστε στόλισα τη σέλα μου, το μέτωπο του αλόγου μου, το καπέλο μου, τις τσέπες και έτσι — κυριολεκτικά φορτωμένος λουλούδια — μπήκα στη Νιβίτσα. Μία πομπή σχηματίστηκε και προχωρούσαμε αραδιαστά λόγω του στενού δρόμου, ενώ προηγούνταν οι σημαίες, ελληνικές και γαλλική. Εκείνη τη στιγμή οι δύο

καμπάνες της εκκλησίας άρχισαν να χτυπούν. Στα κατώφλια των σπιτιών οι γυναίκες με καλωσόριζαν με τον ορθόδοξο χαιρετισμό: «Χριστός Ανέστη». Στην είσοδο του χωριού ένα παιδάκι ήρθε προς το μέρος μου και με έρανε με ροδοπέταλα, τα οποία φύλαγε μέσα σε ένα μεγάλο μαντίλι κόκκινο-μαύρο, ενώ οι καμπάνες χτυπούσαν αδιάκοπα!

Εκείνη τη στιγμή με κατέλαβε τρόμος. Το χωριό της Νιβίτσας με τα 160 σπίτια δεν ήταν παρά ένας σωρός ερειπίων. Το βράδυ της 13ης του περασμένου Δεκεμβρίου, οι Αλβανοί έβαλαν φωτιά στα περισσότερα σπίτια, τα οποία — ευτυχώς — οι κάτοικοί τους είχαν προλάβει να εγκαταλείψουν προ του ερχομού των Αλβανών. Στο χωριό έμεναν πέντε ανήμπορες γερόντισσες και δύο γέροντες, τους οποίους οι Αλβανοί πέταξαν στη φωτιά¹¹⁷. Από τα παιδιά τους που έμειναν πίσω μαζί τους το ένα δολοφονήθηκε στο ίδιο το δωμάτιο που κάθομαι και γράφω αυτές τις γραμμές. Τα πάντα λεηλατήθηκαν, τα πάντα καταστράφηκαν, όταν οι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό και διαβαίνοντας το βουνό έφτασαν στην παραλία όπου τους περισυνέλεξαν ελληνικά πλοία. Έμειναν στην Κέρκυρα τρεις μήνες φιλοξενούμενοι από την ελληνική κυβέρνηση. Αργότερα, μετά την πτώση των Ιωαννίνων και την απαλλαγή του τόπου από τους Τούρκους, παρακινούμενοι από νοσταλγία επέστρεψαν στο χωριό, όπου αντίκρισαν μόνο ερείπια. Ξανάφτιαξαν τις στέγες πάνω στους τοίχους που είχαν απομείνει και κατασκηνώνουν κουτσά-στραβά με την ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος. Και γι' αυτούς τους ανθρώπους τούτο το μέλλον δεν είναι παρά η ένωση με την Ελλάδα, και θεωρούν εμένα αγγελιοφόρο, προφήτη!

117. Πόση ανανδρία και άπανθρωπιά φανερώνει η άγρια και στυγερή πράξη τῶν ἐνόπλων Ἀλβανῶν κατὰ ἀμάχων καὶ μάλιστα γερόντων.

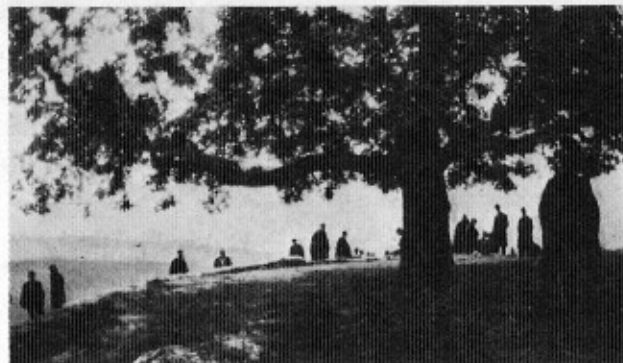
Σήμερα, σύμφωνα με το ελληνικό ημερολόγιο, είναι η Κυριακή του Θωμά, του αποστόλου εκείνου ο οποίος δεν ήθελε να πιστεύσει πριν να δει τον Αναστημένο Ιησού. Όσα είδα με κάνουν να πιστεύω πως είναι αδύνατο να αρνηθούμε σε έναν λαό, τον οποίο βαραίνουν αιώνες βασάνων¹¹⁸, που δεν μπόρεσαν να καταστρέψουν την ελπίδα του, την τελική απελευθέρωση. Έβαλα στο εικονοστάσι του δωματίου μου τα λουλούδια των κοριτσιών της Νιβίτσας. Κοιτάζοντάς τα την ώρα που έγραφα πάνω στη βαλίτσα μου με το φως μιας ελεεινής λάμπας, θυμήθηκα το αγνό παιδικό τους γέλιο και συγκινήθηκα. Μακάρι η νέα αυτή γενιά, στην οποία η αγωνία δεν έριξε ακόμα το πέπλο της, να απαλλαγεί από την επανάληψη της φοβερής τρομοκρατίας. Και αυτό εξαρτάται από έξι διπλωμάτες, οι οποίοι συσκέπτονται γύρω από ένα τραπέζι στο Λονδίνο¹¹⁹.

Νιβίτσα, 5 Μαΐου

Βγαίνοντας το πρωί από την κατοικία στην οποία πέρασα μια νύχτα χωρίς να με λυπηθούν τα ζώφια, ψείρες και ψύλλοι, που άφησαν με το πέρασμά τους οι Αλβανοί, βρήκα τη φτωχική εξώπορτα στολισμένη με λουλούδια και με σημαίες, την ελληνική και τη γαλλική. Οι κάτοικοι με

118. Άλθθεια, μετά τὰ πολύχρονα και ἀπερίγραπτα βασανιστήρια δὲν ἔφθασε ἡ ὥρα μιᾶς πανελληνίας ἐνεργοῦ κινητοποιήσεως γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν Βορειοηπειρωτῶν ἀπὸ τοὺς τυράννους τῶν Τυράνων;

119. Οἱ διπλωμάτες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, χωρὶς ἰδίαν ἀντίληψη τῆς φρίκης ποὺ βασιλεύει στὴν ἀναρχομένη Ἑλλάδα, καὶ χωρὶς στοιχειώδη σεβασμὸ τῆς ἀκαταμάχητης βουλήσεως τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ ἐλευθερία, ἀποφασίζουν μὲ μοναδικὸ γνῶμονα τὰ συμφέροντα, ἔστω καὶ ἐφῆμερα.

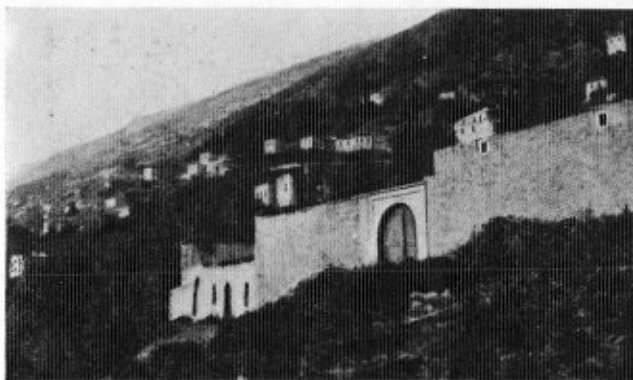
Η πλατεία της Νιβίτσας

Ο Ρενέ Πιτώ έξω από την πόρτα του σπιτιού όπου πέρασε την νύχτα του.

περίμεναν και κάναμε μαζί το γύρο των χαλασμάτων. Ήταν θέαμα συγκλονιστικό. Για τους δυστυχισμένους χωρικούς σ' αυτά είναι δεμένες θλιβερές αναμνήσεις: «Εδώ βρήκαμε το πτώμα της μητέρας μου», μου είπε ένας από αυτούς και μου έδειξε στάχτη στο μέσο ενός σωρού μαυρισμένων κεραμιδιών. «Νά το μέρος όπου σκότωσαν τον θείο μου», μου είπε ένας άλλος, δείχνοντάς μου έναν θάμνο μπροστά σε ένα κλιμακοστάσιο που η φωτιά μετέτρεψε σε άμορφη μάζα. Όλοι ήθελαν να μου δείξουν το κατεστραμμένο σπίτι τους, λες και εγώ, ο περαστικός Γάλλος, ήμουν η ενσάρκωση μιας υψηλής δικαιοσύνης και μπορούσα να αποδώσω ό,τι έχασαν. Πρέπει να συντομεύσω αυτή την επίσκεψη· υπάρχουν και άλλα χωριά τα οποία πρέπει να επισκεφθώ και — όπως μου είπαν — είχαν παρόμοια τύχη. Ένας τελευταίος αποχαιρετισμός· και νά η συνοδεία ξεκινά για τον Άγιο Βασίλειο, στην πλαγιά λόφων, όπου οι φτέρες θάλλουν στη σκιά των ελαιών. Όλη αυτή η χώρα αποπνέει την πιο ειρηνική ευδαιμονία, στην πραγματικότητα όμως είναι ένας τόπος βυθισμένος στο πένθος και την τρομοκρατία.

Άποψη της Νιβίτσας

ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Κατεβαίνουμε προς τη σκιά μιας μικρής κοιλάδας. Εκεί ένα χωριό κρύβεται στο πράσινο με την ταπεινή γλυκύτητα των παλαιών μοναστηριών. Και νά διακρίνονται η ελληνική και γαλλική σημαία και οι κάτοικοι με λουλούδια στα χέρια. Και την ώρα που ένας προύχοντας διάβαζε έναν μικρό λόγο, για να με καλωσορίσει, παρατηρώ το σύμβολο της πατρίδας μου· είναι εκείνο της Νιβίτσας. Οι φτωχοί άνθρωποι δεν έχουν παρά μόνο μία γαλλική σημαία — ποιος ξέρει πώς την κατασκεύασαν — και τη στέλνουν από χωριό σε χωριό. Μόλις φεύγω από ένα μέρος, ένα παιδί τρέχει γρήγορα, από σύντομα δρομάκια, για να φέρει τα χρώματά μας σε κείνους που περιμένουν πιο μακριά. Αντίθετα, οι ελληνικές σημαίες είναι διαφορετικές· κάθε χωριό έχει δύο ή τρεις. Γι' αυτές δεν χρειάστηκε να αυτοσχεδιάσουν την τελευταία στιγμή· θα πρέπει να τις είχαν ήδη από την τουρκοκρατία, φυλαγμένες στο βάθος κάποιου σεντουκιού. Είμαι ο πρώτος Γάλλος και ίσως και ο πρώτος Δυτικός που επισκέφθηκε αυτά τα ορεινά χωριά και όμως γνωρίζουν το όνομα της Γαλλίας. Μάλιστα της αποδίδουν τις αρετές της αγαθοεργίας και του φιλελευθερισμού.

Ο Άγιος Βασίλειος καταστράφηκε όπως ακριβώς η

Νιβίτσα. Στην εκκλησία, όπου με οδηγούν, οι Αλβανοί εξόρυξαν — με μαχαίρι — τα μάτια των αγίων από τις εικόνες, έσπασαν την ξύλινη εικόνα του Ιησού και έκλεψαν τα φτωχικά ιερά σκεύη¹²⁰. Περνώ μέσα απ' τα χαλάσματα και ενώ οι γερόντισσες κλαίνε, τα παιδιά μου χαρίζουν ανθοδέσμες από αγριολούλουδα· ακόμα και τα μωρά στην αγκαλιά των μητέρων τους σφίγγουν στα ροδαλά χεράκια τους ένα φυλωτό κλωναράκι. Υπάρχει σε όλους μια τόσο συγκινητική διάθεση δωρεάς, μια μορφή φετιχισμού, ελπίδας τόσο εξεζητημένης. Διαβάζω στα μάτια των μικρών κοριτσιών, μπροστά από τα οποία πέρασα χωρίς να μπορώ να πάρω όλες τις ανθοδέσμες, τόση μελαγχολία, ώστε αναγκάζομαι να ξεπεζέψω και να πάρω όλα τα λουλούδια μέσα στα χέρια μου που πια ξεχειλίζουν. Καημένοι άνθρωποι! Ο προύχοντας, ο οποίος με προσφώνησε στην είσοδο του χωριού, μου δήλωνε: «Χάσαμε τα πάντα, αλλά εάν μας μείνει η ελληνική σημαία¹²¹ θα ξαναρχίσουμε να ζούμε».

120. Καταντούν οι Άλβανοί ιερόσυλοι εξαιτίας τής απλήστιας τους.

121. Αυτή είναι πράγματι η σημασία του έθνικου συμβόλου.

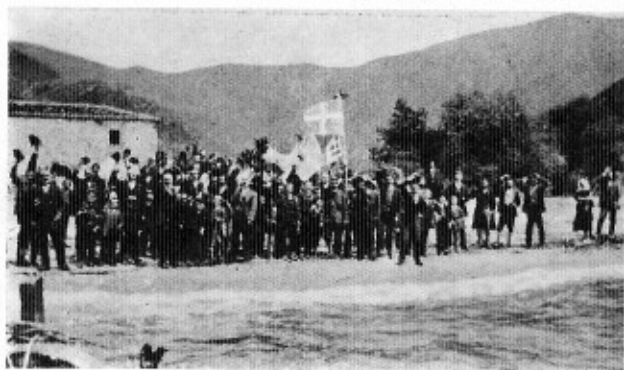
ΛΟΥΚΟΒΟ

Τώρα ξαναγυρίζουμε προς τη θάλασσα. Το Λούκοβο φαίνεται μακριά πάνω σ' ένα ακρωτήριο, σε μια τοποθεσία εξίσου ωραία όπως εκείνη του Σορρέντο¹²². Όλοι οι χωρικοί βρίσκονταν στο δρόμο. Μάλιστα μια σχετική τάξη διασφαλιζόταν από έναν λοχία και δύο Έλληνες στρατιώτες. Εδώ με προσφώνησε ο δάσκαλος του χωριού: η φωνή του πάλλεται, η συγκίνησή του δικαιολογημένη. Διότι διέφυγε το θάνατο από θαύμα. Οι Αλβανοί ανάγκασαν αυτόν και τον ιερέα να τους ακολουθήσουν ως οδηγοί. Και τον μεν ιερέα τον σκότωσαν ενώ ο δάσκαλος κατόρθωσε να διαφύγει στα πυκνά δάση. Μου δείχνουν τους πλάι πλάι τάφους του ιερέα και του εφημερίου του Αργυροκάστρου: βρίσκονται στην άκρη του δρόμου και σταυροί από αγριολούλουδα — ο μοναδικός πλούτος τον οποίο η φύση άφησε σ' αυτούς τους απόκληρους της τύχης — μαρτυρούν το σημείο όπου έπεσαν τα θύματα του αλβανικού φανατισμού¹²³.

122. Είναι η γενέτειρα του ποιητή Τορκουάτο Τάσσο, πόλη τής Ν. Ιταλίας στην Καμπανία, ονομαστή για τὰ γραφικά παραλιακά τοπία.

123. Ο φανατισμός των μουσουλμάνων συχνά υπήρξε πρόξενος φοβερών εγκλημάτων.

Το Λούκοβο, όπως η Νιβίτσα, όπως ο Άγιος Βασίλειος, όπως το Χοντέτσοβο — του οποίου τα καμένα σπίτια είδα με τα κιάλια — δίνει την εικόνα της καταστροφής. Και ενώ κρατώ στα χέρια μου λουλούδια πορτοκαλιάς, ασφοδελιού και τριαντάφυλλα, είμαι υποχρεωμένος να ακούσω και εδώ καινούργιες διηγήσεις φρίκης¹²⁴.

Ο αποχαιρετισμός των κατοίκων του Λούκοβου.

124. Άποτελούν τις πιο μελανές σελίδες της ανθρώπινης ιστορίας.

ΠΙΚΕΡΝΙ

Ο δρόμος από το Λούκοβο στο Πικέρνι, διαμέσου του βουνού, είναι προς το παρόν αδιάβατος. Πρέπει να κατέβουμε ένα μονοπάτι ορεινό προς την παραλία, την οποία θα βαδίσουμε μέχρι τις ψαροκαλύβες. Τον Γάλλο επισκέπτη τον περίμεναν εκεί επάνω στο χωριό. Τι ταλαιπωρία! Οι σηματοφόροι μας, οι οποίοι μας ακολουθούσαν από το Λούκοβο, κάνουν απεγνωσμένα σήματα. Και νά, πομπή από το βουνό παίρνει τον κατήφορο, μια πομπή με ελληνικές σημαίες και λουλούδια, ενώ οι καμπάνες αρχίζουν να χτυπούν. Ο καθαρός αέρας αυτής της ηλιόλουστης μαγιάτικης ημέρας φέρνει μέχρις εμάς τον μεταλλικό ήχο: Μοιάζει λίγο με τις κωδωνοκρουσίες της Κυριακής του Πάσχα και λίγο με κωδωνοκρουσία κινδύνου· ένα μείγμα πίστεως και αγωνίας. Οι πρώτοι της πομπής φτάνουν και ένας προύχοντας βροντοφωνάζει: «Ζήτω η Γαλλία!» Οι υπόλοιποι χωρικοί από το Πικέρνι συνεχίζουν να κατεβαίνουν το βουνό, σαν τα μυρμηγκια μέσα στη χλόη. «Δεν μένει τίποτα πια. Να πεθάνουμε καλύτερα παρά να μην είμαστε Έλληνες» λέει με θέρμη ο προύχοντας. Ένας άνδρας κουνά έναν τεράστιο σταυρό από λουλούδια, το πλήθος, που ολοένα αυξάνει, κραυγάζει: «Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Ένωσις!». Όμως

Η υποδοχή στο Πικέρι.

βραδιάζει. Πρέπει να επιβιβαστούμε στη βάρκα για να προλάβουμε να φτάσουμε στη Χειμάρρα πριν νυχτώσει. Οι χωρικοί μαλώνουν μεταξύ τους για το ποιος θα πρωτοπάρει τον Γάλλο επισκέπτη στους ώμους του και θα τον μεταφέρει μέχρι τη βάρκα που λικνίζεται στα κύματα. Καθώς απομακρυνόμαστε, οι παριστάμενοι έχοντας βγάλει το καπέλο, ψάλλουν τον εθνικό ύμνο¹²⁵ της Ελλάδας ενώ τα παιδιά με τις σημαίες, ελληνικές και γαλλική, τρέχουν στα βράχια του ακρωτηρίου, απ' όπου θα περάσουμε: στην ακτή οι άνδρες ζητωκραυγάζουν: Ζήτω η Γαλλία! Στα 200 μέτρα ύψος οι γυναίκες του Πικερνιού συγκεντρωμένες στο ακρωτήριο κατά μαυριδερές ομάδες, που τις διακρίνει κανείς και χωρίς κιάλια, μέσα στην πρασινάδα των ελαιών, ατενίζουν το «Ζά-τουνα», που απομακρύνεται. Και ο ήχος απ' τις καμπάνες ακούγεται όλο και λιγότερο μες στη νυχτιά που έρχεται.

Το Πικέρι.

125. 'Ο εθνικός ύμνος ἐνδυνάμωνε τὸ φρόνημα τῶν Βορειοηπειρωτῶν.

Η ΧΕΙΜΑΡΡΑ ΠΗΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Χειμάρρα, 8 Μαΐου

Αυτή η εντύπωση της εναγώνιας παρακλήσεως που τόσο με συγκίνησε στα άλλα χωριά, στη Χειμάρρα εξαλείφθηκε τελείως. Οι Χειμαρριώτες δεν υπέφεραν από τον τουρκαλβανικό ζυγό γιατί είχαν εξασφαλίσει προνόμια. Εδώ και αιώνες είχαν σχηματίσει ένα είδος κράτους εν κράτει. Μία ελληνική¹²⁶ περιοχή με αυτονομία, την οποία η τουρκική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αποδεχθεί. Η επαρχία της Χειμάρρας περιλαμβάνει επτά χωριά: Χειμάρρα, Κήπαρο, Βουνό, Δρυμάδες, Παλάσσα, Πυλιόρι και Κουβέτσι με 12.000 κατοίκους, οι οποίοι πληρώνουν στην Υψηλή Πύλη συνολικά 16.000 φράγκα το χρόνο. Αυτός ο φόρος γινόταν δεκτός με ευγνωμοσύνη, επειδή η Υψηλή Πύλη πίστευε πως απαιτώντας παραπάνω δεν θα έπαιρνε τίποτε απολύτως. Μ' αυτές τις συνθήκες οι Χειμαρριώτες, πραγματικοί Έλληνες¹²⁷ από αιώνες, δεν έδειχναν καμιά ανησυχία για το

126. Την περιοχή ό Πυώ αποκαλεί άβιαστα ελληνική, αλλά οι Άλβανοί σήμερα άρνούνται την ελληνικότητά της.

127. Έπανεργεται ό Πυώ στους κατοίκους τής Χειμάρρας και με

μέλλον. Εάν η ευρωπαϊκή διπλωματία ήθελε να τους προσαρτήσσει στο βασίλειο του Εσσάτ πασά ή του Κεμάλ πασά ή οποιουδήποτε άλλου φανταστικού Άλβανού μονάρχη, εκείνοι θα συνέχιζαν πολύ απλά την ανεξάρτητη πολιτική του παρελθόντος. Εκεί όπου η οθωμανική αυτοκρατορία απέτυχε να επιβάλει τους νόμους της, ο βασιλιάς του Σκούταρι είχε πολύ λίγες πιθανότητες να επιβάλει τους δικούς του.

Δεν θα μπορούσα να διηγηθώ εδώ την ιστορία της Χειμάρρας από τον 15ο αιώνα, όταν οι Χειμαρριώτες αποτέλεσαν, με τη γαλανόλευκη σημαία, τα χρώματα των Ελλήνων, ένα επίλεκτο σώμα στα στρατεύματα του Γεωργίου Καστριώτη¹²⁸, ο οποίος μαχόταν ενάντια στους σουλτάνους. Η Χειμάρρα ήταν τότε μία επαρχία διπλής σπουδαιότητας. Ο Αλή πασάς κατόρθωσε με τη μέθοδο του αφανισμού και της τρομοκρατίας να εξισλαμίσει¹²⁹ μερικά χωριά από την άλλη πλευρά του βουνού. Παρ' όλα αυτά, η επαρχία εξακολουθούσε να αποτελεί έως το 1833 ξεχωριστή ελληνική επισκοπή¹³⁰. Μέχρι σήμερα οι Χειμαρριώτες με την παλικαριά τους (και είναι πάρα πολύ καλοί σκοπευτές, όπως οι Ελβετοί) έχουν απολαύσει το προνόμιο να οπλοφορούν, να μην

φυσικότητα έκπληκτική διακηρύσσει ότι είναι Έλληνες, μάλιστα πραγματικοί. Βλ. και Φ. Μιχαλόπουλου, «Χειμάρρα, κοιτίδα του ανατολικού άρματολισμού», *Νέα Έστία* 29 (1941) 176-179.

128. Βλ. Καρτάλη, *ξ.ά.*, 8. Έλληνική Έπιτροπή Σπουδών ΝΑ Ευρώπης - Κέντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, *Συμβολή στη Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Έπιμ. - Πρόλογος Τ.Π. Γιοχάλα, Άθήνα 1987, 317. Άχ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ήπειρος*, 26-27.

129. Φαίνεται περίεργο. Διότι κατά βάθος ό Άλή πασάς δέν διακρινόταν για την πίστη του, μολονότι προσποιόταν τόν μπεκτασή.

130. Κατά την Έλευθερία Νικολαΐδου, *Οί κρυπτοχριστιανοί τής Σπαθίας*, 27, «μεγάλη έκταση πήραν οι εξισλαμισμοί ύστερα από τό θάνατο του Άλή πασά».

Χειμάρρα. Το καφενείο της Νέας Ελλάδος.

Ένοπλος Χειμαρριώτης.

πληρώνουν έγγειο φόρο και καπνικό φόρο και απαλλάχθηκαν από τους τελωνειακούς δασμούς.

Αυτοκυβερνώνται με το αρχέγονο σύστημα της δημογεροντίας (λαϊκή γερουσία). Οι οκτώ αρχαιότεροι στα χωριά απονέμουν τη δικαιοσύνη και διοικούν την κοινότητα. Για τις υποθέσεις που αφορούν ολόκληρη την επαρχία οι δημογέροντες συγκεντρώνονται στο κυριότερο χωριό της Χειμάρρας και αυτός ο πατριαρχικός θεσμός αρκεί για να εξασφαλίσει την τάξη και την ηρεμία.

Τα τελευταία χρόνια, η τουρκική κυβέρνηση, η οποία ποτέ δεν είχε κανέναν αντιπρόσωπο στην επαρχία, έκρινε ότι για λόγους γοήτρου έπρεπε να στείλει κάποιον. Και πράγματι επέστρεψε την αποστολή επάρχου, χότζα, δικαστή, εισαγγελέα, δύο γραμματέων για τους δύο προηγούμενους κυβερνητικούς υπαλλήλους, μερικών χωροφυλάκων και δύο τηλεγραφητών. Τα άτομα αυτά έμεναν στην είσοδο του χωριού σε δύο κτίρια που κτίστηκαν αποκλειστικά γι' αυτά και ήλθαν σε επαφή με τον πληθυσμό, που αποδέχθηκε την παρουσία τους με σχετική ευκολία, δεδομένου ότι δεν ήταν καθόλου ενοχλητικά. Φοβισμένοι από την αδιάφορη στάση των Χειμαρριωτών οι Τούρκοι υπάλληλοι δεν το κουνούσαν από το κατάλυμά τους, αρκούμενοι να πληροφορούν τους προϊσταμένους τους στην Κωνσταντινούπολη για τα φιλελληνικά αισθήματα των διοικουμένων τους. Κάποτε έφτανε κάποια διαταγή φυλακίσεως κάποιου Χειμαρριώτη αλλά μπροστά στην αδυναμία πραγματοποιήσεώς της, ο δυστυχής έπαρχος αναφερόταν στα Ιωάννινα και η υπόθεση τελείωνε εκεί.

Οι Χειμαρριώτες έδειχναν πλήρη αδιαφορία για την παρουσία των τουρκικών αρχών. Στο εξωτερικό γράφονταν στα ελληνικά προξενεία. Πολλοί από αυτούς ήταν Έλληνες αξιωματικοί και παρά την ιδιότητα αυτή επέστρεφαν στην Χειμάρρα, για να επισκεφθούν τα σπίτια τους. Πάντως η

κατάσταση ήταν λεπτή γι' αυτούς γιατί και η συνεχής ανυποταξία κρύβει κινδύνους. Όταν μάλιστα αποφασίστηκε η στρατολογία των χριστιανών στον τουρκικό στρατό, 700 νέοι Χειμαρριώτες προτίμησαν την ξενιτιά (πολλοί απ' αυτούς ήρθαν στη Γαλλία, και ιδίως στο Σαιν-Ετιέν με τα μεταλλουργεία), παρά να κρύβονται από τις τουρκικές αρχές. Όλοι όμως αυτοί, τη στιγμή της κηρύξεως του πολέμου επέστρεψαν για να καταταχθούν στον ελληνικό¹³¹ στρατό.

Η άνοδος των Νεοτούρκων στην εξουσία δεν άλλαξε καθόλου την κατάσταση αλλά μετέβαλε την τακτική.

Ο νέος έπαρχος επεδίωξε να μεταστρέψει τα φιλελληνικά αισθήματα των Χειμαρριωτών προσπαθώντας να τους εξηγήσει τα πλεονεκτήματα της ένωσής τους με τον Ισμαήλ Κεμάλ¹³² και τους Αλβανούς ενάντια στην Υψηλή Πύλη. Η απόπειρα απέτυχε. Οι Χειμαρριώτες δεν άκουγαν παρά μονάχα τη φωνή ενός από τους συμπατριώτες τους, απόστρατου Έλληνα αξιωματικού, του Σπύρου Σπυρομήλιου¹³³, του Βενιζέλου των Κρητών της Ηπείρου. Σύμφωνα μ' αυτήν δεν έπρεπε να υπάρχει παρά μόνο ένα πολιτικό δόγμα

131. Οι Βορειοηπειρώτες είτε έλληνόφωνοι είτε αλβανόφωνοι και γενικά οι άπανταχοῦ Ἀρβανίτες σὲ ὅλους τοὺς πολέμους ἔσπευσαν νὰ βοηθήσουν τὴν πατρίδα τους. Βλ. Κ. Χρ. Χρήστου, Ἀγωνιστὲς τοῦ '21 περιοχῆς τῆς δὴμου Πλαταιῶν (Συμβολὴ στὴ νεότερη ἱστορία τῶν χωριῶν), Ἀθήνα 1984, 80 κ.έ.

132. Ἄλλοτε ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι εἶναι προτιμότερη αὐτὴ Ἑλλάς φίλη καὶ σύμμαχος ἀπὸ μία Ἰταλία ποὺ ἐποφθαλμιᾷ τὴν Ἀλβανία, ἐτοιμὴ νὰ στραγγαλίσει τὴν ἐλευθερία τῶν Ἀλβανῶν». Πβ. Σπ. Στούπη, Ἡπειρώτες καὶ Ἀλβανοί. Ἡ προσφορά τῆς Ἡπείρου πρὸς τὸ ἔθνος. Ἐκδόσεις ΙΒΕ, Ἰωάννινα 1976, 104.

133. Ὁ Σπ. Σπυρομήλιος (1864-1930) εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς Χειμάρρας κατὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Χειμαρριωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1913.

Ο λοχαγός Σπύρος Σπυρομήλιος με έναν Χειμαρριώτη εθελοντή.

στη Χειμάρρα: η ένωση με την Ελλάδα. Κανένας άλλος συνδυασμός δεν μπορούσε να υπάρξει. Μήπως οι δωρεές των Χειμαρριωτών που είχαν πλουτίσει στη Ρωσία και την Αίγυπτο, αυτές οι κληροδοσίες των εκατοντάδων χιλιάδων φράγκων για την Εκκλησία και τα ελληνικά σχολεία της Χειμάρρας, μήπως είχαν γίνει για να υποστηρίξουν τις μηχανορραφίες του Τουρκαλβανού επάρχου;

Τις πρώτες μέρες του περασμένου Οκτωβρίου, ο έπαρχος γνωστοποίησε με τον κ. Ανδρέα Δήμα — αρμόδιο για τις επαφές μεταξύ των κατοίκων και των τουρκικών αρχών— ότι η Τουρκία καλούσε στα όπλα όλους τους πολίτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η απάντηση σε αυτή την ανακοίνωση ήταν η γενική αδιαφορία. Ταυτόχρονα οι Χειμαρριώτες πείστηκαν ότι ο πόλεμος δεν θα αργούσε να ξεσπάσει. Διότι σ' αυτή την πλευρά της Ηπείρου οι ειδήσεις φτάνουν σπάνια και δύσκολα και ο Τούρκος τηλεγραφητής δεν ανεκοίνωνε τα τηλεγραφήματα που έπαιρνε από τα Ιωάννινα. Μια μεγάλη κινητοποίηση παρατηρήθηκε στη Χειμάρρα. Γέμισαν τις φυσιγγιοθήκες και περίμεναν. Την 18η του μηνός, ώρα 6 το απόγευμα, ο τηλεγραφητής άφηνε να διαρρεύσει η είδηση της κηρύξεως του πολέμου, την οποία είχε μόλις λάβει. Την 19η η είδηση επιβεβαιώθηκε επίσημα. Είδαν τότε να κατεβαίνουν απ' το βουνό οι λίγοι δημόσιοι υπάλληλοι και οι Τούρκοι χωροφύλακες, που είχαν διασκορπιστεί, και να συγκεντρώνονται σε αυτό που οι εδώ Έλληνες ονομάζουν Καστέλλο, τα δύο κτίρια της πλατείας στα ριζά του χωριού. Συγκεντρώθηκαν εκεί καμιά σαρανταριά άνθρωποι. Για ένα μήνα, ενώ ο πόλεμος μαινόταν στη Θράκη, τη Μακεδονία και τη νότια Ήπειρο, στη Χειμάρρα ζούσαν εν αναμονή. Τρεις Τούρκοι κατέβαιναν κάθε πρωί στην αγορά για να προμηθευτούν λαχανικά και κρέας και επέστρεφαν στο Καστέλλο, όπου οι άλλοι περνούσαν ζωή φυλακισμένων.

Κατά το διάστημα αυτό, οι Χειμαρριώτες ζούσαν με τα μάτια στραμμένα στη θάλασσα προς τη μεριά της Κέρκυρας. Ο κ. Ιωάννης Σπυρομήλιος, που επέστρεψε την 6η Νοεμβρίου στη Χειμάρρα, ανακοίνωσε ότι ο αδελφός του ετοίμαζε κάτι, αλλά ο ίδιος δεν γνώριζε ούτε τη σπουδαιότητα ούτε την ημερομηνία.

Την 18η Νοεμβρίου, ώρα 8 το πρωί, ο κ. Ιωάννης Σπυρομήλιος, ο οποίος κοιμόταν ακόμα (στο δωμάτιο μάλιστα όπου γράφω το κείμενο τούτο) άκουσε φωνές. Η γυναίκα του πήδησε από το κρεβάτι και ανοίγοντας το παράθυρο έμαθε από τη γειτόνισσα πως είχαν φθάσει πλοία και πως είχε ακούσει και μια κανονιά. Ο κ. Σπυρομήλιος έτρεξε στο μπαλκόνι του σαλονιού απ' όπου χαίρεται τη γενική θαυμάσια θέα του όρμου. Πράγματι είδε τρεις κανονιοφόρους στο νότιο φυσικό ορμίσκο, που οι Έλληνες ονομάζουν Ποταμό. Όλο το χωριό βρισκόταν στο πόδι, ζητωκραυγές ανταλλάσσονταν μεταξύ των χωρικών που κατηφόριζαν προς την παραλία από τα σκαλοπάτια και τις βυζαντινές καμάρες. Όλη αυτή την ώρα, αγωνία κυριαρχούσε στο τουρκικό κατάλυμα. Ο Ανδρέας Δήμας μαζί με δύο γέροντες τους επισκέφθηκε. Ο ένας μάλιστα από τους Τούρκους, που τυχαία βρέθηκε στο γειτονικό ύψωμα του Αγίου Θεοδώρου, είχε έλθει για να δώσει το σήμα συναγερμού. Οι σαράντα υπάλληλοι του σουλτάνου βγήκαν από το Καστέλλο και συσκέπτονταν ποια κατεύθυνση να ακολουθήσουν, για να διαφύγουν. Ο κ. Δήμας τους διαβεβαίωσε, και ιδιαίτερα το γραμματέα του εισαγγελέα, ο οποίος έκλαιγε, πως οι Έλληνες δεν θα τους έκαναν κακό¹³⁴. Μισή ώρα αργότερα ακούγονταν αλλεπάλληλοι πυροβολισμοί. Είναι το έθιμο αυτής της χώρας να

134. Φανερώνει την άνωτερότητα των Ελλήνων στή μεταχείριση των αδυνάτων.

εκδηλώνεται η χαρά με πυροβολισμούς. (Έχω και εγώ πείρα αυτής της συνήθειας. Χθες σε μια προσπάθεια να ξεκουραστώ, καμιά εικοσαριά πατριώτες, όταν πληροφορήθηκαν την παρουσία μου, κατέβηκαν από το βουνό όπου είχαν ανεβεί εσπευσμένα ακούγοντας το θόρυβο από κάποια αλβανική συμπλοκή, ήρθαν και άδειασαν τα τουφέκια τους κάτω από τα παράθυρά μου.) Η άφιξη των 200 Κρητικών και Ηπειρωτών εθελοντών του Σπυρομήλιου είχε κορυφώσει τον ενθουσιασμό.

Οι Τούρκοι επέστρεψαν βιαστικά σε ένα από τα κτίρια του Καστέλλου (το οποίο χρησιμοποιείται τώρα ως στρατώνας των ελληνικών αποσπασμάτων). Μόνο οι δύο τηλεγραφητές προσπάθησαν να προβάλουν κάποια αντίσταση και πυροβόλησαν κατά των ερχομένων. Οι τουρκικές αρχές και οι χωροφύλακες δεν παραδίδονταν παρά μόνο σε απόσπασμα τακτικού ελληνικού στρατού, το οποίο εκπροσώπησαν ένας αξιωματικός του ναυτικού και λίγοι ναύτες, τους οποίους εσπευσμένα αναζήτησαν για την εκπλήρωση αυτής της διαδικασίας. Οι κατ' ευφημισμόν αρχές του σουλτάνου ύστερα από μερικά χρόνια άκαρπης προσπάθειας έπαψαν να υπάρχουν στην Χειμάρρα. Οι χωροφύλακες, οι τρεις δικαστές, ο εισαγγελέας, ο μουφτής και ο γραμματέας του, ο ταμίας και ο γραμματέας του, ο ένας από τους τηλεγραφητές (ο άλλος είχε σκοτωθεί), ο τελωνειακός και ο γιατρός στάλθηκαν στην Κέρκυρα. Όσο για τον έπαρχο εδώ και δύο εβδομάδες είχε φύγει...

Η αποστολή όμως δεν είχε ακόμα τελειώσει. Στα αλβανικά χωριά βλέποντας τις πρώτες αποτυχίες του ελληνικού στρατού στην επίθεση κατά των Ιωαννίνων πήραν θάρρος. Πίστευαν ότι δεν θα έφταναν ποτέ οι Έλληνες ως αυτούς. Την 1η Δεκεμβρίου στο Πυλιόρι, την 3η Δεκεμβρίου στα Λόγαρα, την 9η Φεβρουαρίου πάλι στο Πυλιόρι, όπου χρειάστηκε να συγκρουστούν. Στην πρώτη συμπλοκή

οι Έλληνες είχαν 7 νεκρούς και 5 τραυματίες, στη δεύτερη πέντε νεκρούς και δύο τραυματίες και στην τρίτη δύο νεκρούς και δώδεκα τραυματίες. Οι τουρκικές απώλειες είναι άγνωστες. Η εξιστόρηση των μαχών, ειδικά στη μεσογειακή λεκάνη, έχει εύκολη την αριθμητική υπερβολή. «Ήμασταν 350 ενάντια σε 3.500!» μου έλεγαν καθώς απολαμβάναμε τον καφέ μας κατά τον τουρκικό τρόπο. Αφού δεν είμαι ο Ξενοφών¹³⁵ αυτής της εποποιίας, από τις διάφορες ιστορίες που μου διηγήθηκαν θέλω να συγκρατήσω δύο ανέκδοτα. Κατά την τελευταία σύγκρουση, εκείνη της 9ης Φεβρουαρίου, ο τακτικός τουρκικός στρατός έστειλε από το Δέλβινο 500 άνδρες και δύο κανόνια. Το μουλάρι που μετέφερε το πρώτο έπεσε σε έναν γκρεμό. Το δεύτερο το έκλεψαν οι Αλβανοί σ' ένα χωριό, όπου είχε σταθμεύσει το τουρκικό απόσπασμα. Το αρπακτικό ένστικτο των Αλβανών αποδείχθηκε ισχυρότερο από το στρατιωτικό καθήκον!¹³⁶

Όταν δόθηκε η ίδια αυτή μάχη, στη Χειμάρρα δεν είχαν μείνει παρά μόνο τρία πρόσωπα. Όλοι οι άλλοι, γυναίκες και παιδιά, βρίσκονταν μαζί με το στρατό στο βουνό. Και ήταν οι γυναίκες που μετέφεραν τα πολεμοφόδια.

Σήμερα στην επαρχία αυτή υπάρχουν 2.000 άνδρες του τακτικού στρατού, που υποστηρίζονται από όλους τους εθελοντές. Όλοι οι άνδρες — ανεξαρτήτως ηλικίας — οπλοφορούν. Σε μία συνομιλία που είχα με ένα ηλικιωμένο παλικάρι, που φορούσε φουστανέλα — εθνικό ένδυμα¹³⁷ —, μου δήλωσε: «Είμαι εξήντα πέντε χρονών μα θέλω να ζήσω μέχρι την τελική ένωσή μας με την Ελλάδα και κρατώ ακό-

135. 'Ο πρώτος στην ιστορία πολεμικός ανταποκριτής!

136. 'Η έννοια του καθήκοντος επικεντρωνόταν στο πλιάτσικο, στη λεία, στα κλοπιμαία.

137. Αύτός είναι ο όρθος όρισμός.

μα καλά το τουφέκι μου». Και μου έτεινε ένα μάνλιχερ¹³⁸, προειδοποιώντας με: «Είναι γεμάτοι!».

Όλες αυτές τις αναμνήσεις, όλα αυτά τα ανέκδοτα μου τα διηγούνται στο σαλόνι του Ιωάννη Σπυρομήλιου. Καναπέδες και καρέκλες είναι κατά μήκος των τοίχων, στους οποίους κρέμονται παλαιές εικόνες του βασιλιά και της βασίλισσας της Ελλάδας, καθώς και του Σαντί Καρνό¹³⁹ δίπλα σε αναρίθμητες οικογενειακές φωτογραφίες. Πάνω σε μια κλειστή πόρτα είναι ζωγραφισμένη στον ασβέστη με γαλάζιο χρώμα η ελληνική γενεαλογία των Σπυρομήλιων και απέναντι, σαν σε διάζωμα, μια αρχαϊκή τοιχογραφία της Κέρκυρας, της εποχής των Βενετών, κοσμεί τον τοίχο.

Στο σαλόνι είναι συγκεντρωμένοι προύχοντες, στρατιωτικοί, άνθρωποι των οποίων το βλέμμα σπιθίζει ευφυΐα και πονηριά. Μου απευθύνουν το λόγο στα γαλλικά. Αυτή την ώρα κρατώ στο χέρι μου ένα μικρό τριαντάφυλλο, το οποίο ένας νεαρός βοσκός, ο Μήλιος Μπολάνος¹⁴⁰, πήγε να κόψει για μένα στο λόφο του Αγίου Μιχαήλ και μου το πρόσφερε, με ένα χαμόγελο ευχαρίστησης, όταν έβγαινα από το Καστέλλο.

138. Καί μάνλιχερ. Είναι όπισθογεμές επαναληπτικό όπλο αυτόματης όπλισεως, που όφείλει το όνομά του στον έφευρέτη του Αύστριακό μηχανικό και όπλομηχανικό Φερδινάνδο φόν Μάνλιχερ (1848-1904).

139. Τής όνομαστής γαλλικής οικογένειας τής Βουργουνδίας. Γεννήθηκε τó 1837 και δολοφονήθηκε από τόν Ίταλό άναρχικό Καζέριο. Διετέλεσε τó 1887 πρόεδρος τής Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας.

140. Ύπάρχει τοπωνύμιο, όρμος τής ΒΑ Κερκύρας, Μπολάνα.

Η ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Χειμάρρα, 9 Μαΐου

Ένας δυνατός άνεμος, ο οποίος εμποδίζει το «Ζάτουνα» να αποπλεύσει από την Κέρκυρα, με καθηλώνει στη Χειμάρρα. Διότι δεν μπορώ να διανοηθώ ότι θα επιχειρήσω με τη συνοδεία του εξηντάρη έξοχου διερμηνέα μου την ορεινή διάβαση για να φτάσω στους Αγίους Σαράντα και από εκεί να πάρω το δρόμο για το Δέλβινο και το εσωτερικό. Στην πραγματικότητα, όλη αυτή η περιοχή, από τα Ιωάννινα έως το Αργυρόκαστρο, έχει και θα έχει πάντοτε εξάρτηση από τους Αγίους Σαράντα. Είναι το μοναδικό μονοπάτι από το οποίο η διάβαση είναι δυνατή. Όσον αφορά τα παράλια και ειδικά τη Χειμάρρα, για τον ανεφοδιασμό εξαρτώνται από την Κέρκυρα, που καλύπτει ένα σημαντικό μέρος του ορίζοντος. Θα αρκούσε να ρίξει κανείς το βλέμμα πίσω από το χωριό στα απότομα και ηφαιστειώδη υψώματα που φράζουν το δρόμο προς τα ανατολικά, για να κατανοήσει την κατάσταση. Σε όλη αυτή την εύφορη βουνοπλαγιά του Ιονίου είναι εγκατεστημένοι οι Έλληνες, αδελφοί των Κερκυραίων, κοντινοί γείτονές τους. Ο δεσμός τους είναι τόσο τέλειος ώστε και οι ίδιοι οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να

τον αποδεχθούν. Διατήρησαν βέβαια για τους τύπους τουρκικές αρχές σ' αυτά τα χωριά, τα οποία ήταν ολότελα ελληνικά¹⁴¹ εδώ και αιώνες, ελληνικά ως προς τον πολιτισμό και τα αισθήματα. Η έκπληξή μου δεν ήταν μικρή, όταν ανακάλυψα εδώ ανθρώπους να μιλούν γαλλικά, αλλά έγινε μεγαλύτερη όταν κατάλαβα ότι η επαφή με τον δυτικό πολιτισμό δεν ήταν πρόσφατη. Μία πολύ παλαιά έκδοση του βιβλίου «Το ταξίδι του νέου Ανάχαρη στην Ελλάδα», δεν ήταν το μικρότερο εύρημά μου στη Χειμάρρα. Και θα ήταν πολύ ελπιότο να παρακολουθεί κανείς τις παραξενιές της ευρωπαϊκής διπλωματίας για παραχώρηση στο κωμικοτραγικό βασίλειο της Αλβανίας αυτού του μικρού κέντρου ελληνικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το δικαίωμα της ένωσης της Χειμάρρας¹⁴² με την Ελλάδα, τεκμηριώνουν οι παραδόσεις της, ο πατριωτισμός της, καθώς και η γεωγραφική και οικονομική της θέση. Είναι το τελευταίο επικόσμημα στο κοντάρι της γαλανόλευκης σημαίας σε αυτή τη μεριά της Ηπείρου και είναι τόσο καλά μπηγμένο που καμιά θύελλα δεν θα μπορέσει να το αποσπάσει. Όλο το ύφασμα να σχιστεί, αυτό θα μείνει στη θέση του!

Δεν καθόρισε λοιπόν η Ελλάδα τα όρια της ελληνικής Ηπείρου μέχρι την παραλία, βορείως της Χειμάρρας, από κενοδοξία, για να διευρύνει τα σύνορά της. Είναι αδύνατο η Χειμάρρα να μη γίνει ελληνική. Διότι είναι ήδη ελληνική. Οι Χειμαρριώτες είναι ξακουστοί σε όλο το ελληνικό βασίλειο.

141. Υπογραμμίζει ο Πυώ την καθολικότητα της ελληνικής εικόνας, που παρουσιάζουν τα χωριά.

142. Αυτή την παράθεση των επιχειρημάτων παραγνωρίζουν οι Άλβανοί και καταπνίγουν κάθε έκδηλωση της ελληνικότητας των Χειμαρριωτών, χωρίς την αναγκαία διαμαρτυρία από την ελληνική πλευρά, που συνεχίζει να ασχολείται με την ανάλυση των αποτελεσμάτων των δημοτικών εκλογών ή με κινήματα ανά τα πέρατα της οίκουμένης!

Αναφέρονται ως υπόδειγμα πατριωτισμού. Έχουν σήμερα το δικαίωμα να ανταμειφθούν για την προσήλωσή τους στη μητέρα-πατρίδα.

Η Ελλάδα ζητεί τα νέα της σύνορα να αρχίζουν από τον κόλπο Γράμματα ανεβαίνοντας το μικρό ποταμάκι, που χύνεται στον παραπάνω κόλπο, έως το υψηλότερο σημείο των Κεραυνίων ορέων, των οποίων η κορυφή Κιόρι έχει ύψος 2.000 μέτρα, και από εκεί τα σύνορα θα κατευθύνονται προς τα ανατολικά. Η χάραξη αυτή έχει το πλεονέκτημα ότι περιλαμβάνει στο ελληνικό έδαφος την ενδοχώρα της Χειμάρρας. Διότι, εάν επιθυμούν την τελική ειρήνευση της επαρχίας αυτής, είναι αδύνατον να εγκαταλειφθεί η Χειμάρρα στο έλεος των βουνίσσιων Αλβανών. Μέχρι στιγμής, βάζοντας αδιάλειπτα φρουρά στα υψώματα, οι Χειμαρριώτες προστάτεψαν τα χωριά τους από τις λεηλασίες. Αυτό δεν το κατάφεραν οι λιγότεροι κάτοικοι της Νιβίτσας, του Λουκόβου και των άλλων χωριών, τα οποία επισκέφθηκα τις τελευταίες μέρες. Αλλά αυτή η εμπόλεμη κατάσταση έβλαψε τις γεωργικές ασχολίες των κατοίκων και το εμπόριο της επαρχίας. Την ημέρα που η ελληνική κυβέρνηση θα είναι σε θέση να διασφαλίσει την ειρήνη στην περιοχή με την αστυνομία της, καταλαμβάνοντας τα στρατηγικά μέρη, θα κοιμηθούν ήσυχοι οι κάτοικοι των χωριών των ακτών της Ηπείρου.

Στην αντίθετη περίπτωση, είναι σαν να επιδιώκουν να διαιωνίσουν την κατάσταση των πραγμάτων μπροστά στην οποία η οθωμανική κυβέρνηση στάθηκε ανίκανη και να παραδώσουν τους φιλήσυχους και εργατικούς Έλληνες όλης αυτής της περιοχής στην πατροπαράδοτη¹⁴³ ληστρική πρα-

143. Επιμένει ο Πυώ στην επισήμανση του ληστρικού τρόπου ζωής των Άλβανων, τον οποίο αποκαλεί και πατροπαράδοτο.

κτική των Αλβανών, οι οποίοι θα είναι ακόμα πιο θρασεείς, δεδομένου ότι η κυριαρχία τους θα έχει αναγνωριστεί από την Ευρώπη.

Κατά την αναγκαστική διαμονή μου εδώ, συλλέγω όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και τα έθιμα¹⁴⁴ των Χειμαρριωτών. Ομολογώ πως ο θεσμός της δημογεροντίας, του συμβουλίου των οκτώ γερόντων οι οποίοι διαχειρίζονται τις υποθέσεις από κοινού, με γοήτευσε. Μου έδωσαν αρκετές ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικά με την αποστολή τους. Οι Χειμαρριώτες — πάντα ζωσμένοι τις φυσιγγιοθήκες τους και μη χαλαρώνοντας ποτέ το χέρι από το τουφέκι — έχουν κάτι από την ιδιοσυγκρασία των Κορσικανών. Έρχονται λοιπόν στιγμές που νεαροί πολεμιστές ανταλλάσσουν θανατηφόρους πυροβολισμούς είτε για λόγους ζηλοτυπίας είτε εξαιτίας μιας προσβολής. Κατ' αυτόν τον τρόπο αρχίζει μια βεντέτα. Τότε οι δημογέροντες καταπιάνονται με τη συνδιαλλαγή. Καλούν τις οικογένειες που χωρίζει η έχθρα, και, όπως ένας πρόεδρος δικαστηρίου διαζυγίων, τους προτρέπουν να ξεχάσουν τις προσβολές. Εάν η λογική υπερισχύσει της διάθεσης για εκδίκηση, όλα τελειώνουν με ένα γεύμα στη διάρκεια του οποίου όλοι αγκαλιάζονται και φιλιούνται. Αν η μεσολάβηση αποτύχει, η βεντέτα συνεχίζεται. Τα συμπόσια συνηθίζονται πολύ. Κάθε εύπορος πολίτης έχει οκτώ, δέκα, ακόμα και είκοσι προσκεκλημένους κάθε μέρα στο τραπέζι του, όπου τρώνε αρνάκι κατά το έθιμο των κλεφτών. Πόσοι πυροβολισμοί θα αντηχήσουν στα βουνά και πόσα αρνάκια με τον τρόπο των κλεφτών θα φαγωθούν την ημέρα κατά την οποία το καράβι από

144. Βλ. Μ. Δένδια, «'Απουλία και Χειμάρα. Γλωσσικά και ιστορικά σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν», *Ἄθηνᾶ* 38 (1926) 72-109.

την Κέρκυρα θα φέρει στη Χειμάρα τη χαρμόσυνη είδηση ότι η ένωση με την Ελλάδα είναι πραγματικότητα!

Προς το παρόν, μένουμε — εδώ και τρεις μέρες — χωρίς νέα από τον έξω κόσμο. Ένας γενναίος άνθρωπος ανέλαβε να μας βγάλει από τη δύσκολη θέση. Έφυγε πριν από λίγο πεζός για τους Αγίους Σαράντα. Θα βαδίσει όλο το απόγευμα και όλη τη νύχτα, για να προλάβει το αυστριακό ταχυδρομείο, το οποίο από το Βρινδήσιο πιάνει στους Αγίους Σαράντα κατά τις εννέα και μισή το πρωί πριν αγκυροβολήσει στο λιμάνι της Κέρκυρας. Κατ' αυτόν τον τρόπο το τελευταίο μου τηλεγράφημα και το τελευταίο μου γράμμα θα φτάσουν στον προορισμό τους. Του έραψαν τα γράμματα σε ένα μικρό σακκουλάκι, το οποίο έκρυψε στο πουκάμισό του, και ξεκίνησε για τα δύσβατα μονοπάτια του βουνού, δρομάκια που μόνο οι Χειμαρριώτες και οι κατσίκες γνωρίζουν.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ιωάννινα, 7 Μαΐου

Η αναχώρησή μου από τη Χειμάρρα χαιρετίστηκε με αλλεπάλληλους ομαδικούς πυροβολισμούς. Επέστρεψα στους Αγίους Σαράντα. Χθες κατόρθωσα να ξεκινήσω για το Δέλβινο και το Αργυρόκαστρο. Η αργοπορία μου απογοήτευσε χιλιάδες ορεινούς χωρικούς, οι οποίοι, ύστερα από πεζοπορία ολόκληρης νύχτας, πέρασαν και ολόκληρη την ημέρα της Πέμπτης περιμένοντάς με στην άκρη του δρόμου, για να φωνάξουν «Ζήτω η Γαλλία» και να με βεβαιώσουν για την ελληνική τους πίστη και ελπίδα. Υπήρξαν όμως κάποιοι, οι οποίοι άντεξαν να περάσουν άλλη μια νύχτα στο ύπαιθρο και το πρωί μου παρέδωσαν την ταπεινή αναφορά τους γραμμένη με μολύβι σε χαρτί για περιτύλιγμα κεριών. Αυτοί δεν είχαν γαλλική σημαία. Ένας γαλάζιος σταυρός ραμμένος όπως όπως σε ένα κομμάτι λευκό ύφασμα δεμένο σ' ένα γερό κλαδί, ήταν η μόνη σημαία και γύρω απ' αυτήν μαζεύονταν. Ήταν εκεί άνδρες και γυναίκες ντυμένοι κουρελιάρικα, αληθινοί απόκληροι της τύχης. Όμως είχαν μια τραγική ομορφιά. Και διέκρινα το αισιόδοξο χαμόγελό τους την ώρα που χαιρετούσα το φτωχικό τους εθνικό σύμβολο.

«Εδώ και τρεις μέρες, που διαδόθηκε η φήμη της αφίξεως ενός Γάλλου, μου λέει ο γιατρός Κυταριόλης — ο οποίος διευθύνει ένα ωραιότατο μικρό νοσοκομείο κοντά στους Αγίους Σαράντα — δεν μπορείτε να φανταστείτε τη συγκίνηση και τη χαρά. Περιμένουν τα πάντα από εσάς: την απελευθέρωση και την ένωση με την Ελλάδα. Φέρνετε σ' αυτούς τους ταλαιπωρημένους ανθρώπους απέραντη ελπίδα». Πάντοτε η ίδια εντύπωση, συγκινητική και οδυνηρή. Μετά από αιώνες σκλαβιάς οι Ηπειρώτες ακούν επιτέλους να σημαίνει και γι' αυτούς η ώρα της απελευθέρωσης. Αδυνατούν να διανοηθούν ότι μπορούν να δώσουν στην ιστορία τους διαφορετική τροπή, ότι είναι δυνατόν να υποστούν τον αλβανικό ζυγό¹⁴⁵, που είναι εκατό φορές χειρότερος από τον τουρκικό. Είναι πράγματι ολότελα απάνθρωπο και αρνούμαι να πιστέψω πως η υπόθεση αυτή είναι πιθανό να συζητείται στο Λονδίνο. Δεν είναι πλέον ζήτημα μιας αυθαίρετης¹⁴⁶ συνοριακής γραμμής, η οποία θα έκανε το ελληνικό βασίλειο λίγα τετραγωνικά χιλιόμετρα μεγαλύτερο. Είναι ένα ζήτημα που άπτεται της ευρωπαϊκής συνείδησης¹⁴⁷.

145. 'Ο Πυώ είχε προβλέψει πόσο χειρότερος θα άπέβαινε ό άλβανικός ζυγός.

146. Πόσο αυθαίρετη είναι ή συνοριακή γραμμή έπιμαρτυρεί ή όμολογία τών τότε πολιτικών ήγετών τής 'Ιταλίας, του πρωθυπουργού 'Ι. Τζιοιόττι (1842-1928) και του ύπουργού 'Εξωτερικών 'Αντωνίου Σάν-Τζουλιάνο, για τήν ελληνικότητα τής Βορείου 'Ηπείρου. Βλ. σημ. 78.

147. 'Ο Πυώ θέτει ενώπιον τών εύθυνών τους τους ήγέτες τής τότε Εύρώπης. Καιρός είναι να γίνει ή παρουσίαση του ζητήματος στην ήγεσία τής σημερινής Εύρώπης, στην όποία όπωσδήποτε ή εύρωπαϊκή συνείδηση είναι άπτότερη.

ΔΕΛΒΙΝΟ

Η άφιξή μου στο Δέλβινο, ένα γραφικό χωριό σφηνωμένο σε μια στενή ορεινή διάβαση, στην άλλη πλευρά της πεδιάδας της Καλιάσας¹⁴⁸, αποτέλεσε γεγονός του οποίου τις διαστάσεις δεν μπορούσα να προβλέψω. Ήταν εκεί 2.000 άνθρωποι με πολλές σημαίες, ελληνικές και γαλλικές. Στην πλαγιά του βουνού από την πάνω μεριά του δρόμου είχαν παραταχθεί οι μαθήτριες ενός σημαντικού ελληνικού σχολείου, οι οποίες φορούσαν ποδιές με τα χρώματα της ελληνικής σημαίας, έψαλλαν σε σχετικά καλά γαλλικά τη *Μασσαλιώτιδα*, ενώ ο λαός κραύγαζε «Ζήτω η Γαλλία!» Ο διευθυντής του σχολείου περιστοιχισμένος από εννιά ιερείς — ο ένας ήταν ο ηγούμενος της μονής του Αγίου Ιωάννη της Αποκαλύψεως — μου απηύθυνε έναν λόγο γεμάτο παλμό, ο οποίος κατέληξε σε: «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Ένωσις! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος!» Οι ζητωκραυγές αυτές επαναλαμβάνονται με ενθουσιασμό από όλο το πλήθος.

148. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ξ.ά.*, 62, 71, 82, όπου το τοπωνύμιο γράφεται με δύο λλ.

Το Δέλβινο είναι πόλη με 4.000 κατοίκους μοιρασμένους ανά δύο χιλιάδες σε Έλληνες και Αλβανούς. Οι τελευταίοι δεν έχουν αποκρυσταλλωμένη ιδέα για την αλβανική πατρίδα¹⁴⁹. Ο πρόεδρος του αλβανικού κοιμητηρίου του Δελβίνου Ναμίκ¹⁵⁰ μπέης, ο οποίος μάλιστα αντιπροσώπευσε πέρσι τους συμπολίτες του στην αλβανική συνέλευση του Βερατίου, όπως επίσης και ο μουσουλμάνος δήμαρχος του Δελβίνου, υπέγραψαν το ψήφισμα για την ένωση με την Ελλάδα. Πολλοί από τους Αλβανούς που συναντώ — και τους ξεχωρίζω από το κόκκινο φέσι — με χαιρετούν όπως οι Έλληνες. Από την έρευνα που διεξήγαγα τις λίγες ώρες της παραμονής μου στο Δέλβινο, κατάλαβα ότι ο αλβανικός πληθυσμός των μεικτών αυτών επαρχιών ενδιαφέρεται μονάχα να μη στερηθεί ό,τι απέκτησε. Η ιδέα ενός αλβανικού βασιλείου δεν υφίσταται. Εάν στο Δέλβινο ο πληθυσμός διαιρείται σε δύο ίσα μέρη ανάμεσα στις δύο εθνότητες¹⁵¹, δεν συμβαίνει το ίδιο στην υπόλοιπη επαρχία. Σε 22.000 κατοίκους μόνοι οι 5.500 είναι Αλβανοί. Οι Αλβανοί του Δελβίνου, οι οποίοι έγιναν μουσουλμάνοι μονάχα την εποχή

149. Ούτε ήταν νοητή. Διότι απλούστατα, αν και εξισλαμίσθηκαν, δεν ένιωθαν έντελώς αποκομμένοι από τον ελληνικό κόσμο και χώρο. Η ιδέα αυτή είναι απότοκος εξωτερικών επιδράσεων — και ελληνικών — σε πολλούς Αλβανούς. Βλ. Bojka Sokolova, "La formation de l' intelligentsia à l' époque de la Renaissance", *Etudes Balkaniques* 1980, no 4, 40 κ.έ. Καί Roxane D. Argyropoulos, «Changement du mode de vie et rôle des mentalités dans les Balkans (18e - 19e siècles)», *ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο...*, Αθήνα 1990, 397.

150. Έχει σημασία η υπογραφή του, διότι ομόβαθμοί του δεν ήταν πρόθυμοι, λόγω της απάνθρωπης συμπεριφοράς τους προς Βορειοηπειρώτες.

151. Χρησιμοποιεί τον όρο εθνότητες, μολονότι στην έρμηνεία της προελεύσεως των «Αλβανών» αποκαλύπτει μουσουλμάνους με προγόνους χριστιανούς, μάλιστα έπιζώντες.

Οι ιερείς και οι μαθήτριες.

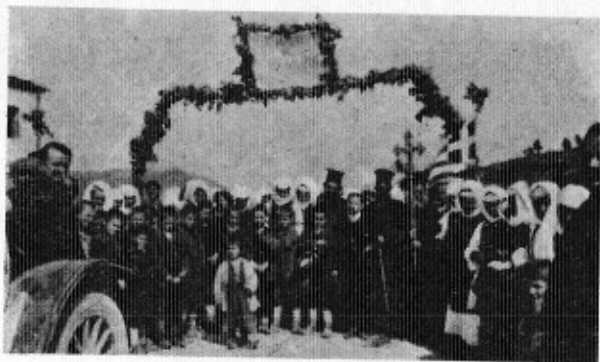
Δέλβινο. Η ελληνική συνοικία.

Δέλβινο. Κάτω από τα παράθυρά μου.

του Αλή πασά, διατήρησαν από την αρχική θρησκεία τους, την ορθόδοξη ελληνική, τα έθιμα: Ακολουθούν ακόμα τις κηδείες ελληνορθόδοξου τυπικού με τα μοιρολόγια και τους θρήνους. Επίσης στέλνουν τα παιδιά τους στα ελληνικά σχολεία.

Επισκέφθηκα τη δασκάλα, που είχε διευθύνει με τόση καλή θέληση και επιτυχία το ψάλσιμο του γαλλικού εθνικού ύμνου και είδα στον πίνακα της αίθουσας διδασκαλίας γραμμένη τη Μασσαλιώτιδα στα γαλλικά αποδίδοντας την προφορά με ελληνικούς χαρακτήρες. Η δασκάλα μιλούσε γαλλικά. Είχε τελειώσει το διδασκαλείο της Κέρκυρας. Λυπήθηκε πολύ που δεν μπόρεσε να ετοιμάσει κάτι καλύτερο αλλά δικαιολογήθηκε λέγοντάς μου πως πληροφορήθηκαν τον ερχομό μου μόνο δύο μέρες ενωρίτερα. Την ευχαρίστησα για τον κόπο στον οποίο υποβλήθηκε, και μου απάντησε πως έπραξε μονάχα το καθήκον της, αφού η Γαλλία ήταν η προστατίδιά τους και η μεγάλη φίλη των Ελλήνων.

Η αψίδα του θριάμβου στο Αργυρόκαστρο.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ

Θα μου χρειάζονταν πολλά φύλλα, που δεν μπόρεσα να τα γράψω ώστε να στείλω αμέσως το τηλεγράφημα, ώστε να δώσω μια αμυδρή έστω ιδέα της πορείας μου από το Δέλβινο προς το Αργυρόκαστρο. Όλα όσα είδα, αισθάνθηκα, γνώρισα μέχρι τώρα ξεθωριάζουν μπροστά στην υποδοχή αυτή. Κάθε πεντακόσια μέτρα έπρεπε να σταματώ, για να περάσω κάτω από αψίδες θριάμβου, να ακούσω μία προσφώνηση, να παρακολουθήσω παραδοσιακούς χορούς, να με τιμήσουν με πυροβολισμούς στον αέρα, να δεχθώ ανθοδέσμες και να τσουγκρίσω αυγά. Στο κόκκινο τσόφλι ενός από αυτά ήταν χαραγμένη στα γαλλικά η φράση: «Η Ένωση ή ο θάνατος». Είναι κίνημα τόσο εξαιρετικό και θλίβομαι γιατί δεν μπορώ τηλεγραφικά να περιγράψω αυτή την αλληλουχία κινηματογραφικών σκηνών. Η καθημιά έχει αξία ιστορική για την πλήρη κατανόηση των αισθημάτων της Ηπείρου και απαιτεί διεξοδικές παρατηρήσεις.

Η άφιξή μου στο Αργυρόκαστρο είναι παραλήρημα. Το βράδυ, μία πομπή χιλιάδων ανθρώπων με συνόδευε με κεριά στα χέρια κάτω από τα φεουδαρχικά τείχη μέχρι τη Μητρόπολη και το ταπεινό αρχιεπισκοπικό μέγαρο. Εάν η κραυγή «Zito Chronos» δεν ακουγόταν τότε τότε ανάμεσα στις κραυγές «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω ο Κωνσταντίνος!», θα λησμονούσα πως δεν ήμουν παρά ένας απλός δημοσιογράφος.

Αργυρόκαστρο. Η μουσουλμανική συνοικία.

Αργυρόκαστρο. Η υποδοχή.

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Αργυρόκαστρο, 10 Μαΐου

Σας τηλεγράφησα λακωνικά την πρωτόγνωρη εντύπωση που μου άφησε το ταξίδι μου από το Δέλβινο στο Αργυρόκαστρο. Κρίνω απαραίτητο να επανέλθω με περισσότερες λεπτομέρειες, γιατί —όπως σας έχω ήδη πει— σ' αυτές αποκαλύπτονται τα αισθήματα της Ηπείρου και η σημερινή κατάσταση.

Από το Δέλβινο έως τα στενά της Μουζινας¹⁵² ο δρόμος ελίσσεται στις πλαγιές ψηλών λόφων — που θα μπορούσαν κάλλιστα να ονομαστούν βουνά— σε θαυμάσιο αληθινά τοπίο. Σε όλο το μήκος αυτού του δρόμου υπάρχει μια ατελείωτη σειρά μουλαριών και γαϊδουριών με κατεύθυνση το Δέλβινο, όπου φτάνουν τα τρόφιμα από τους Αγίους Σαράντα. Άλλοι δρόμοι εισαγωγής δεν υπάρχουν. Το γενικό γεωγραφικό σύστημα της Ηπείρου είναι εξαιρετικά απλό. Στα δυτικά, η παραλιακή περιοχή —από την Πρέβεζα ως τη Χειμάρρα— χωρίζεται από το εσωτερικό με τις μεγάλες και απότομες οροσειρές. Επομένως έχει εξάρτηση από την

152. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.ά.*, 56, 75.

Κέρκυρα. Στο κέντρο αυτής της παραλιακής γραμμής υπάρχει ένα άνοιγμα. Πρόκειται για τους Αγίους Σαράντα, που επιτρέπουν στη μικρή πεδιάδα, στο βάθος της οποίας βρίσκεται το Δέλβινο, και που είναι κατά κάποιον τρόπο η είσοδος της κεντρικής Ηπείρου, να εντάσσεται στην παραλιακή ζώνη και να υπόκειται στις ίδιες εξαρτήσεις από την Κέρκυρα. Από το Δέλβινο ορθώνονται τα ψηλά βουνά σαν φράγμα και από τα στενά της Μουζίνας αρχίζει η μεγάλη πεδιάδα του Αργυροκάστρου, που έχει τη δυνατότητα να ανεφοδιάζεται είτε νότια από τα Ιωάννινα είτε βόρεια από το Δέλβινο και τα στενά της Μουζίνας. Από οικονομική άποψη όλα αυτά συνθέτουν ένα σύνολο υπέρμετρα απλό, αφού τα πάντα συνδέονται μεταξύ τους τόσο στενά.

Από την εθνογραφική πλευρά στην παραλιακή περιοχή έχουμε συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού στοιχείου: άνθρωποι ειρηνικοί και φιλήσυχοι, με εξαίρεση βέβαια την αδιάλλακτη και φιλοπόλεμη ακρόπολη της Χειμάρρας. Όλος αυτός ο κόσμος έζησε την τρομοκρατία της ληστρικής μειονότητας¹⁵³ των ορεσιβίων Αλβανών, των οποίων το θράσος γινόταν ολοένα και μεγαλύτερο, καθώς είχαν τη μυστική υποστήριξη της οθωμανικής κυβερνήσεως, και των οποίων τα μεγαλύτερα έσοδα προέρχονταν από τις λεηλασίες. Αν αναλογιστεί κανείς ότι στην περιοχή του Δελβίνου υπάρχουν 67 χωριά και τσιφλίκια ελληνικά που πρόσφατα λεηλατήθηκαν, απογυμνώθηκαν και παραδόθηκαν στις φλόγες, σχηματίζει μια ιδέα του μεγέθους των αλβανικών κακουργημάτων. Η κατάληψη της περιοχής από τον ελληνικό στρατό είχε αποτέλεσμα τον εξαναγκασμό των γνωστότερων αρχηγών αλβανικών συμμοριών να πάρουν το δρόμο προς το Βορρά, όπως π.χ. του Μωχάμετ μπέη Κόκα, ο οποίος κατέστρεψε

153. Εύστοχα αποκαλεί μειονότητα τους ληστές 'Αλβανούς.

Μια γωνιά του Αργυροκάστρου.

Γενική άποψη του Αργυροκάστρου.

τη Νιβίτσα, το πρώτο χωριό που επισκέφθηκα. Αυτή τη στιγμή βρίσκεται στην Αυλώνα, όπου θα πρέπει να διαπρέπει με τις σπουδαίες συνηγορίες του για μια μεγαλύτερη Αλβανία. Προφανώς θα έβλεπε με πολύ μεγάλη δυσανεξία να περιορίζεται το έδαφος της ληστρικής δράσης του!

Εάν σήμερα η ειρήνη βασιλεύει στη Δυτική Ήπειρο, εάν οι χωρικοί επιστρέφουν στα κατεστραμμένα σπίτια τους και καταπιάνονται από την αρχή με την ανοικοδόμηση, δεν πρέπει να παρασιωπούμε τον βασικό παράγοντα αυτής της αναγεννητικής προσπάθειας. Είναι η παρουσία 7.000 ανδρών του σώματος κατοχής της περιοχής Χειμάρρας-Αργυροκάστρου. Η Ελλάδα, από ηθικό και μόνο καθήκον έναντι των παιδιών της, των Ηπειρωτών, θα είναι αναγκασμένη να διατηρήσει το 9ο σώμα, το οποίο θα εκτελεί χρέη χωροφυλακής, για όσο χρόνο οι αλβανικές συμμορίες¹⁵⁴ δεν θα αποφασίζουν να σταματήσουν την άσκηση της πατροπαράδοτης τους βιομηχανίας¹⁵⁵, της διαρπαγής, στο δικό τους βασίλειο. Ο ελάχιστος αλβανικός πληθυσμός, άλλοτε χριστιανικός, ο οποίος είναι ανάμεικτος με τον ελληνικό και ζει μαζί του σε κανονικές σχέσεις, ταυτόχρονα δε αρκετά στενές, θα δεχθεί με αίσθημα ανακούφισης την κατάλυση του καθεστώτος καταπίεσης που βασίλευε στη χώρα όσο η ατιμωρησία των ληστρικών συμμοριών και των διαβόητων αρχηγών τους ήταν εξασφαλισμένη, λόγω της ανικανότητας των τουρκικών αρχών. Δεν υπάρχει ανεπτυγμένο εθνικό αίσθημα, ώστε να θεωρούν τη σκλαβιά, την ανασφάλεια και την έλλειψη δικαιοσύνης ως αναγκαίο κακό.

154. Έξαντλει όλο το λεξιλόγιο για την απόδοση της αλβανικής συμπεριφοράς.

155. Οι Άλβανοι τελειοποιούν τις διαρπαγές, ώστε να αποφέρουν έσοδα, όπως μια βιομηχανία, ή όποια έχει μακρά παράδοση!

Στα στενά της Μουζίνας, όπως προανέφερα, αρχίζει μια εντελώς διαφορετική περιοχή. Σε αυτά τα στενά, θα έβρισκα συγκεντρωμένο τον πληθυσμό όλων των χωριών γύρω από τη Δρόβιανη¹⁵⁶, το κυριότερο από αυτά· χίλιοι άνθρωποι περίπου, με περίμεναν από τις δύο τα ξημερώματα. Ενώ σε όλο το μήκος της παραλίας, ακόμα και στο Δέλβινο, δεν γνώρισα παρά Έλληνες, που είχαν στραμμένη τη ματιά στην Κέρκυρα, Έλληνες τους οποίους η επαφή με τη θάλασσα τους ενθάρρυνε να επισκεφθούν την Πάτρα και τον Πειραιά ή να βρίσκονται σε συνεχή επαφή με τα Ιόνια νησιά, Έλληνες, οι οποίοι στην πραγματικότητα είναι οι ανατολικοί παρόχθιοι κάτοικοι της ελληνικής λίμνης της Κέρκυρας, εδώ για πρώτη φορά άκουσα την επευφήμηση: «Ζήτω η ελεύθερη Ήπειρος!»

Οι άνθρωποι της παραλιακής γραμμής δεν γνωρίζουν παρά μόνο την Ελλάδα. Φωνάζουν: «Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω η Ένωσις!», χωρίς να διακατέχεται η σκέψη τους από κάποιο τοπικό εθνικό αίσθημα. Είναι οι Έλληνες, στους οποίους δεν λείπει παρά μόνο η επίσημη αναγνώριση. Εδώ, αντίθετα, η ηπειρωτική ιδέα κυριαρχεί. Υπάρχει η συναίσθηση ότι αποτελούν ένα έθνος το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής ιστορίας από τα χρόνια του Πύρρου, γιου του Αχιλλέα¹⁵⁷. Οι κλέφτες τους, οι αρματολοί τους, οι ευεργέτες τους και οι λόγιοι δημιούργησαν από τον αλυτρωτισμό μια δύναμη, της οποίας η αξιοποίηση πρέπει να εξασφαλίζει σήμερα

156. Η Δρόβιανη είχε και σχολή, που ιδρύθηκε από τους κατοίκους με την προτροπή του Αγίου Κοσμά. Βλ. και Κοσμά του Θεσπρωτού, ε.α., 9. Από τη Δρόβιανη κατάγεται και ο Μολοσσός Ζώτος (1837-1912), λόγιος και συγγραφέας βιβλίων ποικίλης ύλης, ιδίως γεωγραφικών και άγιογραφικών.

157. Βλ. *Dictionnaire Géographique par St. Martin, λ. Albanie.*

τη νίκη. Μέχρι στιγμής είχα συναντήσει Έλληνες, Έλληνες παρόμοιους με τους άλλους, εγκατεστημένους στους Αγίους Σαράντα, στη Νιβίτσα, στη Χειμάρα, όπως θα μπορούσα να συναντήσω στα περίχωρα της Αθήνας. Από τα στενά της Μουζίνας τα πάντα — η φορεσιά¹⁵⁸, η νοοτροπία, τα λόγια¹⁵⁹ — μου φανερώνουν ότι εισέρχομαι σε μια περιοχή όπου η φυλή διетήρησε την καθαρότητά της, χωρίς επιμειξίες εξωτερικές, χωρίς συρρικνώσεις. Εδώ αρχίζει η πραγματική Ήπειρος.

Η πεδιάδα του Αργυροκάστρου, την οποία ποτίζει ένας παραπόταμος του Αώου, είναι πλατιά και καλλιεργείται μεθοδικά. Στην οροσειρά της αριστερής όχθης τα χωριά διαδέχονται το ένα το άλλο σχεδόν χωρίς κενό. Ο δρόμος που κατεβαίνει από το Δέλβινο μέσα από τα στενά της Μουζίνας με στροφές αρκετά απότομες βγαίνοντας στο πανόραμα όπου χιονισμένες ακόμα κορυφές κλείνουν ποικίλες και θαυμάσιες απόψεις, ενώνεται με το δρόμο της πεδιάδας στο χωριό Γράψη. Στη διασταύρωση των δύο δρόμων δύο βελανιδιές γέρνοντας αδελφικά η μία προς την άλλη σχηματίζουν μια φυσική αψίδα. Την αψίδα αυτή στόλισαν με ταινίες και σημαίες: ο δάσκαλος στην αρχή και έπειτα ο ιερέας, αφού στερέωσε το καλυμμαύκι στη μικρή κοτσίδα του και έβαλε τα γυαλιά του, μου διάβασαν λόγους, στους οποίους το θέμα είναι η απελευθέρωση της Ηπείρου, η συμπάρασταση της Γαλλίας και η αγάπη τους για την Ελλάδα. (Έχοντας ακούσει τόσες προσφωνήσεις, έφτασα να καταλαβαίνω αρκετά καλά τα νέα ελληνικά!) Ενώ η ανάγνωση των προσφωνήσε-

158. Πράγματι η φορεσιά διακρίνει τους Βορειοηπειρώτες από τους άκραιφνείς Άλβανούς Γκέγκηδες.

159. Έκπλησσει αλλά αποτελεί πραγματικότητα ή διάσωση της ελληνικής γλώσσας παρά τις πολλαπλές περιπέτειές της.

Αργυρόκαστρο — Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Γαλλία!

ων συνεχιζόταν, καμιά εικοσαριά γυναίκες ντυμένες τις επίσημες φορεσιές¹⁶⁰ τους, ζακέτα από βελούδο με δύο μυτερά κράσπεδα σε σχήμα ουράς χελιδονιού, που τα κρατούσαν με τη ζώνη, άσπρη φούστα με πολλές πτυχές, όπως η φουστάνελα των παλικαριών, περικνημίδες με οριζόντιες πολύχρωμες ραβδώσεις και λευκό πέπλο γύρω από το πρόσωπο κατά τον τρόπο των καλογριών μας, σχημάτισαν κύκλο, έτοιμες για χορό. Πιάνονται δε με τα μαντίλια τους. Μόλις τελείωσαν οι λόγιοι και οι επευφημίες κάλυψαν τον επίλογο, άρχισε ο χορός¹⁶¹. Οι άνδρες ανέλαβαν να κρατήσουν τον χορευτικό ρυθμό. Σηκώνοντας το πόδι, όπως στην αρχή ενός μενουέτου¹⁶², τραγουδούν δύο στίχους, τους οποίους επαναλαμβάνουν οι γυναίκες όλες προχωρώντας προς τα δεξιά με την ίδια ρυθμική αιώρηση του ποδιού. Είναι ένα παλιό πολεμικό τραγούδι το οποίο θυμίζει τα κατορθώματα του Τζαβέλλα¹⁶³ από το Σούλι, ενός ήρωα των πολέμων κατά του Αλή πασά, τυράννου της Ηπείρου. Εξίσου ενθουσιώδεις είναι και οι γυναίκες. Αρκετές έχουν στη ζώνη τους φυσιγγιοθήκες και φέρουν τουφέκι στον ώμο. Είναι μία, με ηλιοκαμένο πρόσωπο και φλογερά μάτια, που δονείται από ενθουσιασμό! Κρατάει καραμπίνα στο χέρι και πυροβολεί στον αέρα. Μία σφαίρα περνά ξυστά από το αυτί μου. Εκείνη τότε τρέχει και αρπάζει το χέρι μου και το φιλά και ξαναμπαίνει στο χορό έξω φρενών. Οι περιπέτειες του Τζαβέλλα λαμβάνουν απροσδόκητη τροπή. Γίνεται τώρα λόγος για την άλωση των Ιωαννίνων από τον ελληνικό στρατό, γεγονός που θα

160. 'Ο Πυώ εξετάζει επίσταμένως τις φορεσιές και καταθέτει πολύτιμη μαρτυρία έλληνικής επιβίωσης.

161. 'Εξίσου ισχυρό στοιχείο τής ελληνικότητάς του είναι και ο χορός. Βλ. και σημ. 35.

162. 'Αρχαίος γαλλικός χορός σὲ 3/4 μὲ ἀργή κίνηση.

163. Βλ. και *Μνημοσύνη* 2 (1968-1969) 21-37.

Η υποδοχή στο Πικέρι.

Γυναίκες της κοιλάδας του Αργυρόκαστρο.

Κοντά στα στενά της Μουζίνας.

σημάνει, πραγματικά, το τέλος του αναθεματισμένου καθεστώτος του Αλή πασά.

Με δυσκολία μας άφησαν να φύγουμε. Έπρεπε να αποχωριστούμε με πολλή λύπη όλους αυτούς τους γενναίους ανθρώπους, οι οποίοι πολύ ευχαρίστως θα χόρευαν έως το βράδυ. Εξάλλου είναι αργά, πολύ αργά, για να μπορέσω να τραβήξω φωτογραφίες. Το πόσο λυπάμαι δεν λέγεται και θα είμαι στεναχωρημένος μέχρι το Αργυρόκαστρο, δεδομένου ότι μια φορά στη ζωή σου τυχαίνει να διατρέξεις έναν τέτοιο δρόμο θριάμβου. Όλοι οι χωρικοί βρίσκονται στο δρόμο και οι αφίδες θριάμβου διαδέχονται η μία την άλλη. Είναι οι κάτοικοι των χωριών Λιούγαρι¹⁶⁴, Φραστάκι¹⁶⁵, Φορίτσα¹⁶⁶, Ταριαχάτες¹⁶⁷, Χάσκοβο¹⁶⁸, Βανίστα, Γοραντσή¹⁶⁹, Δερβιτσάνη¹⁷⁰ και άλλων πολλών που δεν σημείωσα τα ονόματα. Παντού υπάρχουν επιγραφές: «Ένωσις ή θάνατος!» (στα ελληνικά ή τα γαλλικά), «Ζήτω η Ελεύθερη Ήπειρος! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω η Γαλλία!» Υπάρχουν αφίδες, που προξενούν συγκίνηση με την απλότητά τους: τρεις χονδροί δοκοί περιτυλιγμένοι με λίγα φύλλα δάφνης. Υπάρχουν άλλες λιγότερο απλές, περιτυλιγμένες με κεντητές ταινίες. Εκεί έστρωσαν είκοσι μέτρα δρόμου με λουλούδια. Εδώ ο ιερέας με τρία παιδιά της χορωδίας έφερε από την εκκλησία τα ιερά σκεύη για να προσδώσει επισημότητα στην υποδοχή.

Παρακεί, υπάρχει ένας δίσκος με γλυκίσματα, με λου-

164. Βλ. για τὸ τοπωνύμιο Κοσμά τοῦ Θεσπρωτοῦ, *ἑ.ἀ.*, 61.

165. *Αὐτ.*, 65.

166. *Αὐτ.*, 65.

167. *Αὐτ.*, 61.

168. *Αὐτ.*, 65.

169. *Αὐτ.*, 114β.

170. *Αὐτ.*, 115.

κούμια και το πατροπαράδοτο ποτήρι με νερό. Αλλού προσφέρουν ένα ποτήρι απαίσιου τοπικού ρακί το οποίο φέρνουν μέχρι το αυτοκίνητο με φοβερή ευλάβεια. Παντού οι νέες γυναίκες φορούν τα καλά τους και τα λιγοστά κοσμήματα, τα οποία φορούν την Κυριακή του Πάσχα, και είναι πάντα έτοιμες να σχηματίσουν κύκλο και να χορέψουν. Και παντού και συνεχώς γίνονται προσφωνήσεις, εκφωνούνται λόγιοι, ακούγονται τραγούδια, πυροβολισμοί στον αέρα, επακολουθούν ανθοδέσμες!

Υπάρχει ένα πολύ μικρό χωριό, του οποίου δυστυχώς δεν θυμάμαι το όνομα, που αριθμούσε είκοσι κατοίκους. Σ' αυτό το χωριουδάκι δεν έγραψαν λόγους ούτε είχαν ετοιμάσει χορούς. Ήταν πάρα πολύ λίγοι. Είχαν απλώς συγκεντρωθεί γύρω από τον ιερέα τους, τα παιδιά πρώτα, και αποτελούσαν μία τόσο φτωχική ομάδα μπροστά στη διπλή αψιδούλα τους σχεδόν αστόλιστη. Όταν το αυτοκίνητο σταμάτησε, ο ιερέας είπε μερικές λέξεις, ελάχιστες. Ζήτησα λοιπόν από τον συνοδό μου να μου μεταφράσει αυτή την τόσο σύντομη προσφώνηση και μου είπε: «Λέει πως ελπίζει ότι ο Θεός θα σας χαρίσει μια ευτυχισμένη ζωή αφού ήρθες έως εδώ, για να δεις τους δύστυχους ανθρώπους της Ηπείρου».

ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ

Αργυρόκαστρο, 11 Μαΐου

Δεν θα ήθελα, μετά τον εξαιρετικό συνεργάτη Labranche ο οποίος με τόση επιτηδειότητα παρακολούθησε, για λογαριασμό του «Χρόνου», την πορεία του ελληνικού στρατού και προπορεύθηκε εδώ, να περιγράψω και εγώ το Αργυρόκαστρο με τα σπίτια του σκαρφαλωμένα σαν σφηκοφωλιές στις πλαγιές των πέντε οροσειρών και προστατευμένα από το μεγάλο βυζαντινό φρούριο του Αλεξίου Κομνηνού¹⁷¹, το οποίο αργότερα ο Αλή πασάς μετέτρεψε σε μία από τις ακροπόλεις του τυραννικού βασιλείου του.

Όπως την ημέρα κατά την οποία ο συνεργάτης μας και ο πρόξενός μας στα Ιωάννινα μαζί με την κυρία Dussap έφτασαν, έτσι και σήμερα η πόλη γιορτάζει και ο Έλληνας μητροπολίτης, Σεβασμιότατος Βασίλειος¹⁷², ο οποίος εδώ

171. Ένα πρόσθετο τεκμήριο τῆς ειδικῆς μέριμνας τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν προστασία τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὅπου ὑπῆρχε ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὴ Δύση.

172. Βλ. Ἄπ. Ἀθ. Γλαβίνα, «Ὁ Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος καὶ οἱ δραστηριότητές του γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τῆς Ἀλβανίας», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 4 (1982) 85-113.

και δεκαέξι χρόνια αγρυπνεί με μία ακτινοβόλο αγαθότητα για τους χριστιανούς αυτής της περιοχής της Ηπείρου, αφού κατέλαβε διαδοχικά την επισκοπή των Ιωαννίνων και του Βερατίου, βγήκε στο δρόμο να απευθύνει το καλωσόρισμα στον Γάλλο δημοσιογράφο, απεσταλμένο του «Χρόνου». Στο πλευρό του αρχιερέα, ο οποίος στηρίζει τα ακμαία γηρατειά μου σε μια ψηλή ράβδο με ασημένια λαβή, περνά όλη την παραλία στο μέσο ενός πλήθους που ζητωκραυγάζει κουνώντας τις σημαίες του. Φτάσαμε έτσι στο παλαιό δικαστικό μέγαρο, ένα ευρύχωρο κτίριο αρχαϊκής αρχιτεκτονικής, με πλατιές εσωτερικές ξύλινες στοές, που βλέπουν προς μια κεντρική αίθουσα. Το πλήθος που μας συνόδευε μένει στην πλατεία τραγουδώντας και φωνάζοντας: «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος!» κ.ά. Όσπου να επισκεφθώ τις αρχές, τον κ. Ζέτζο, νομάρχη, τον συνταγματάρχη Ιωάννου, διοικητή της 9ης μεραρχίας¹⁷³, τον ταγματάρχη Τρουπάκη, είχε βραδιάσει και, αφού ήμουν προσκεκλημένος στην αρχιεπισκοπή, ο Σεβασμιότατος με παρακάλεσε να τον ακολουθήσω. Μόλις κάναμε την εμφάνισή μας στην είσοδο του μεγάρου ξεσηκώθηκε μια απέραντη βοή. Το θέαμα είναι μαγευτικό. Χιλιάδες μικρά φώτα κινούνται στο σκοτάδι. Είναι κεριά που τα άναψαν, για να μας οδηγήσουν με το φως τους. Μπροστά μας δύο σημαιοφόροι έδεσαν από μια άκρη δύο σημαίες, μία ελληνική και μία γαλλική, και ανοίγουν το δρόμο. Παιδιά χαμηλώνοντας τα κεριά τους μέχρι το έδαφος φωτίζουν τα βήματα του σεβάσμιου ιεράρχη. Προχωρούμε με τη βραδύτητα μιας λιτανείας! Το πλήθος στις ήδη γνωστές ζητωκραυγές προσθέτει νέες: «Ζήτω ο στρατηγός Εντού!»¹⁷⁴. Ζήτω ο γαλλικός στρατός!» και —

173. Βλ. ενδιαφέρουσα σημείωση του 'Αθ. Παπαχαρήση: Κοσμά του Θεσπρωτού, *ξ.ά.*, 101 σημ. 45.

174. 'Ιωσήφ-Παύλος 'Εντού (Endoux 1861-1917), Γάλλος στρα-

όπως σας τηλεγράφησα — «Ζήτω ο "Χρόνος"!» Μετά ψάλλουν ύμνους. Είναι ακριβώς ο Αναστάσιμος Ύμνος: «Χριστός ανέστη εκ νεκρών, θανάτω θάνατον πατήσας και τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶν χαρισάμενος». Κατόπιν αρχίζουν έναν ύμνο, τον οποίο ψάλλουν με περισσότερη θέρμη, καθώς περιέχει υπαινιγμούς σχετικούς με την παρούσα κατάσταση:

«Σῶσον Κύριε τόν λαόν Σου
καί εὐλόγησον τήν κληρονομίαν Σου
Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατά βαρβάρων δωρούμενος
Καί τό Σόν φυλάττων
διά τοῦ σταυροῦ Σου πολίτευμα»

Είναι ένας παλιός ύμνος, τον οποίο έψαλαν ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους. Οι τουρκικές αρχές δεν συμπαθούσαν αυτό τον ύμνο και υποχρέωναν να μεταβάλλουν τα λόγια και να μην προφέρουν τις λέξεις «τοῖς βασιλεῦσι»¹⁷⁵. Ήταν αναγκαίο να τις αντικαταστήσουν με το: «τοῖς πιστοῖς»¹⁷⁶. Τώρα όμως η ψυχή μπορεί ελεύθερα να εκφραστεί και με μια ενθουσιώδη πίστη ψάλλουν:

Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατά βαρβάρων δωρούμενος

Μόλις δύο μήνες έχουν περάσει από την εκκένωση του Αργυροκάστρου από τον τουρκικό στρατό και την είσοδο του ελληνικού. Αλλά η πόλη κυριολεκτικά άλλαξε όψη. Τα καταστήματα εμπορίας βαφών και οι έμποροι ψιλικών έχουν θησαυρίσει. Για όλα τα δοχεία με γαλανό χρώμα και για το

τηγός, που στάλθηκε στην 'Ελλάδα ως άρχηγός τῆς εκπαιδευτικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς (1910 κ.έ.).

175. Κάθε όμοιότητα με τὰ συμβαίνοντα σήμερα είναι συμπτωματική!

176. Στῆ σημερινή 'Ελλάδα ἀντικαταστάθηκε με τό «τοῖς εὐσεβέσι».

τελευταίο κομμάτι γαλάζιου υφάσματος υπάρχει αγοραστής. Ακόμη και τα διχτυωτά παραθυρόφυλλα τα χρωμάτισαν με τα ελληνικά εθνικά χρώματα¹⁷⁷. Οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι είναι πολλοί εδώ, συγκεντρωμένοι στις κυριότερες πόλεις —όπως το επεσήμανε ο Etienne Labranche— για να απολαύσουν κάποιας υπεροχής, την οποία δεν αισθάνονταν στην υπόλοιπη χώρα, είναι πέρα για πέρα ήσυχοι και σέβονται τη νέα κατάσταση. Η παραδειγματική¹⁷⁸ συμπεριφορά του ελληνικού στρατού τους κατέπληξε. Περίμεναν λεηλασίες εκ μέρους του νικηφόρου στρατού. Από τη στιγμή που οι δουλείες τους πάνε καλά, δεν ζητούν τίποτε παραπάνω.

Με επισκέφθηκαν ο καδής, ο μουφτής, ο δήμαρχος και άλλοι επίσημοι των οποίων δεν γνωρίζω ακριβώς την αρμοδιότητα. Μου έπλεξαν το εγκώμιο των ελληνικών αρχών, στρατιωτικών και πολιτικών, με τις οποίες ζουν σε θαυμαστή κατανόηση. Η αλήθεια των λεγομένων τους συνάγεται και από την οικειότητα την οποία έχουν αναπτύξει αυτοί οι Αλβανοί με τους Έλληνες αξιωματικούς, δεδομένου ότι όλοι μιλούν ελληνικά¹⁷⁹. Η βεβαιότητα απροσωπόληπτης δικαιοσύνης έκανε αμέσως τους εξυπνότερους από τους Αλβανούς του Αργυροκάστρου διαλλακτικούς. Είναι άλλωστε οι μόνο Αλβανοί αυτής της περιοχής, που κατοικείται αποκλειστικά από Έλληνες¹⁸⁰. Ο αλβανικός λαός¹⁸¹ είναι

177. Και τα χρώματα των εθνικών συμβόλων επενεργούσαν ενθαρρυντικά και τονωτικά.

178. Έπανελημμένως ο ελληνικός στρατός στη Βόρειο Ήπειρο έδωσε δείγματα ανωτερότητας, ώστε να καλείται αργότερα και έγγραυτης τής τάξεως.

179. Πρόκειται για επίσημανση μεγάλου ενδιαφέροντος.

180. Έν τούτοις καταδικάσθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις να υφίστανται τον αλβανικό ζυγό.

181. Ο Αλβανικός λαός, που δεν εύθυνόταν για τα έγκλήματα των ήγετων του, δεν ήταν μόνον αδιάφορος αλλά και βέβαιος ότι κανείς Έλληνας δεν σκεπτόταν κακό έναντίον του.

αδιάφορος. Μόνο μερικοί μπέηδες, μερικοί ισχυροί που δεν έχουν ήσυχη συνείδηση παραμένουν δύσπιστοι. Φοβούνται μήπως τους ζητηθεί λογαριασμός!

Οι αντιπροσωπείες που με περίμεναν στα στενά της Μουζίνας.

ΕΝΑΣ ΣΥΓΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

Πέρασα το χθεσινό απόγευμα εξετάζοντας τον ήδη ογκώδη φάκελο με τις εκκλήσεις που μου επιδόθηκαν και τους λόγους που εκφωνήθηκαν κατά το πέρασμά μου. Έχω μπροστά μου τέλειες αναφορές, οι οποίες συγκροτούν ολόκληρο φάκελο, όπως εκείνη που μου επιδόθηκε στα στενά της Μουζίνας και προέρχεται από τα 13 χωριά της περιοχής: Άνω Λεονίτσα¹⁸², Κάτω Λεονίτσα, Δίβρα, Δίβρος, Άγιος Ανδρέας, Μαλτσάνι, Τσαρκοβίτσα, Λουσάτι, Κράγκη, Μουζίνα, Κερασέτι, Γκρασδάνι, Σμενίτσα. Είναι ολόκληρη επαρχία. Στο χάρτη θα τα βρείτε στα ανατολικά του Δελβίνου. Οι πρόκριτοι κάθε χωριού έθεσαν την υπογραφή τους κάτω από τη δήλωση: «Είμαστε Έλληνες και ζητούμε την ένωση με την Ελλάδα».

Νά η δήλωση, που έγραψε ο δάσκαλος και υπέγραψαν οι δύο έφοροι της κοινότητας του Δερβιτσανίου:

«Είμαστε Έλληνες Ηπειρώτες και όχι Αλβανοί.

182. Για τὰ τοπωνύμια βλ. Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ, ἔ.ἀ., εὐρετήριο. Ἐπίσης Δήμητρας Ζούρα-Σταθουλοπούλου, Ἡ ἑλληνικότης τῆς Βορείου Ἡπέρου, Ἀθήναι 1955, 110-137.

Ἡ ἀπόφασή μας εἶναι ἀκλόνητη. Τώρα που και εμεῖς ἀπολαύσαμε τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, κανένας δὲν θὰ μας ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά τῆς μητέρας-πατρίδας, τῆς Ἑλλάδας. Εἴμαστε ἀληθινὰ παιδιὰ τῆς και προτιμοῦμε τὸ θάνατο ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἐνὸς λαοῦ χωρὶς πολιτισμὸ και χωρὶς παιδεία».

Μία υγρὴ σφραγίδα μ' ἓνα σταυρὸ στη μέση πιστοποιεῖ τὴ γνησιότητα τῶν υπογραφῶν.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γράψης, τῶν Λουγκανῶν και τῆς Φραστανῆς γράφουν:

«Τὰ σχολεῖα και τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα αὐτῆς τῆς χώρας εἶναι ἔργα τῆς Ἑλλάδος και τῆς Ἠπείρου· ἔργα τῶν παιδιῶν τῆς χώρας αὐτῆς. Ἀποτελοῦν τεκμήριο τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ τοῦ λαοῦ».

Ἡ κοινότητα Σοφράτικων μαζί με τὸν ἱερέα τῆς δηλώνει πως «θα υπερασπίσει τὴν ἐλευθερία τῆς μέχρι τελευταίας πνοῆς».

Ἡ κοινότητα τοῦ Χασκόβου βεβαιώνει ὅτι «ἡ ἔνωση με τὴν Ἑλλάδα εἶναι ζήτημα τὸ ὁποῖο δὲν ἐπιδέχεται συζήτηση οὔτε συμβιβασμούς. Ἡ ἐλευθερία δὲν τίθεται ὑπὸ διαπραγμάτευση».

Ἡ κοινότητα τῆς Βανίτσας λέει:

«Διαβάζουμε στις εφημερίδες ὅτι οἱ ἰσχυροὶ τοῦ κόσμου παραβλέποντας τὰ εθνικὰ αἰσθηματὰ μας και τὰ τεκμήριά μας που εἶναι χαραγμένα στις καρδιές μας, θέλουν να μας παραδώσουν σε ἓναν βάρβαρο λαό. Πολεμήσαμε πάντοτε με τοὺς Έλληνες για τὴν ἐλευθερία μας. Δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα να μας τὴ στερήσουν.»

Οἱ κάτοικοι τοῦ Καλογοράντσι σπεύδουν να «διακηρύξουν τὸ εθνικὸ τους φρόνημα με τὴν εὐκαιρία τῆς ἀπελευθέρωσής μας. Ἦταν τὸ ὄνειρο τῶν προγόνων μας και πραγ-

ματοποιήθηκε στις μέρες μας. Δεν πρέπει να συγχέει κανείς το όνομα της ευγενούς Ελληνικής Ηπείρου με της βαρβαρικής Αλβανίας. Θα μείνουμε ελεύθεροι Ηπειρώτες». Ακολουθούν τα ονόματα των προκρίτων της κοινότητας.

Σε όλες τις διακηρύξεις, σε όλες τις προσφωνήσεις η ουσία παραμένει η ίδια: Το αδύνατο της εναλλαγής του τουρκικού ζυγού με τον —εκατό φορές χειρότερο¹⁸³— αλβανικό. Επιβεβαίωση του ελληνικού πατριωτισμού. Ανάγκη της ένωσης με την Ελλάδα: 'Ένωση ή Θάνατος!

'Ένας από τους ρήτορες παρέθεσε τους κλασικούς στην Ελλάδα στίχους και — απ' ό,τι μου λένε — και στην 'Ηπειρο του ποιητή Ρήγα Φεραίου, του προφήτη της ελληνικής ανεξαρτησίας και πρώτου μάρτυρά της:

«Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή
παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».

Για να δώσω μια ακριβή ιδέα του περιεχομένου και του τόνου των λόγων, παραθέτω ολόκληρο το κείμενο ενός απ' αυτούς:

«Κύριε, η παρουσία σας ως αντιπροσώπου της αγαπημένης φίλης της Ελλάδας, δηλαδή της Γαλλίας, η οποία σε όλες τις περιόδους πάντοτε υπεράσπισε τα ζωτικά μας συμφέροντα, προκαλεί απερίγραπτη χαρά στον Ηπειρωτικό λαό. Η Ελληνική 'Ηπειρος υφίστατο για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα έναν απάνθρωπο ζυγό. Ύστερα από αιώνες σκλαβιάς, χάρη στον ανδρείο ελληνικό στρατό, είδε επιτέ-

183. 'Αρκεί ό φανατισμός τοῦ νεοφώτιστου μουσουλμάνου γιά τήν ἐπιδείνωση τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν. Πβ. Π. Χιδίρογλου, *Ἐθνολογικοί προβληματισμοί ἀπό τήν τουρκική καί τήν ἑλληνική παροικιολογία*, Ἀθήναι 1987, 41: «— Ὁ Ρωμῖός, ὅταν τουρκέψει, γίνετ' ἑπτὰ φορές Τοῦρκος». Τοῦ αὐτοῦ, «Kontinuität der kulturellen Beziehungen zwischen den Balkanländern am Beispiel Griechenlands und des Türkei (türkische und griechische Sprichwörter)», *ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο...* 1990, 586.

λους η πατρίδα μας τις ελπίδες της να πραγματοποιούνται.

Υψώνοντας τα μάτια προς τον ελεύθερο ουρανό και αναπνέοντας την αύρα της ελευθερίας και ατενίζοντας με ορθάνοιχτα μάτια το φεγγοβόλημά της, δοκιμάζουμε συγχρόνως πόνο. Διότι διαπιστώνουμε ότι σκληρές και αντιχριστιανικές καρδιές, για λόγους εγωιστικών βλέψεων και συμφερόντων, προσπαθούν να ξαναρίξουν τον φωτισμένο αυτό λαό στη σκλαβιά, επιδιώκοντας να υποτάξουν μια χώρα καθαρώς ελληνική, αλίμονο, σ' έναν λαό απαίδευτο, σ' έναν λαό τυραννικό.

Η 'Ηπειρος γέννησε —όπως μαρτυρεί η Ιστορία— άνδρες, οι οποίοι από την εποχή της ελληνικής επανάστασης έχυσαν το αίμα τους στο βωμό της ένωσης με την Ελλάδα. Οι Ηπειρώτες θα προτιμούσαμε να πέσουμε νεκροί από τα απόκρημνα βράχια μας παρά να υποταχθούμε στα σιδερένια νύχια συνειδητών τυράννων. Βασιζόμαστε όμως στα φιλελεύθερα αισθήματα των φίλων μας ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις, της Γαλλίας και της Αγγλίας, και στην ειλικρινή προς εμάς αγάπη των αντιπροσώπων τους. Τους προσφέρουμε δε τα δάκρυά μας ως δείγμα της ευγνωμοσύνης μας και όλοι μαζί φωνάζουμε:

Καλύτερος ο θάνατος παρά ο χωρισμός.

Ζήτω η αγαπημένη φίλη της Μητέρας Ελλάδας:

Ζήτω η Γαλλία!

Ζήτω σεις, ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας!

Ζήτω ο βασιλεύς μας Κωνσταντίνος!

Ζήτω ο Βενιζέλος!

Ζήτω η Ελλάς!

Ζήτω η 'Ηπειρος!»

Αυτός ο λόγος και τα αποσπάσματα, τα οποία ανέφερα προηγουμένως, προέρχονται όλα από την κοιλάδα του Αργυροκάστρου. Αυτή η κοιλάδα είναι πέρα για πέρα ελληνική, ελληνικά δε χωριά εξακολουθούν να υπάρχουν και πολύ

βορειότερα¹⁸⁴ του Αργυροκάστρου. Αλλά δεν μπορούσα να τα επισκεφθώ όλα. Αυτή η αδυναμία μου προκάλεσε ζωνρή λύπη και άρχισαν να καταφθάνουν στην αρχή τηλεγραφήματα και κατόπιν αντιπροσωπείες χωρικών από τα βόρεια του Αργυροκάστρου. Ανάμεσα στα τηλεγραφήματα, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά προέρχεται από το Τεπελένι, κέντρο αρκετά σημαντικό. Είναι υπογεγραμμένο από τέσσερις μουσουλμάνους, το μουφτή, το δήμαρχο και δύο σεϊχηδες φυλάρχους:

«Έχουμε την πληροφορία ότι δεν θα μπορέσετε να επισκεφθείτε την πόλη μας και σας ευχόμαστε, λοιπόν, από εδώ το "καλώς ήλθατε" στην πατρίδα μας. Χαιρετίζουμε τον αντιπρόσωπο του γαλλικού λαού και σας παρακαλούμε να καταστήσετε γνωστά τα ειλικρινή μας αισθήματα για τη μητέρα-πατρίδα, την Ελλάδα, από την οποία καμία στρατιωτική δύναμη από εκείνες που εργάζονται για την αδικία δεν θα μπορέσει να μας χωρίσει»¹⁸⁵.

Υπογράφουν: Σουαχίτ, μουφτής, Αβδουλλάχ, δήμαρχος, Σεΐχης Κάλεμ, Σεΐχης Μεζούτ, Οικονόμος, Σπήλιος, Αντώνιος.

Στη μεγάλη αίθουσα του δικαστικού μεγάρου κι ενώ ήμουν περιστοιχισμένος από μουσουλμάνους με τουρμπάνια και κόκκινα φέσια, η ατελείωτη σειρά των επιτροπών των βορινών χωριών μου μίλησε με την ίδια γλώσσα. Όταν όλοι είχαν ολοκληρώσει τους λόγους τους, είδα να πλησιάζει ολομόναχος ένας σαν βοσκός, ο οποίος στριφογύριζε στα δάκτυλα τη σκούφια του και έμοιαζε βαθύτατα συγκινημένος. Αυτός ο άνθρωπος είχε διανύσει περισσότερα από 70 χιλιόμετρα, για να έρθει από το Βεράτι. Αφήνοντας τη σκού-

184. Άχ. Γ. Λαζάρου, «Προσωπογραφία 'Αρβανιτών», Έπετ. Έτ. Βοιωτ. Μελ., Α' α', 643 καί σημ. 1.

φια του να πέσει κάτω, με τρεμάμενη φωνή μου είπε πως πολλοί Έλληνες εκεί κάτω φοβούνται (και έβαλε το χέρι στο λαιμό για να γίνει παραστατικός) και με παρακάλεσε να ζητήσω να συμπεριληφθεί και το Βεράτι στην ελληνική Ήπειρο.

Αλίμονο! Πώς να του πω να εγκαταλείψει κάθε ελπίδα και πως η ελληνική κυβέρνηση¹⁸⁵ δεν είχε συμπεριλάβει και το Βεράτι μέσα στα νέα όρια; Του έσφιξα σιωπηλά το χέρι και χαμήλωσα τα μάτια, για να μην αντικρίσω το ερώτημα στα δικά του.

Ηπειρώτικος χορός.

185. Αυτόπροαιρέτως οι μουσουλμάνοι του Τεπελενίου θεωρούν την Έλλάδα ως μητέρα-πατρίδα, δοθέντος ότι διατηρούσαν ακόμη στοιχεία ελληνικότητας και χριστιανικότητάς τους. Βλ. Έλευθερίας Νικολαΐδου, Οί κρυπτοχριστιανοί..., 31 σημ. 2.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ
ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΛΒΙΝΑΚΙ

Ιωάννινα, 13 Μαΐου

Βρέχει και οι βροντές αντηχούν. Τα βουνά και η λίμνη χάνονται πίσω από την πυκνή θύελλα, που μετατρέπει σε χειμάρρους τα ρυάκια της πόλης. Είναι πλημμύρα που συμβαίνει μία από αυτές τις θλιβερές ημέρες του παραθερισμού στα βουνά. Τότε καταφεύγει κανείς στο δωμάτιο του ξενοδοχείου του με μόνη συντροφιά τα λουλούδια που έκοψε στα λιβάδια των βουνών. Έχω βάλει λουλούδια στο ποτήρι του τραπέζιού μου, το μόνο ανθοδοχείο που μπόρεσα να βρω. Έχω τριαντάφυλλα, κίτρινες μαργαρίτες, κρίνους, λίγα φύλλα μέντας και μερικά άλλα αρωματικά φυτά. Είναι μερικά από εκείνα που γέμισαν το αυτοκίνητό μου και μου προσφέρθηκαν από το Αργυρόκαστρο έως εδώ. Κοιτάζοντάς τα, αναπολώ τα τελευταία συμβάντα: τι καλύτερο έχω να κάνω μια βροχερή ημέρα από το να καταγράψω τις αναμνήσεις μου πριν η μνήμη μου καταληφθεί από δυνατότερες συγκινήσεις και τις υποτιμήσει και έπειτα τις λησμονήσει; Πρώτη μου έρχεται στο νου η ανάμνηση του κοριτσιού που μου πρόσφερε τους κρίνους στο Δελβινάκι. Είχαν συγκεντρωθεί εκεί πάρα πολλοί, αντιπροσωπεύοντας όλη την περιοχή του

Πωγωνίου. Ήταν πάρα πολλοί και είχαν κατασκευάσει δύο σφίδες θριάμβου: υποχρεώθηκα να ακούσω έως πέντε λόγους¹⁸⁶. Το χειρόγραφο ενός από αυτούς, το οποίο δεν ήταν μικρότερο από τρεις μεγάλες σελίδες, ήταν στολισμένο με τρεις τεράστιες πεταλούδες από βαμβακερό ύφασμα, γαλάζιο, λευκό και κόκκινο και κατέληγε σε μια τριπλή επευφημία για τη Γαλλική Δημοκρατία, τον γαλλικό λαό και τον κ. Ρενέ Πυώ¹⁸⁷. Στο τέλος της πρώτης προσφώνησης το κοριτσάκι ανέβηκε ή μάλλον το ανέβασαν στον αναβατήρα του αμαξιού. Φοβήθηκε, είχε φόβο απίθανο. Έκανα τα αδύνατα δυνατά να το κοιτάξω με τα πιο γλυκά μάτια, όπως συνηθίζεται για τα μικρά παιδιά, όταν θέλουμε να τα δούμε να χαμογελάσουν. Αυτό έτρεμε σύγκορμο και είχε ξεχάσει τα λόγια που έπρεπε να μου πει. Αναμασούσε τις φράσεις ενώ το φτωχό παιδικό βλέμμα χανόταν στο άπειρο. Ήθελα να το βοηθήσω, να του πω: «Μη φοβάσαι. Κι εγώ γνώρισα την αγωνία των ποιημάτων που απαγγέλλουν στο σχολείο την ημέρα των εξετάσεων, στις οποίες παρίσταται ο διευθυντής. Μη φοβάσαι. Δώσε μου απλώς τους κρίνους, κατάλαβα». Αλλά δεν καταλάβαινε όσα έλεγαν τα μάτια μου και παρέμενε στη θέση του τρομαγμένο μπροστά σ' όλο τούτο το ανήσυχο και ανυπόμονο πλήθος. Τότε το αγκάλιασα, αγκάλιασα και τα λουλούδια και φίλησα το μικρό ξανθό κεφάλι φωνάζοντας: «Zito Hellas!»¹⁸⁸. Οι πυροβολισμοί, οι ζητωκραυγές που ακολούθησαν δημιούργησαν τέτοιο θόρυβο που ήλπισα ότι το κοριτσάκι θα ξεπερνούσε τη στεναχώρια του και ανακουφισμένο θα συμμετείχε στη γενική χαρά. Αλλά

186. Για τους λόγους βλ. τὰ 'Επιλεγόμενα.

187. Στο πρωτότυπο γαλλικό κείμενο είναι γραμμένα στην ελληνική γλώσσα, ακριβώς έτσι.

188. Πανομοιότυπα είναι γραμμένο στο πρωτότυπο.

αυτό έμενε εκεί, στον αναβατήρα του αυτοκινήτου, με τα μεγάλα μάτια του ορθάνοιχτα προς εμένα. Έδειχνε πολύ στεναχωρημένο, λες και είχα ενεργήσει πολύ άσχημα περικύπτοντας το λόγο της, λες και η αποτελεσματικότητα του διαβήματός της εν ονόματι όλων των συμμαθητών και συμμαθητριών της διακυβεύθηκε ανεπανόρθωτα, λες και η λειτουργία των μυστηρίων της καρδιάς να μην ανέχεται την παράλειψη καμιάς λέξης. Θα παραμείνει ίσως έτσι πιστευόμενος ότι υπήρξε η αιτία να χαθούν όλα έως την ημέρα που θα κυματίσει η ελληνική σημαία στην περιοχή του Πωγωνίου. Ίσως ποτέ δεν θα καταλάβει πως υπήρξε μια γενναία και αποτελεσματική μικρή Ελληνίδα.

Τώρα οι αναμνήσεις μου με μεταφέρουν στο Αργυρόκαστρο. Είναι Κυριακή. Στην εκκλησία, ένας λοχίας διαβάζει τον Απόστολο¹⁸⁹ με τη φοβερή ένρινη φωνή του την τόσο συνηθισμένη στις ορθόδοξες ψαλμωδίες. Ο Σεβασμιότατος Βασιλείος κάθεται στον επισκοπικό θρόνο. Η ασημωμένη ποιμαντορική ράβδος, στην οποία στηρίζεται, είναι στολισμένη με γαλάζιες ταινίες, το ελληνικό χρώμα. Σηκώνοντας τα μάτια βλέπω παντού γαλάζιες κορδέλες ανάμεικτες με κόκκινες. Γαλάζιες χάρτινες διακοσμήσεις είναι στους κηροστάτες και στα καντήλια. Μετά τη λειτουργία, οι πιστοί ανεβαίνουν στην πλαγιά του στενού δρόμου που οδηγεί στην ακρόπολη, για να ξανακατέβουν, μέσα απ' την αγορά, ως το δημαρχείο. Στην αρχή είναι πολλοί αλλά σιγά σιγά διασκορπίζονται στα γειτονικά δρομάκια. Ρήτορες έχουν συγκεντρωθεί στο μπαλκόνι, πάνω από την κεντρική πόρτα

189. 'Ο Πυώ στο κείμενό του γράφει *Evangile* (Ευαγγέλιο), αλλά όρθότατα ό R. Janin διορθώνει 'Απόστολο. Πβ. *Echos d' Orient* 17 (1914-1917) 384: «Nous signalons à l' auteur que le sergent, dont il parle à la page 116, chantait l' épitre et non l' Evangile, dont la lecture publique n' est permise qu' au diacre».

του δημαρχείου. Είναι εκπρόσωποι των κοινοτήτων που κινδυνεύουν, για χάρη της Ιταλίας, να υπαχθούν στο αλβανικό βασίλειο. Διακηρύσσουν την απόφασή τους να πολεμήσουν μέχρι θανάτου ενάντια σ' αυτή την αδικία και ζητωκραυγές χαιρετίζουν τις δηλώσεις τους. Καθώς σκύβω από ένα παράθυρο του μεγάρου, για να τραβήξω μερικές φωτογραφίες, με αντιλαμβάνονται και ξεσπούν σε νέες ξέφρενες ζητωκραυγές: «Ζήτω η Γαλλία!»

Λίγες ώρες αργότερα, ενώ γράφω, ο αξιαγάπητος κ. Ζωτίδης, ο οικοδεσπότης, ένας ηλικιωμένος άγαμος που — όπως μου είπαν — αφήνει με διαθήκη όλη την περιουσία του στα ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου, και έχει μάλιστα φροντίσει το σπίτι του να χτιστεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί αμέσως μετά το θάνατό του να λειτουργήσει ως σχολείο, μου ανακοίνωσε την άφιξη μιας επιτροπής.

Γρήγορα φόρεσα το κολάρο μου, τη γραβάτα και το σακάκι μου και συναντώ τους επισκέπτες στο σαλόνι. Είναι ο δάσκαλος, η δασκάλα και μερικοί μαθητές. Θα πρέπει να διάλεξαν τα αγόρια και τα κορίτσια με το καλύτερο ντύσιμο! Όταν ρώτησα ποια ήταν τα επαγγέλματα των γονιών τους, έμαθα ότι δύο στα τέσσερα αγόρια είχαν γονείς ράφτες! Όση ώρα περιφέρεται κατά το έθιμο ο δίσκος με τα γλυκίσματα, συζητώ με τους δασκάλους. Η αφήγηση της προσπάθειάς τους να διατηρήσουν ζωντανή την ελληνική Ιδέα κατά την τουρκοκρατία, μία αφήγηση που γίνεται με τόση απλότητα, σαν να επρόκειτο για κάτι φυσικό, αποκαλύπτει αξιοθαύμαστους χαρακτήρες. Θα ήταν ένα ωραίο κεφάλαιο αφιερωμένο σ' αυτό το σώμα των Ελλήνων δασκάλων στην Ήπειρο, οι οποίοι υπέστησαν όλες τις αβανιές¹⁹⁰, όλους

190. 'Ο όρος σημαίνει συκοφαντίες. Βλ. Ζεγκίνη, 'Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη, 159.

τους καταναγκασμούς, και παρ' όλα αυτά συνέχισαν το πατριωτικό τους έργο. Κανένα βιβλίο τυπωμένο στην Αθήνα δεν γινόταν δεκτό στα σχολεία της Ηπείρου. Ήταν επιβεβλημένο όλα να τα προμηθεύονται από την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική ιστορία ήταν απαγορευμένη¹⁹¹. Στην περίπτωση αυτή λειτουργούσαν πρόσθετα κρυφά μαθήματα, όπου χωρίς βιβλία, χωρίς τετράδια, ο νεαρός Ηπειρώτης μάθαινε για τη μητέρα-πατρίδα, διδασκόταν τον εθνικό της ύμνο, τα ποιήματά της και τους ήρωές της. Οι μαθητές κρατούσαν στα χέρια τους τη ζωή των δασκάλων τους. Μία ακριτομυθία, μία καταγγελία ήταν αρκετή. Δεν είναι συγκινητικό, αυτά τα διακόσια μικρά αγόρια και τα διακόσια πενήντα κοριτσάκια να δέχονται τις επιπλέον ώρες των μαθημάτων (στην ηλικία που τόσο αγαπούν τα παιγνίδια), να συζητούν για την Ελλάδα και επιστρέφοντας στις οικογένειές τους με τα χείλη ραμμένα να κρατούν τον ενθουσιασμό μυστικό στην καρδιά;

Ρωτώντας τα αγόρια τι θα ήθελαν να γίνουν, όταν μεγαλώσουν, μου απάντησαν όλα: «Στρατιώτης». Πάντως συντόμευσα το χρόνο που κάθισαν στις πολυθρόνες του κ. Ζωτίδη για να τους δώσω τη δυνατότητα να τρέξουν να συναντήσουν τους συμμαθητές τους που έκαναν γυμναστική στο δρόμο κάτω από το φρούριο.

Μία τελευταία ανάμνηση από το Αργυρόκαστρο. Ο διοικητής μου διηγείται πως τις τελευταίες ημέρες δέχθηκε πολλές επισκέψεις χωρικών, οι οποίοι είχαν έρθει να του ζητήσουν όπλα, για να υπερασπιστούν την ελευθερία τους σε περίπτωση που με το στανιό οι Μεγάλες Δυνάμεις θα ήθε-

191. Ή απαγόρευση αναβίωσε το κρυφό Σχολείο, όπως φαίνεται από όσα παρακάτω παραθέτει ο Πυώ. Σήμερα δέν διδάσκονται διόλου ιστορία ελληνική.

λαν να προσαρτήσουν τα χωριά τους στο αλβανικό βασίλειο. Του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μια γυναίκα¹⁹², η οποία ήρθε φορώντας μια φυσιγγιοθήκη στη μέση της: «Έχω τις σφαίρες. Δεν μου λείπει παρά το όπλο. Δώσε μου το όπλο! Δεν θα φύγω απ' εδώ παρά μόνο με το όπλο». Ο διοικητής δεν

Μετά το Δελβινάκι.

192. Ή Βορειοηπειρώτισσα είχε λάβει ενεργό μέρος κατά τον πόλεμο του 1912. Ο Δημ. Τ. Νότη Μπότσαρης σε επίσημη έκθεση της 20ης Δεκεμβρίου 1912 μεταξύ άλλων αναφέρει προς το 'Αρχηγείο του Στρατού και τὰ εξής: «Απόδειξις τῆς ἀκμῆς, εἰς τὴν ὅποιαν ἔφθασε τὸ ἔθνικόν τῶν κατοίκων φρόνημα, ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ καὶ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν ἀγῶνα. Οὕτως ἄλλαι μὲν ἐβοήθουν εἰς τὰς εἰς τὸ μέτωπον μεταφοράς, ἄλλαι δὲ συμμετέσχον οὐσιαστικῶς εἰς τὸν ἀγῶνα, δεῖξασαι σταθερότητα ἠθικοῦ σθένους κατὰ τὰς μάχας». Πβ. Κ.Δ. Στεργιοπούλου, *Τὸ μικτὸν ἡπειρωτικὸν στράτευμα κατὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἡπείρου* ('Οκτώβριος - Νοέμβριος 1912), Ἀθῆναι 1968, 353. Βλ. ἐπίσης 322 καὶ 330, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἠρωισμοὺς τῶν γυναικῶν τῆς Ἡπείρου καὶ γιὰ γυναῖκες ὀπλαρχηγούς, ποὺ εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὶς ἡμερίδες «Πατρίς» τῆς 25ης Νοεμβρίου 1912 καὶ «Ἐσπερινή» τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1912, ἀνταποκρίσεις ὑπογραφόμενες ἀντίστοιχα ἀπὸ Β. Κατωπόδη καὶ Μεν. Χ. Τσητσούραν.

μου είπε αν εκείνη πέτυχε το σκοπό της. Οπωσδήποτε ο διοικητής μη ικανοποιώντας το αίτημα θα πρέπει να αντιμετώπισε μεγάλη δυσκολία να πείσει αυτή την αμαζόνα να φύγει άπρακτη. Γιατί οι Ηπειρώτισσες είναι το ίδιο — αν όχι περισσότερο — πεισματάρεις από τους άνδρες. 'Αλλωστε γνωρίζουν τι σημαίνει γι' αυτές η αλβανική τυραννία¹⁹³.

193. 'Ο όρος είναι δηλωτικός τῶν δυσβάστακτων συνθηκῶν ζωῆς.

ΠΡΟΣ ΣΤΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Κορυτσά, 17 Μαΐου

Αν σε μια κατηφόρα, 53 χιλιόμετρα έξω από τα Ιωάννινα, το αυτοκίνητο με μηχανή εξήντα ίππων στο οποίο εμπιστεύθηκα την τύχη μου, δεν πάθαινε ζημιές στα φρένα, δεν έσπαζε το μπροστινό μέρος πάνω σε δέντρο και δεν αναποδογύριζε, ευτυχώς χωρίς να χάσω τη ζωή μου, θα είχα φτάσει έγκαιρα στην Κορυτσά, για να δω τη θριαμβευτική άφιξη του Διαδόχου. Αλλά χρειάστηκε να περιμένω είκοσι τέσσερις ώρες, ωστόσο βρω άλλο αυτοκίνητο. Επιπλέον τα υπόλοιπα 122 χιλιόμετρα αναγκάστηκα να τα διανύσω πολύ προσεκτικά. Διότι το να φτάσεις σώος και αβλαβής στον προορισμό σου είναι ήδη αρκετό, αφού η οδική κατάσταση δημιουργεί τέτοιους κινδύνους που δεν επιτρέπει αξιοποίηση του αυτοκινήτου. Είναι δρόμος φιδωτός σε πλαγιές φαλακρών βουνών, θλιβερή θέα που θυμίζει σεληνιακό τοπίο, με απότομες στροφές, αποκαλυπτικά σπήλαια και διαβάσεις χειμάρρων στις κοίτες τους, μετά την ανατίναξη όλων των γεφυριών από το στρατό του Τζαβίτ πασά. Όλη αυτή η περιοχή υποφέρει από φοβερή ξηρασία. Για ολόκληρα χιλιόμετρα δεν συναντάς τίποτε ζωντανό. Τα πάντα

Το καλωσόρισμα του Διαδόχου στην Πρεμετή.

έχουν εκριζωθεί και μόνο μερικά κοπάδια κατσικιών βόσκουν ανάμεσα σε κάτι αδύνατους θάμνους. Υπάρχουν πάντως μερικοί οικισμοί: πρώτα το Λεσκοβίκι¹⁹⁴, έπειτα το Βρορούστο¹⁹⁵, κατόπιν η Κολώνια¹⁹⁶. Παντού γίνονται πυρετώδεις προετοιμασίες: Στο Λεσκοβίκι, όπου ο Τζαβίτ εγκατέλειψε χιλιάδες ψυχές μέσα στην αγωνία, όλα τα σπίτια ασβεστώθηκαν και οι πόρτες και τα παράθυρα στολίστηκαν με στεφάνια πυξαριάς. Στο Βρορούστο αψίδες θριάμβου δείχνουν την είσοδο και την έξοδο του χωριού. Στην Κολώνια, η κεντρική πλατεία στολίστηκε με σημαίες, των οποίων τα κοντάρια περιτυλίχθηκαν με γαλανόλευκες σημαιούλες, όπως η πλατεία ενός ισπανικού χωριού την ημέρα της ταυρομαχίας. Μουσουλμάνοι και χριστιανοί συναγωνίζονται σε προθυμία: εδώ ένας επιδέξιος στρατιώτης μπήγξει καρφιά, ενώ πέντε φεσοφόροι του κρατούν την σκάλα. Αλλού είναι φεσοφόροι, που κυκλοφορούν κρατώντας στα χέρια τεράστιες αγκαλιές πυξαριάς. Δεν υπάρχουν διακρίσεις. Στις ερωτήσεις μας απαντούν ελληνικά και μας εύχονται το καλωσόρισμα και το καλό ταξίδι.

Είναι επτά η ώρα όταν φτάνουμε στην Κορυτσά. Η πόλη έχει όψη εκπληκτική. Με τη μεγάλη λεωφόρο, τον

194. Βλ. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.ά.*, 10-11.

195. Καί Πορούστο κατά τόν Κ. Ζήνωνα.

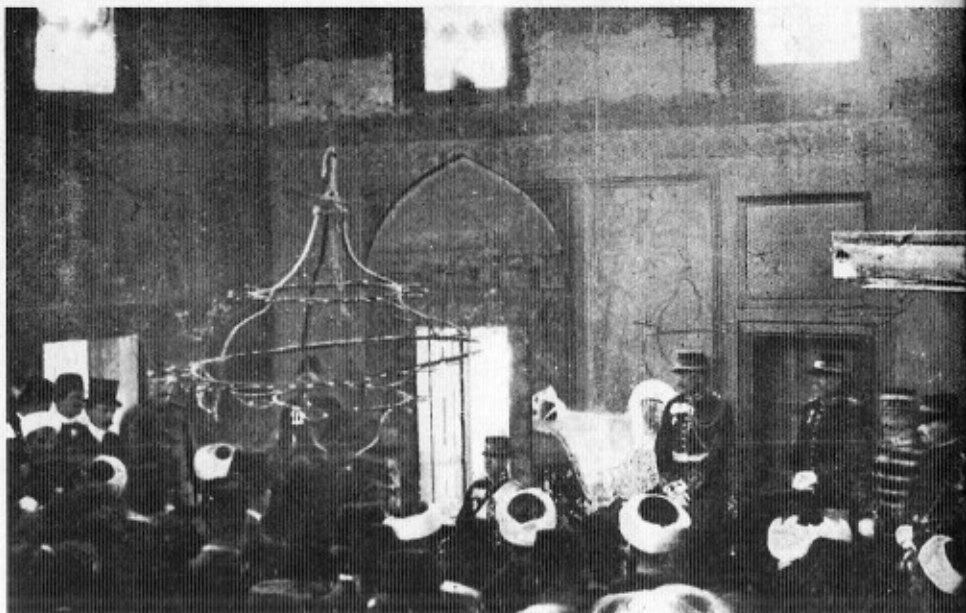
196. Καί Κολώνια. Πβ. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.ά.*, 93 και σημ. 2 του έκδοτη Παπαχαρίση: «Με τὰ δύο λ τοῦ ἐδῶ γραφομένου Κολλόνια θέλει ν' ἀποδώσῃ τὸ οὐρανικὸν ἢ ἑτερόροπον λ τῆς ἀλβανικῆς προφορᾶς, τὸ ὁποῖον προφέρεται ὅπως τὸ ἰδικόν μας λ εἰς τὴν λέξιν π.χ. ἐλιά. Τὸ λ τοῦ τοπωνυμίου τούτου προφέρεται ἀπὸ τοὺς ἐλληνοφώνους Ἡπειρώτας ὡς τὸ σὴνθες, τὸ ὑπερωϊκὸν λ (λαλῶ, ἀλώνι κ.τ.τ.), διατηροῦντας τὴν εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν colonia προφορὰν τοῦ λ, ἂν διὰ τοῦ ἐν λόγῳ τοπωνυμίου ὑποδηλοῦται ρωμαϊκὴ ἐγκατάστασις, ἀποικία, ὅποτε ὀρθῶς γράφεται παρ' ἡμῖν Κολώνια, ὅπως καὶ ἡ Κολωνία τῆς Πρωσσοικῆς Ρηνανίας, ἡ Colonia Agrippina».

Οι ιερείς της Πρεμετής περιμένουν τον Διάδοχο.

μητροπολιτικό ναό με τα δύο ορθογώνια καμπαναριά, δεν δίνει την εντύπωση πόλης της Ανατολής και μάλιστα τουρκικής. Τελικά τα τυπικά αυτά χωριά με τις μικρές ταπεινές εκκλησίες, οι οποίες δεν ξεχωρίζουν από τα γειτονικά σπίτια παρά μονάχα από την υπεροχή του θόλου, σου δίνουν την αίσθηση ότι είσαι εκτός τόπου. Όμως η Κορυτσά διαφέρει. Φαντάζει πόλη της Δύσεως¹⁹⁷ που ξεφύτρωσε στη μέση της Ηπείρου. Επίσης το πρώτο μουσουλμανικό γνώρισμα που αντιλαμβάνεται κανείς, είναι παράξενο: Από ένα παράθυρο της νομαρχίας βλέπω τον άσπρο κωνικό μιναρέ ενός τζαμιού μέσα στο πυρόξανθο φως του ήλιου που δύνει και που οι μακρινές βουνοκορφές τού δίνουν ακόμα μεγαλύτερη γλυκύτητα. Πάραυτα ο εξώστης του μιναρέ, απ' όπου ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς για προσευχή, φωτίζεται με μικρούς λαμπτήρες. Πρόκειται για τη νυχτερινή γιορτή, που αρχίζει. Πραγματικά είναι πολύ παράξενο να δίνει ο μιναρές το σήμα για την έναρξη των εορταστικών εκδηλώσεων προς τιμήν ενός χριστιανού πρίγκιπα.

197. Η ευρωπαϊκότητα οφείλεται άκριβώς στην ελληνικότητά της.

Ο Διάδοχος μέσα στο τζαμί της Κορυτσάς

Η ΝΤΧΤΕΡΙΝΗ ΓΙΟΡΤΗ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΤΣΑ

Εννέα η ώρα το βράδυ. Απ' όλους τους δρόμους και όλα τα δρομάκια το πλήθος κατευθύνεται προς το μικρό μητροπολιτικό μέγαρο όπου φιλοξενείται ο Διάδοχος. Είναι ένα θέαμα θαυμάσιο. Πίσω από τα παράθυρα όλων των σπιτιών τρεμοσβήνει η μικρή φλόγα των αναμμένων κεριών. Έτσι γιορτάζονται τα Χριστούγεννα στις χώρες του Βορρά. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι με τις αναμμένες λαμπάδες στα χέρια, που προχωρούν κάτω από τον έναστρο μαγιάτικο ουρανό μέσα στη θαλπωρή της λαμπρής ανοιξιάτικης νύχτας, προκαλούν έκπληξη. Διότι θα ανέμενε κανείς τα βήματά τους, τα οποία αχνοφέγγει η Πανσέληνος, να πατούν το χιόνι των τελευταίων ημερών του Δεκεμβρίου. Ίσως όλα αυτά να μη στερούνται συμβολισμών γι' αυτό το λαό, ο οποίος γιορτάζει την ελεύθερη εκδήλωση της θρησκευτικής και εθνικής του συνείδησης, της μεγάλης και πρωταρχικής αποκάλυψης. Ο Διάδοχος βρίσκεται στο μπαλκόνι της μητροπόλεως. Στερέωσε στο αριστερό του μάτι ένα μονόκλ για να πάρει μια σταθερή στάση, αλλά αυτό δεν είναι αρκετό για να κρύψει τη συγκίνησή του και σκουπίζει πότε πότε το γυαλί που γλιστρά επειδή δακρύζει. Η αστυνομία με πολύ κόπο συγκρατεί το πλήθος, το οποίο άρχισε να καταλαμβάνει τον

κήπο της Μητροπόλεως. Επί τρία τέταρτα της ώρας, μια απεριγραπτη παρέλαση χιλιάδων ανδρών, γυναικών και παιδιών, οι οποίοι επευφημούν τον πρίγκιπα, ψάλλουν πατριωτικούς ύμνους, κουνούν ζωηρά βενετσιάνικους λαμπτήρες, σημαίες, μαντίλια και καπέλα, υψώνουν τα χέρια και υποκλίνονται. Μέσα στο πλήθος υπάρχουν γερόντισσες με γούβινα παλτά, οι οποίες περνώντας κάτω απ' το μπαλκόνι του μεγάρου κάνουν το σήμα του σταυρού με τις πασχαλινές λαμπάδες τους: γέροντες που κρατούν με επισημότητα τα κεριά, τα οποία έχουν στολίσει με γαλάζιες κορδέλες: αγοράκια ντυμένα τσολιάδες και άλλα φτωχότερα ντυμένα με χοντρά σκούρα ρούχα και τα μαλλιά μπερδεμένα μοιάζουν με τα παιδιά της χορωδίας μιας λειτουργίας των απόκληρων του κόσμου. Μετέχουν μωρά ανεβασμένα στους πατριούς ώμους: μελαχρινά κοριτσάκια φορώντας στο κεφάλι τα άσπρα μαντίλια τους, αστοί με επίσημα καπέλα και ηλιοκαμένοι χωρικοί. Επίσης πολυάριθμα είναι τα κόκκινα φέσια, μουσουλμανικά. Οι φεσοφόροι αυτοί συμμετέχουν με τον ίδιο ενθουσιασμό κραυγάζοντας: «Ζήτω ο Διάδοχος! Ζήτω ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος!» Ανάμεσα σ' αυτούς τους μουσουλμάνους υπάρχει ένας που αποσπά την προσοχή όλων: Είναι ένας γέρος κατάσκυφτος, που με το ένα χέρι στηρίζεται σ' ένα ροζιασμένο ραβδί και με το άλλο κρατά ένα φανάρι. Προχωρεί αργά. Το πλήθος παραμερίζει με σεβασμό. Φτάνει μπροστά στο μπαλκόνι. Υψώνει τα μάτια και χαιρετά τον πρίγκιπα φέροντας το φανάρι του στη θέση της καρδιάς. Και συνεχίζει το δρόμο του κατά στη στενή πόρτα της εξόδου, η οποία βγάζει στον παλαιό μητροπολιτικό ναό.

ΟΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Ο πρίγκιπας μας παρακαλεί να ανέβουμε στο πρώτο πάτωμα της Μητροπόλεως, όπου βρίσκεται. Από εδώ αγκαλιάζει κανείς με το βλέμμα το χαρούμενο πλήθος, όπου κινούνται άπειρα φωτάκια και ξεχύνονται αδιάκοπες ζητωκραυγές. Μία μικρή ορχήστρα παίζει στον κήπο. Σχηματίζει κανείς την εντύπωση μιας γιορτής σαν τη δική μας της 14ης Ιουλίου. Αλλά μήπως και αυτοί δεν γιορτάζουν την κατάληψη μιας Βαστίλλης;

Σε μια διακοπή της παρέλασης ο Διάδοχος μου διηγείται τις εντυπώσεις του. «Είναι κρίμα, μου είπε, που δεν μπορούσατε να είστε εδώ χθες! Οι εκδηλώσεις προς τιμήν μου θα σας έπειθαν ακόμα περισσότερο από απόψε, αν είναι δυνατόν, για τα αισθήματα αυτού του λαού προς την πατρίδα μου, η οποία στην πραγματικότητα είναι και δική τους. Στο πέρασμά μου άφηναν προς τον ουρανό περιστέρια να πετάξουν, άνθρωποι έπεφταν να μου φιλήσουν τα πόδια: ποτέ μέχρι τώρα δεν έζησα πιο δυνατή συγκίνηση. Για ώρες δεχόμουν επιτροπές απ' όλα τα χωριά της περιοχής και από εκείνα που δεν κατέλαβε ο ελληνικός στρατός. Με παρακαλούσαν να στείλω στρατεύματα ως εγγύηση ότι δεν θα προσαρτηθούν στην Αλβανία».

Κατόπιν ο πρίγκιπας μου μίλησε για το ταξίδι του απ' τη Θεσσαλονίκη μέχρι το Μοναστήρι: Παντού η υποδοχή ήταν ενθουσιώδης.

Αλλά η παρέλαση ξαναρχίζει. Είναι όλοι οι Τσιγγάνοι της πόλης, οι οποίοι ήρθαν να τιμήσουν τον Διάδοχο. Όση ώρα ο πρίγκιπας στηριζόμενος στο κιγκλίδωμα χαιρετά, φυλλομετρών ένα παλαιό Ευαγγέλιο του 15ου αιώνα και μία ελληνική έκδοση του 1744, τυπωμένη στη γειτονική πόλη της Μοσχόπολης. Ο δρόμος είναι πολύ κακός για να μπορέσει ο πρίγκιπας να επισκεφθεί την ιστορική αυτή εστία του ελληνισμού. Γι' αυτό του έφεραν τα δείγματα (το ευαγγέλιο και το βιβλίο) ενός πολιτισμού, του οποίου παρόμοια τεκμήρια θα ήταν ανίκανη να δείξει η Αλβανία. Η Μοσχόπολη¹⁹⁸ αριθμεί είκοσι τέσσερις χριστιανικές εκκλησίες, τα

198. Βλ. Δ. Καλλιμάχου, «Ο πολιτισμός της Μοσχόπολεως», *Παναθήναια* 26 (1913) 5-11. Léon Maccas, *La Question Gréco-Albanaise*, Nancy-Paris-Strasbourg 1921, 42. «Η Μοσχόπολις τῆς Β. Ἠπειροῦ», *Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος* 1922, 226-239. Χαρ. Σωτηροπούλου, «Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχόπολεως καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη* 3 (1927) 263-268. Σπ. Λάμπρου, «Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 21 (1927) 159-164. V. Papacostea, *Theodor Anastasie Cavalioti*, București 1932. Βαλ. Παπαχατζῆ, «Οἱ Μοσχοπολίται καὶ τὸ μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 9 (1934) 127-139. Τοῦ αὐτοῦ, «Νέαι συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐμπορικῶν σχέσεων τῶν Μοσχοπολιτῶν μετὰ τῆς Βενετίας», *Αὐτ.* 10 (1935) 270-288. Εὐλ. Κουρίλα, «Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς», *Ἀθῆναι* 1935. A. Hâciu, *Aromânii, Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani 1936. Ἰωακείμ Μαρτινιανοῦ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχόπολεως*, Ἀθῆναι 1939. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Μοσχόπολις 1330-1930*, ἐπιμελεῖα Στίλπ. Κυριακίδου, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1957. Φ. Μιχαλόπουλου, *Μοσχόπολις, αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆναι 1941. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ οἰκοδομικὴ καὶ ἡ τέχνη τῆς Μοσχόπολεως», *Νέα Ἑστία* 29 (1941) 105-112. Ἰ.Κ. Βασδραβέλ-

Μια ηπειρώτισσα φιλάει το χέρι του Διαδόχου.

ελληνικά της εκπαιδευτικά ιδρύματα προσφέρουν την εκπαίδευση σε 2.200 μαθητές, αριθμός ίσος μ' εκείνον των σχολών της Κορυτσάς, όπου σε σύνολο πληθυσμού 18.000, οι 14.000 είναι Έλληνες.

Τώρα, η παρέλαση τελείωσε. Ο πρίγκιπας αποσύρεται από το μπαλκόνι και το πλήθος σκορπίζει στους μικρούς δρόμους που οδηγούν στη μεγάλη φωτισμένη λεωφόρο, όπου έως τη μία μετά τα μεσάνυχτα, αυτός ο λαός, ο οποίος άλλοτε δεν τολμούσε να βγει από το σπίτι του μετά το ηλιοβασίλεμα, θα εκδηλώσει με τραγούδια τη χαρά της απελευθέρωσής του.

Λεσκοβίκι, 19 Μαΐου

Χθες το πρωί, ήμουν παρών στην υποδοχή του Διαδόχου στο τζαμί της Κορυτσάς. Μία πολυθρόνα με κόκκινο

λη, «'Η ιστορία και η τέχνη τής Μοσχόπολεως», *Αύτ.* 29 (1941) 203-204. Μ. Ruffini, "Un centro Aromeneo d' Albania: Moscopoli", *Revista d' Albania* 4(1943) 158-169). Κ. Μέρτζιου, *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, 190-277. Ν. Σιαδά, «Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολης καὶ οἱ ἐκδόσεις του», *Νέα Ἑστία* 83(1968) 802-808. Σπ. Κοκκίνη, «Μοσχόπολη. Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ κέντρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», *Τὸ Βῆμα*, 3-8-1969. Γ.Σ. Λαΐου, *Σίμων Σίνας*, Ἐκδόσεις Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνη 1972. Θ. Γεωργιάδη, *Μοσχόπολις*, Ἀθήνη 1975. Στ. Μ. Γκατσόπουλου, *Μοσχόπολις*, Ἰωάννινα 1979. Π.Φ. Χριστόπουλου, *Τὸ βιβλίον Ἡ Ἀλήθεια Κριτῆς*, Ἀθήνη 1984. Κώστα Σαρδελῆ, «'Η Μοσχόπολη», *Ἑλληνικός Ἀστὴρ* 9 (1985) 214-220. M.D. Peyfuss, "Zum Moschopolitanischen Buchschmuck", *Rumänische Sprache, Literatur, und Kunst*, Heft 9 (1988) 29-38.

Τὴ Μοσχόπολη, τὸν τηλαυγὴ καὶ μοναδικὸ φάρο πολιτισμοῦ στὸ χῶρο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου κατέσβησαν, κατέστρεψαν, ἐρήμωσαν οἱ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι ἀποτολμοῦν μαζί με ὄργανα προπαγανδῶν ἐξωτερικοῦ νὰ ἀμφισβητήσουν καὶ τὴν ἐλληνικότητά του. Πβ. Α. Υἶσι, «T.A. Kallioti, un représentant albanais des lumières», *Studia Albanica* 3 (1966).

βελούδο είχε τοποθετηθεῖ στη μέση του τζαμιού και ὅλος ο μουςουλμανικός κλήρος περιστοιχιζόμενος ἀπὸ τους προύχοντες σχημάτισε ημικύκλιο γύρω ἀπὸ τον πρίγκιπα. Πρώτος ο μουφτής και ὕστερα ο μουςουλμάνος δήμαρχος, τον οποίο οι τουρκικές αρχές είχαν διορίσει επικεφαλῆς του πληθυσμοῦ, του κατὰ τα τρία τέταρτα χριστιανικοῦ, και τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση διατήρησε στη θέση του, ἐκφώνησαν λόγους με μια ἀδιαμφισβήτητη ειλικρίνεια, που χαιρετίστηκαν με τα χειροκροτήματα ὅλων των συγκεντρωμένων.

Το απογευματινὸ πρόγραμμα περιελάμβανε επίσκεψη σ' ἓναν τεκέ δερβίσηδων¹⁹⁹ στα περίχωρα τῆς πόλης. Ο Διάδοχος θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ μου περιγράψει σήμερα αὐτὸν τον περίπατο: «Οι μοναχοὶ αὐτοῦ του τεκέ, μου εἶπε ο πρίγκιπας, εἶναι σχισματικοί, μπεκτασήδες, οι οποίοι λατρεύουν τον προφήτη Ηλία. Ο αρχηγός τους ἔχει στη ζώνη του ἓνα τεράστιο κόσμημα κρυστάλλινο, κομμένο σε μικρὰ τεμάχια, το οποίο ισχυρίζεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τα χάμουργα του ἀλόγου του προφήτη Ηλία. Οι δερβίσηδες εἶναι επικουρικοί, εὐν κρῖνω ἀπὸ τὴ θαυμασία κάβα τους, και ζητουλιάραιοι: βγαίνοντας ἀπὸ τον τεκέ για ζητιανιά ἔχουν μαζί τους ἓνα βουβαλίσιο κέρατο για σάλπιγγα· φυσώντας το προειδοποιοῦν τους κατοίκους για τον ἐρχομὸ τους και για να ετοιμάσουν ἐλεημοσύνες. Ζήτησαν ἐπίμονα τὴν ελληνική προστασία ὅπως ακριβῶς και οι ἀδελφοὶ τους ορθόδοξοι μουςουλμάνοι (οι Σοφτάδες)²⁰⁰. Εἶναι ολοφάνερο ὅτι δεν τίθεται πλέον θέμα ἐπαναφοράς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας

199. Βλ. Βλαδιμήρου Μιμίρογλου, *Οἱ Δερβίσηδες*, ἐν Ἀθήναις 1940.

200. Σοφτάς στὴν τουρκική σημαίνει ἱεροσπουδαστής. Σοφτάδες εἶναι οἱ ὀρθόδοξοι μωαμεθανοί, ὑπέρμαχοι τοῦ παντουρκισμοῦ.

της Κωνσταντινούπολης. Τώρα όμως προβάλλει ο κίνδυνος της υποδούλωσης στους Αλβανούς του Βορρά. Και μπροστά σ' αυτή την αλβανική λύση, όλο το μουσουλμανικό τμήμα του πληθυσμού καταλαμβάνεται από έντονη φρίκη. Γνωρίζουν ότι θα λεηλατηθούν, θα απογυμνωθούν και έρχονται σε μας από τη φυσική ανάγκη της προστασίας και της ασφάλειας.

Όλοι οι άνθρωποι στην Κορυτσά, τους οποίους ρώτησα, μου έδωσαν παρόμοιες απαντήσεις. Τον καιρό της τουρκοκρατίας, κατόρθωσαν λόγω της αριθμητικής και οικονομικής υπεροχής τους να δουλεύουν και να ευδοκιμούν. Σε ενδεχόμενη προσάρτηση στην Αλβανία, η Κορυτσά θα άδειαζε από τους κατοίκους της. Οι Έλληνες προτιμούσαν να μεταναστεύσουν παρά να ζήσουν με αλβανικό καθεστώς. Η Κορυτσά είναι σημαντικό εμπορικό κέντρο, όπου όλοι οι χωρικοί — σε ακτίνα 20 χιλιομέτρων — κατεβαίνουν και βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία — μέσω του Λεσκοβικιού — με την εκτεταμένη κοιλάδα του Αώου. Χθες ήταν ημέρα εβδομαδιαίας αγοράς στην Κορυτσά και όταν το απόγευμα έφευγα απ' την πόλη για να προηγηθώ του Διαδόχου στο Λεσκοβίκι, τα караβάνια των γαϊδουριών, των αλόγων και των μουλαριών, που επέστρεφαν στα χωριά, μας ανάγκασαν πολλές φορές λόγω του μεγάλου αριθμού τους να επιβραδύνουμε την πορεία μας.

ΛΕΣΚΟΒΙΚΙ

Όταν φτάνει κανείς στα βόρεια του Λεσκοβικιού, στην κοιλάδα του Αώου, το θέαμα είναι μεγαλοπρεπές. Η χιονισμένη οροσειρά της Νεμέσκας²⁰¹ δεσπόζει στον ορίζοντα, οι δε καταπράσινοι ψηλοί λόφοι, ποικιλιμένοι με χωριουδάκια και αραβουργήματα τριανταφυλλιά και το κόκκινο των δρόμων και των μονοπατιών, παρακινούν για μια απολαυστική στάθμευση. Το Λεσκοβίκι, χτισμένο στην πλευρά βραχώδους κορυφής, στο κέντρο αυτού του πανοράματος, όταν φτάνω, συμπληρώνει την εορταστική διακόσμηση. Σήμερα το πρωί, τουλάχιστον δύο ώρες πριν από την άφιξη του Διαδόχου, όλοι οι κάτοικοι χωρίς εξαίρεση είναι στην είσοδο της κωμόπολης, γύρω από τις αψίδες του θριάμβου. Δεξιά του δρόμου ο ορθόδοξος κλήρος, αριστερά ο μουσουλμανικός. Οι

201. Καί Νεμέριτζα. Βλ. Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ, *ἔ.ἀ.*, 11, 72. Καί Νεμέρτσικα. Βλ. Στυλ. Κ. Σιωμόπουλου, *Ἡ Συνθήκη τῆς Φοινίκης*, Θεσσαλονίκη 1990, 28, *χάρτης*, ὅπου καί τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα Ἰλένας, ὅπως καί τῆς βορειότερης ὄροσειρᾶς Τρεμπεσίνας Ἰέροπος. Περιγραφή τῆς ὄροσειρᾶς βλ. Ἰθαν. Π. Λέκκα, *Ἡ Πολίτσανη. Κωμόπολις τοῦ Πωγωνίου τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἀθήναι 1985, 12, καί 19, ὅπου σειρὰ τοπωνυμίων.

Η υποδοχή στο Λεσκοβίκι.

ορθόδοξοι φορούν χρυσοποίκιλτα, χρυσοκεντημένα, πράσινα, κόκκινα και κίτρινα άμφια και ο πρώτος του κλήρου κρατά στο στήθος του ένα Ευαγγέλιο δεμένο με βιολετί βελούδο και στολισμένο με παλαιό ασήμι. Οι μουσουλμάνοι παρουσιάζουν το αξίωμά τους με πράσινα, μαύρα ή άσπρα μακριά φορέματα. Ακόμα και οι σχισματικοί μπεκτασήδες είναι παρόντες στην υποδοχή και παρατηρώ στο μεγαλοπρεπές προκοίλι ενός από αυτούς το περίφημο κρύσταλλο της ιπποσκευής του προφήτη Ηλία, το οποίο ο Διάδοχος είδε στη γειτονική μονή της Κορυτσάς. Αν όλοι οι αξιωματούχοι μπεκτασήδες της Ανατολής κατέχουν το άγιο τούτο λείψανο, τότε τα χάμουρα του αλόγου του προφήτη θα έπρεπε να μοιάζουν περισσότερο με πολυέλαιο! Είναι ήδη μεσημέρι, όταν ο φρουρός στο λόφο κουνά ζωηρά μια σημαία ως ένδειξη ότι το αυτοκίνητο του Διαδόχου πλησιάζει. Ενθουσιώδεις ζητωκραυγές τον υποδέχονται πριν ακόμα προλάβει να κατέβει από το αυτοκίνητο. Ο νεαρός πρίγκιπας ασπάζεται το Ευαγγέλιο. Ακούει τους λόγους που του απευθύνονται στα ελληνικά και στα τουρκικά²⁰². Έπειτα κατευθύνεται προς τα πρώτα σπίτια. Από εκείνη τη στιγμή ο ενθουσιασμός ξεπερνά κάθε όριο: Από ψηλά τον ραίνουν με λουλούδια, ολόκληρες αγκαλιές. Από την πρώτη σειρά του πλήθους άνδρες και γυναίκες σπάζοντας τον κλοιό των στρατιωτών ρίχνονται στο δρόμο, στριμώχνονται προς τον Διάδοχο, γονατίζουν μέσα στη σκόνη, για να φιλήσουν τα πόδια του, τα γόνατά του, το σπαθί του, τα χέρια του. Χρειάστηκε η επέμβαση των αξιωματικών για να τους απομακρύνουν από

202. Μετά τόν εξισλαμισμό ακολουθεί και ό γλωσσικός έκτουρκισμός. Πβ. και π. Γεωργίου Μεταλληνού, *Όρθοδοξία και Έλληνικότητα*, Άθήνα 1987, 30: «... όπου χάνεται ή Όρθοδοξία, χάνεται και ό Έλληνισμός!».

Λεσκοβίκι. Αριστερά του Διαδόχου ο στρατηγός Δαγκλής, δεξιά του σε πρώτο πλάνο ο στρατηγός Σούτσος

τον πρίγκιπα, αλλά λίγα μέτρα πιο κάτω επαναλαμβάνονται οι ίδιες σκηνές: ξέφρενες, απεριγράπτες σε κείνον που δεν τις είδε με τα ίδια του τα μάτια. Ο Διάδοχος μου εξομολογήθηκε λίγα λεπτά αργότερα ότι παρόμοια στιγμιότυπα έλαβαν χώρα και στην Κορυτσά. Δεν μπορούσε να συνηθίσει αυτές τις εκδηλώσεις λατρείας, τον αναστάτωναν και τον συγκινούσαν βαθύτατα: «Σε μια εξοχή, μου έλεγε, ένας γέροντας μουσουλμάνος, καθώς αφήναμε την Κολώνια, είχε ξαπλώσει στη μέση του δρόμου που θα περνούσαμε και αναγκαστήκαμε να σταματήσουμε για να μην τον χτυπήσουμε. Εκείνος πετάχτηκε προς το μέρος μου αγγίζοντας το πηλίκιό μου, τους ώμους μου, το στήθος μου και πρόφερε ευλογίες». Η υπόδοχή που του επιφυλάχτηκε στο Λεσκοβίκι θα μείνει ως μια από τις ωραιότερες αναμνήσεις του Διαδόχου. Διότι η διακόσμηση της μικρής πόλης διακρινόταν για τη γοητευτική καλαισθησία της. Στις στέγες της συνοικίας που φαίνονται από το δρόμο, οι κάτοικοι είχαν απλώσει τα χαλιά τους, τα περισσότερα κόκκινα και κίτρινα, και ο δρόμος θριάμβου μέχρι τη νομαρχία, 500 μέτρα απόσταση, ήταν στρωμένος με κλαδιά πυξαριάς. Ένα χαρούμενο και φωτεινό χαλί, μια απόδειξη πως η αγάπη ξεπερνά τους περιορισμούς που θέτει η φτώχεια.

Η αναχώρηση του Διαδόχου από το Λεσκοβίκι.

ΚΟΝΙΤΣΑ

Πρέπει κανείς να επαναλαμβάνεται αδιάκοπα για να περιγράψει τα εκδηλούμενα αισθήματα των πληθυσμών της ελληνικής Ηπείρου. Και προκαλεί λύπη το γεγονός ότι μερικοί Ιταλοί και Αυστριακοί δημοσιογράφοι²⁰³ δεν θεώρησαν αναγκαίο να συνοδεύσουν τον Διάδοχο στο ταξίδι του! Αν το είχαν κάνει, θα ήταν αναγκασμένοι να αναγνωρίσουν την αλήθεια και να τη διακηρύξουν. Το ελληνικό δημόσιο ταμείο δεν είναι τόσο πλούσιο ώστε να εξαγοράσει τόσο ενθουσιασμό και ο εκφοβισμός — αν μπορούσε να εξασφαλίσει μια σεβαστική συμπεριφορά — δεν θα κατόρθωνε να προκαλέσει εκδηλώσεις όπως αυτές στις οποίες παρίσταμαι καθημερινά. Και βέβαια η μουσουλμανική μειονότητα, υποτιθέμενη²⁰⁴ αλβανική, θα ήταν τότε τόσο υποκριτική ώστε

203. Όστόσο δεν έλειψαν και Ιταλοί δημοσιογράφοι που τίμησαν το λειτούργημά τους, όπως ο Luciano Magrini, για τον οποίο γίνεται λόγος τόσο στην Εισαγωγή όσο και στα Έπιλεγόμενα.

204. Η χρήση του όρου υποτιθέμενη έχει σημασία. Δεν πρόκειται για Άλβανούς αλλά για αυτόχθονες Έλληνες-Ήπειρώτες εξισλαμισμένους.

να είναι άξια περιφρόνησης. Όταν πέρασα από το Δέλβινο οι μουσουλμάνοι απέφυγαν να έρθουν να με δουν. Στη συνείδησή τους βάραινε σεβαστός αριθμός κακουργημάτων εναντίον των Ελλήνων χωρικών της γειτονικής πεδιάδας. Τους ευγνωμονώ για την απουσία τους, γιατί διαφορετικά θα αμφέβαλλα για τα αισθήματα που εκδηλώθηκαν σε άλλα μέρη. Στο Λεσκοβίκι οι Αλβανοί μπέηδες, δηλαδή οι πλούσιοι, εκείνοι που έχουν περιουσία της τάξεως των εκατό χιλιάδων έως δύο εκατομμυρίων φράγκων, συνωθούνταν κοντά στον πρίγκιπα. Εξάλλου, στους τριάντα οι είκοσι έχουν κτήματα στη Θεσσαλία, δηλαδή στην καρδιά ακριβώς της Ελλάδας.

Στην Κόνιτσα φτάσαμε στις 5 το απόγευμα. Σε αυτό το μέρος από τους 4.000 κατοίκους, οι 3.000 είναι Έλληνες. Η Κόνιτσα βρίσκεται στους πρόποδες ορεινού όγκου και η πόλη απλώνεται σε πλαγιά αρκετά απότομη, κατά μήκος της τελευταίας οροσειράς, η οποία χάνεται στην πεδιάδα του Αώου. Το τοπίο θυμίζει Άλπεις. Ψηλά βουνά με χιονισμένες κορυφές δεσπόζουν στη μικρή κοιλάδα. Ο Αώος εξέρχεται από μια αγριωπή στενή χαράδρα και ένα παράτολμο — θα έλεγε κανείς — γεφυράκι, σε σχήμα περισπωμένης, ενώνει τις δύο όχθες του χειμάρρου και επιτρέπει στους χωρικούς του βουνού να επικοινωνούν με την Κόνιτσα, αποφεύγοντας τη μεγάλη παράκαμψη του δρόμου από Λεσκοβίκι για Ιωάννινα. Το πλήθος έχει συγκεντρωθεί κάτω από τα πλατάνια, στο κάτω μέρος της πόλης. Ο μητροπολίτης με την περικόσμητη μήτρα του, της οποίας το χρυσάφι αστράφτει πάνω στην πορφυρή καλύπτρα, είναι επικεφαλής του κλήρου. Οι ιερείς κρατούν κεριά δεμένα με γαλάζιες κορδέλες σε σχήμα τρίποδα καθώς διασταυρώνονται. Η παράταξη γίνεται προς τιμήν του νεαρού πρίγκιπα. Ο δρόμος που θα ακολουθήσουμε από την είσοδο της πόλης μέχρι τη μητρόπολη είναι στρωμένος με χαλιά, τα οποία έφεραν οι κάτοικοι

επίτηδες από τα σπίτια τους. Μπροστά από κάθε πόρτα έχει στηθεί ένα είδος αναπαυτηρίου. Πάνω σε ένα τραπέζι με ωραιότατο άσπρο τραπεζομάντιλο, πλαισιωμένες από ανθοδοχεία και γιρλάντες, είναι οι προσωπογραφίες του βασιλιά και του Βενιζέλου και μερικές λαϊκές αναπαραστάσεις ελληνικών νικών. Είναι ένας δρόμος θριάμβου, που δεν έχω ξαναδεί. Στο πέρασμα του πρίγκιπα, από τα μπαλκόνια πέφτουν λουλούδια. Κοριτσόπουλα, στην πρώτη γραμμή του πλήθους, τον ραίνουν με αποστάγματα γιασεμιού και τριαντάφυλλου.

Καθώς βγαίνω από τη Μητρόπολη μετά τη δοξολογία, κάποιος με σταματά και με ρωτά: «Είστε ο κ. Ρενέ Πυώ, ο συντάκτης του "Χρόνου";» Στην καταφατική μου απάντηση ο συνομιλητής μου με παρακαλεί να περιμένω μια στιγμή. Δίνοντας σήμα ο κόσμος αρχίζει ξαφνικά να ψάλει τη Μασσαλιώτιδα με πάθος και καθαρότητα λόγου. Εδώ, όπως και αλλού στην Ήπειρο που αγωνιά, η Γαλλία φαντάζει στα μάτια τους ως η προστάτιδα χώρα, η οποία μπορεί να δώσει την ελευθερία στους λαούς που υπέφεραν. Όταν τους ευχαριστώ, ξεσπούν σε ζητωκραυγές και καταφεύγω στο φιλόξενο κατάλυμά μου, μαζί με τον εθελοντή διερμηνέα μου, τον δάσκαλο Παπά, μαθητή των γαλλικών σχολείων της Βηρυτού. Αυτός που με φιλοξενεί είναι γιατρός και μου μιλά για το επάγγελμά του στη φτώχη Ήπειρο, όπου η επίσκεψη πληρώνεται δύο φράγκα και είναι αναγκασμένος να συναγωνίζεται τέσσερις²⁰⁵ άλλους συναδέλφους του στη μικρή πόλη της Κόνιτσας. Με προσκαλεί σε οικογενειακό δείπνο στο οποίο, κατά το ανατολικό έθιμο, η μητέρα και η αδελφή

205. Πόσο διαφορετική ήταν πράγματι η περίθαλψη στην Ήπειρο, όταν σε μιὰ μικρή κωμόπολη υπάρχουν πέντε γιατροί, από εκείνη που έμεινε στην αντίληψη τῶν πολλῶν με τὴν παράδοση τῶν κομπογιαννιτῶν.

του σερβίρουν χωρίς να παρακάθονται. Επιμένουν να πάρω και να ξαναπάρω από όλους τους δίσκους και να καταβροχθίσω ένα τεράστιο πιάτο γιουρτί πάνω στην επιφάνεια του οποίου έχουν γράψει με κύμινο: «Ζήτω η Γαλλία!» Το βράδυ έφτασε. Λαμπαδηφορία διατρέχει την πόλη, πυροβολισμοί αντηχούν. Γενική αγαλλίαση.

Η άφιξη του Διαδόχου στην Κόνιτσα.

ΠΡΕΜΕΤΗ

Μέσω του γεφυριού του Αώου, που αποτελεί το κλειδί όλων αυτών των κοιλάδων, της Κορυτσάς, της Κόνιτσας, των Ιωαννίνων και της Πρεμετής, φτάσαμε στην τελευταία αυτή πόλη. Η υποδοχή και εκεί ήταν θριαμβευτική. Όπως και στα υπόλοιπα μέρη, έτσι και εδώ μουσουλμάνοι και χριστιανοί ομόφωνα διαβεβαίωσαν τον Διάδοχο ότι επιθυμούν να είναι Έλληνες υπήκοοι. Όπως και αλλού, έγινε δοξολογία στην εκκλησία και στο τζαμί. Όπως παντού, αντήχησαν με πάθος οι ζητωκραυγές: «Ζήτω η Ελλάδα! Ζήτω η Ένωση! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω ο Διάδοχος!» Στις σημειώσεις μου έχω καταγράψει τα εξής αξιοπερίεργα: την ορμητική προσφώνηση μιας γυναίκας, η οποία πρέπει να είχε το χαρακτήρα χειραφετημένης, τον ενθουσιασμό μιας ξεδοντιάρας γερόντισσας, από την οποία με δυσκολία απαγκιστρώθηκε ο Διάδοχος, και το γεγονός ότι ο ελληνικός ύμνος παίχτηκε από ορχήστρα μουσικών που φορούσαν κόκκινα φέσια, άρα μουσουλμάνων.

Οι ιερείς της Πρεμετής περιμένουν τον Διάδοχο.

Πρεμετή. Ο ελληνικός εθνικός ύμνος και οι φεσοφόροι.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Έφησα τον Διάδοχο στην Πρεμετή. Έσπευσα να προπορευτώ είκοσι τέσσερις ώρες πριν από αυτόν στα Ιωάννινα, τα οποία βρήκα, ύστερα από τέσσερις μόνο μέρες απουσίας, τελείως διαφορετικά. Είχαν ανεγείρει αψίδες και τις είχαν διακοσμήσει με τουρκικά τουφέκια και είχαν τοποθετήσει σε κάθε πλευρά τους κανόνια, τα οποία είχαν πάρει από τον εχθρό. Ύψωσαν πάρα πολλές σημαίες και στόλισαν το σύνολο με άφθονες φυλλωσιές.

Έντονη κινητικότητα χαρακτηρίζει την πρωτεύουσα της Ηπείρου, της οποίας τα ήσυχα βράδια δεν ταράσσονται συνήθως παρά μόνο από τα ατελείωτα κοάσματα των βατράχων της λίμνης. Εδώ, όπου οι Έλληνες υπήρξαν ανέκαθεν η μεγάλη πλειονότητα, οι εορταστικές εκδηλώσεις θα πάρουν διαστάσεις ανάλογες με τη σπουδαιότητα της πόλης. Αλλά πλέον κουράστηκα να περιγράψω γιορτές.

Θα συζητήσω με τον υποπρόξενό μας κ. Ντυσάπ και τη χαριτωμένη γυναίκα του, τη συγγραφέα Γκυ Σαντεπλέρ. Θα μου διηγηθούν ιστορίες από την πολιορκία των Ιωαννίνων. Θα επισκεφθούμε το μέρος όπου βρισκόταν η αγχόνη, με την οποία οι Τούρκοι απαγχόνιζαν τους Έλληνες (τοποθεσία την οποία επέλεξε ο πρόξενος της Αυστρο-Ουγγαρίας κ.

Μπιλίνσκι²⁰⁶ για να φωτογραφηθεί με τη γυναίκα του και τον υποπρόξενό του!). Από εκεί θα πάμε στο υπαίθριο καφενείο των προαστίων, το χαριτωμένο αυτό μέρος των Ιωαννίνων που το σκιάζει ένα τεράστιο δέντρο. Από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου μου παρακολουθώ την άφιξη του Διαδόχου, τον οποίο το πλήθος περιβάλλει ζητωκραυγάζοντας.

Κατόπιν ετοιμάζω τις αποσκευές μου για αναχώρηση.

ΑΠΟ ΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΣΤΟ ΜΕΤΣΟΒΟ

Εκινήσαμε στις 6 το πρωί από τα Ιωάννινα. Διασχίσαμε τη λίμνη. Τους κωπηλάτες μας τους βοήθησε μια απαλή αύρα που φούσκωνε τα πανιά. Φτάσαμε στις 7.30 στην αντίπερα όχθη. Εκείνη τη στιγμή άρχισε να αντηχεί το κανό-νι απ' τα Ιωάννινα με το οποίο χαιρετίστηκε η αναχώρηση του Διαδόχου για το Αργυρόκαστρο. Ο οδηγός μας, ο αρχιαγωγιάτης Κώστας, φόρτωσε τα ζώα και η μικρή συνοδεία ξεκίνησε. Επικεφαλής μας είναι ο επισκοπικός τοποτηρητής Μετσόβου, του οποίου το καλυμμαύκι, μέσα σε ένα μεταλλικό κουτί, κουνιέται διαρκώς στο πλευρό του υποζυγίου του. Ο δρόμος είναι υπερβολικά μακρύς και κουραστικός: Δώδεκα ώρες στα άλογα. Είναι πραγματικός δρόμος λαθρεμπόρων· είκοσι φορές πρέπει να διασχίσεις χειμάρρους, των οποίων το νερό φτάνει στην κοιλιά των ζώων. Από τον λιθόστρωτο δρόμο του Αλή πασά δεν απομένει παρά ένας σκελετός βράχων, τα άκρα των οποίων τα κατέφαγαν οι βροχές και δίνουν την εντύπωση πτωμάτων που τα αποσάρκωσαν οι σκύλοι. Χωρίς τον γενναίο Κώστα με το χαρμόσυνο και ευχάριστο για μένα όνομα θα χανόμασταν εντελώς. Το γεγονός ότι οι Τούρκοι είχαν αφήσει σε τέτοια κατάσταση την κυριότερη οδό επικοινωνίας της Θεσσαλίας

206. Το πάθος του κατέστρεψε και τόν ίδιο. Διότι κακός κακώς έτελεύτησε.

με την Ήπειρο αποτελεί αίσχος για την Τουρκία. Είναι αλήθεια ότι συστηματικά οι Τούρκοι αρνούνταν να επιδιορθώσουν το δρόμο, για να χωρίσουν τους Έλληνες της Θεσσαλίας από τους Ηπειρώτες αδελφούς τους. Πάντως αυτό δεν εμπόδισε τον ελληνικό στρατό να ξεκινήσει από την Καλαμπάκα, να προχωρήσει σε αυτή την κατεύθυνση και να φτάσει σχεδόν μέχρι τη λίμνη των Ιωαννίνων, όπου έλαβε χώρα η αιματηρή μάχη του Δρίσκου, η οποία αναχαίτισε την ορμή του.

Φτάνουμε νύχτα στο Μέτσοβο. Στην είσοδο της πόλης μάς περιμένουν μερικοί προύχοντες. Φαίνεται ότι οι μαθητές μάς περίμεναν στο δρόμο όλο το απόγευμα με λουλούδια και με τη γαλλική σημαία. Το σπίτι στο οποίο φιλοξενούμαι, μετατράπηκε σύντομα σε κέντρο σημαντικής συναθροίσεως. Μία μικρή ντυμένη στα γαλάζια που ακούει στο όνομα Αγγέλικα μου προσφέρει μια ανθοδέσμη από γιούλια· μια δεύτερη, ντυμένη στα λευκά, η οποία ονομάζεται Αντιγόνη, μου προσφέρει γλυκίσματα και νερό και μία νεαρά, η Καλυψώ, ντυμένη στα κόκκινα, μου δίνει τσιγάρα. Καπνίζοντας συνομιλώ με τους παρισταμένους, πολλοί από τους οποίους μιλούν θαυμάσια γαλλικά²⁰⁷ και ιδίως μια δασκάλα, η οποία έζησε δύο χρόνια στο Παρίσι μαζί με τον αδελφό της, φοιτητή Ιατρικής.

Το Μέτσοβο²⁰⁸, το οποίο άλλοτε αριθμούσε έως 7.500

207. Η γαλλομάθεια στην Ελλάδα έχει μεγαλύτερη έκταση από όση νομίζουν οι Γάλλοι επισκέπτες. Έναν αιώνα νωρίτερα ο Rouqueville ένθουσιάζτηκε από τις βιβλιοθήκες όρεινών χωριών της Ήπειρου, στις οποίες βρήκε περιοδικό και ημερήσιο γαλλικό τύπο. Βλ. F.H.L. Rouqueville, *Le voyage de la Grèce*, II, 350. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι και Άρθρα*, Άθήνα 1902, 520. Per. Papahagi, «Din trecutul cultural al Aromânilor», *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare* 35 (1912) 20.

208. Βλ. Μιχ. Γ. Τρίτου, *Το Μέτσοβο*, Άθήνα 1988.

κατοίκους, ερημώθηκε επί τουρκοκρατίας· τώρα τα παιδιά εκείνων επιστρέφουν σιγά σιγά. Ανάμεσα σ' αυτούς, ένας νεκρός πια που δεν αξιώθηκε να ξαναδεί τη γενέτειρά του. Πρόκειται για τον Γεώργιο Αβέρωφ, τον πολυεκατομμυριούχο Έλληνα²⁰⁹, ο οποίος δώρισε στην Αθήνα το περίφημο Στάδιο και στην Ελλάδα το θωρηκτό που φέρει το όνομά του. Αν και ξενιτεύθηκε, δεν λησμόνησε το Μέτσοβο. Προίκισε την πατρίδα του με θαυμάσια σχολή, στην οποία την επόμενη ημέρα έγινα δεκτός κατά την άφιξή μου με τους ήχους μιας *Μασσαλιώτιδας* εξαιρετικά τραγουδημένης. Έπειτα ένας νεαρός δάσκαλος μου απηύθυνε μια προσλαλιά, της οποίας ο επίλογος περιείχε αυτή την τιμή για τη Γαλλία: «Είναι πρώτιστο καθήκον μας να διαπαιδαγωγούμε τους μικρούς μαθητές της σχολής μας να αγαπούν τη φίλη και προστάτιδα, τη Γαλλία, η οποία πάντοτε μας έχει προστατεύσει, και να τους διδάσκουμε να αναγνωρίζουν την ευεργεσία και τη βοήθεια που προσφέρετε σεις στη μητέρα μας Ελλάδα».

Ο Γεώργιος Αβέρωφ έκαμε τη δωρεά της εστίας αυτής εθνικού φρονήματος μέσω μεσάζοντος, προς αποφυγή των διώξεων της τουρκικής διοικήσεως.

Το Μέτσοβο είναι μια καμόπολη, της οποίας όμως η δημοτική περιουσία ανέρχεται στα δύο εκατομμύρια εξακόσιες χιλιάδες φράγκα, δωρεές των παιδιών της, που πλούτισαν στην ξενιτιά, κατατεθειμένες στην Εθνική Τράπεζα της Αθήνας, ενόσω στη γενέτειρά τους υπήρχε τουρκική κατοχή. Τώρα που ο ζυγός αποτινάχθηκε, το Μέτσοβο θα μπορεί πια να διαθέσει το χρήμα αυτό ελεύθερα. Οι κάτοικοί του χαίρονται κιόλας για όλα τα ωραία πράγματα που θα ήθελαν να κάνουν: «Εδώ, αναγγέλλουν, θα είναι η πλατεία της

209. Ό Πινώ χαρακτηρίζει απερίφραστα τον Αβέρωφ ως Έλληνα, μολοντί γνωρίζει ότι το Μέτσοβο είναι δίγλωσσα, βλαχόφωνο.

Ελευθερίας. Εκεί, ο δημόσιος κήπος με τα σκιαδιά του για το καλοκαίρι. Θα επεκτείνουμε το δρόμο διανοίγοντάς τον μέσα από το ορεινό συγκρότημα των Ζαγοριών. Όταν ξανάρθετε, δεν θ' αναγνωρίσετε το Μέτσοβο». Είναι συγκινητικές αυτές οι δωρεές, που έγιναν σε μακρό χρονικό διάστημα από πατριώτες, οι περισσότεροι των οποίων δεν ζουν σήμερα, αλλά ποτέ κανείς δεν είχε αμφιβολία ότι η ώρα της ελευθερίας θα ηχούσε τελικά για τα παιδιά του ή τα εγγόνια του! Περιπτώσεις του είδους αυτού υπάρχουν άφθονες στην Ήπειρο. Αλλά το Μέτσοβο είναι το τελειότερο παράδειγμα²¹⁰.

Η πόλη προσέφερε στην περιέργειά μου πρόσθετο ενδιαφέρον. Εδώ θα συναντούσα επιτέλους τους ονομαστούς Κουτσοβλάχους, των οποίων είχα αναζητήσει τα ίχνη σε όλη την ηπειρωτική ακτή, όπου δεν ξέρω ποιος με είχε διαβεβαιώσει για την παρουσία τους.

Ο πρώτος Κουτσόβλαχος που συνάντησα, δεν ήταν άλλος από τον ίδιο τον Κώστα, το λεβέντη, ο οποίος κατά το πέρασμά μας από το Βουτονόσι, επειδή οι χωρικοί στην απέναντι μεριά πυροβολούσαν προς τιμήν μας, δανείστηκε το όπλο του συνοδού χωροφύλακα και άδειασε στον αέρα όλα τα φυσέκια του καταστήματος φωνάζοντας «Ζήτω η Ελλάδα»²¹¹. Με εξαίρεση το ελληνοβλαχικό ιδίωμά του²¹², δεν θα μπορούσα να πω ότι ήταν διαφορετικός από τους άλλους Ηπειρώτες συντρόφους του. Ρώτησα γι' αυτό το

210. Άχ. Γ. Λαζάρου, «Η πρωτοπορία του Μετσόβου για την Ευρώπη», *Σελίδες του Μετσόβου*, Ιούλιος 1989, 5.

211. Την ίδια ζητωκραυγή πετούν κατά πρόσωπο και έναντιόν εκείνων, που τους απειλούν με θάνατο. Πβ. Michel Paillares, *La Grèce, par Th. Homolle...*, Paris 1908, 179. Επίσης βλ. του αυτού, *L' Imbroglie Macédonien*, Paris 1907, 440 κ.έ.

212. Μιχ. Γ. Τρίτου, «Το Κουτσοβλαχικό ιδίωμα», *Ο Όσιος Νικάνωρ* 56 (1990) 128.

θέμα τη δασκάλα και τους δασκάλους του Μετσόβου: «Έχω διακόσιες πενήντα μαθήτριες, μου είπε η πρώτη· έχουμε διακόσιους μαθητές, μου απάντησαν οι δεύτεροι. Τα παιδιά κουτσοβλαχικής καταγωγής και τα παιδιά καθαρώς ελληνικής έχουν αφομοιωθεί τελείως. Δεν υπάρχει κουτσοβλαχικό σχολείο, ούτε και σκεφτήκαμε καν να ιδρύσουμε, δεδομένου ότι δεν γνωρίσαμε ποτέ κανέναν, πλην τριών ατόμων σε όλη την πόλη, τα οποία αποζούν από τον κουτσοβλαχικό πατριωτισμό. Ήταν τρία αδέλφια που είχαν επιστρέψει από τη Ρουμανία. Εκεί φοίτησαν στο κολέγιο εξαγορασμένα με υποτροφίες. Ωστόσο η προπαγάνδα τους ήταν τόσο δειλή ώστε να χαρακτηρίζεται σαν απομονωμένη απόπειρα. Δεν θα αναφερόμασταν στις τρεις αυτές μεμονωμένες περιπτώσεις αν δεν θέτατε εσείς την ερώτηση, διαφορετικά δεν θα είχαμε θεωρήσει απαραίτητη τη σχετική μνεία. Άλλωστε δεν μπορούμε να καταλάβουμε τι επιδιώκει στα μέρη μας η ρουμανική προπαγάνδα, δύο βήματα από τα ελληνικά σύνορα, στην πατρίδα μάλιστα του Γεωργίου Αβέρωφ»²¹³.

Και δεν μπορούσα να έχω αντίθετη γνώμη αφήνοντας το Μέτσοβο, αφού όλος ο πληθυσμός με αποχαιρέτησε στα ελληνικά με το χαρούμενο «Ώρα καλή». Πραγματικά, δεν μπορούσα να διακρίνω Έλληνες και Κουτσοβλάχους²¹⁴. Και ξεκίνησα για την αλπική οροσειρά του Ζυγού, ανάμεσα στα έλατα της Πίνδου, για να ξανακατέβω προς τις κοιλάδες της Θεσσαλίας. Σε όλο το ταξίδι μου, από τους Αγίους Σιράντα έως την Καλαμπάκα, δεν αισθάνθηκα ότι βρίσκομαι κάπου άλλου παρά μόνον στην Ελλάδα.

213. Δύο βήματα ήταν χωρίς υπερβολή σύμφωνα με την τότε ελληνοτουρκική συνοριακή γραμμή, που μεταβλήθηκε μετά τους νικηφόρους πολέμους του 1912-1913.

214. Άχ. Γ. Λαζάρου, «Βλέψεις Ρουμανίας και ελληνικότητα Βλάχων-Αρωμούνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1986, 321-346.

ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ

Καλαμπάκα, 24 Μαΐου

7.30 το βράδυ. Το χάνι της Τρύπας. Εδώ και πέντε ώρες κατεβαίνουμε μέσα σε ραγδαία βροχή, κατά μήκος της όχθης του Μαλακάσση. Το χάνι φαίνεται έρημο και χρειάστηκαν οι φωνές των αγωγιατών για να ξεπροβάλουν από μια χαμηλή πόρτα δύο κεφάλια. «Πήγαινε για ξύλα, άναψε φωτιά, οι ταξιδιώτες κρυώνουν» διέταξε ο επικεφαλής του караβανιού. Σκαρφαλώνουμε με μια παλιόσκαλα σε ένα είδος κρυψώνα, που θα γίνει το καταφύγιό μας· καταφύγιο ελάχιστα ευχάριστο με τους κακοασβεστωμένους τοίχους και τις λεγεώνες των κοριών που μαντεύει κανείς ότι υπάρχουν στο πάτωμα και στο ταβάνι. Επιτέλους η φωτιά άναψε στο τζάκι και αρχίζουμε μεθοδικά να στεγνώνουμε τα πράγματά μας. Έπειτα περιχύνουμε εντομοκτόνο σκόνη στην ψάθα και στις προβιές, πάνω στις οποίες θα κοιμηθούμε. Δύο κονσέρβες, μισό καρβέλι ψωμί, λίγο γλυκόπιτο μακεδονικό κρασί και το δείπνο τελειώνει γρήγορα. Κάτω ακούγονται ψίθυροι. Σχολιάζεται η αναγκαστική στάθμευση σ' αυτό το άθλιο πανδοχείο της έρημης κοιλάδας. Δημιουργ-

γείται εντύπωση που θυμίζει πολύ Paul-Louis Courier²¹⁵.

4.30 το πρωί. Το ξύπνημα δεν είναι δύσκολο. Γλυκοχαράζει και το πρωινό κρύο μπαίνει από τις σχισμές των ξύλινων παραθύρων. Εξάλλου άλλα έντομα εναντίον των οποίων το πύρεθρο²¹⁶ δεν φέρει κανένα αποτέλεσμα — φοβερὰ ζούδια — αρχίζουν την επίθεση. Δεν μένει παρά να φύγουμε από αυτόν τον δυστυχημένο τόπο, του οποίου θα είμαστε, αναμφίβολα, οι τελευταίοι Ευρωπαίοι επισκέπτες. Διότι από την άλλη πλευρά της κοιλάδας εργάζονται δραστήρια, για να φτιάξουν τον δρόμο, έναν ωραίο αμαξιτό δρόμο, που θα συνδέει το τέρμα της σιδηροδρομικής γραμμής, την Καλαμπάκα, με το Μέτσοβο διαμέσου του δάσους των Ζαγοριών. Η προβιά, στην οποία κοιμήθηκα τόσο άσχημα, τοποθετήθηκε πάλι στο σαμάρι του μουλαριού μου και αναχωρούμε με μια ψιχάλα κρυερή λόγω της πρωινής δροσιάς. Η κοιλάδα αυτή την ώρα είναι έξοχη. Οι θάμνοι αναδίδουν το άρωμα του βρεγμένου χόρτου και στα κλαδιά των πλατάνων ο κούκος και το τσοπανοπούλι κατά διαστήματα κελαηδούν. Ένας από τους αγωγιατές μας διηγείται τη λαϊκή παράδοση για το τσοπανοπούλι:

«Ήταν, μια φορά, ένας βοσκός ο οποίος αποκοιμήθηκε για τρεις μέρες και τρεις νύχτες, και όταν ξύπνησε το κοπάδι του είχε εξαφανιστεί. Μάταια το έψαχνε στα βουνά. Τότε ήρθαν οι λύκοι και του λένε: Ξέρουμε πού είναι το κοπάδι σου· υποσχέσου να μας δώσεις μερικά πρόβατα και θα σου

215. 'Ο Παῦλος-Λουδοβίκος Κουριέ ντὲ Μερὲ (1773-1825) εἶναι Γάλλος φιλόλογος καὶ λογοτέχνης, συγγραφέας τοῦ ἔργου «'Εγκώμιον τῆς Ἑλένης».

216. Πρασινοκίτρινη σκόνη μὲ ἰσχυρὲς ἐντομοκτόνες ἰδιότητες παραγόμενη ἀπὸ ἄνθη τοῦ φυτοῦ πύρεθρο. Ἡ παρασκευὴ τῆς σταμάτσης, ὅταν ἀνακαλύφθηκαν τὰ νεώτερα συνθετικὰ ἐντομοκτόνα μὲ τὶς τόσο δυσμενεῖς γιὰ τὸ περιβάλλον ἐπιπτώσεις.

πούμε. Ο τσοπάνος ο καημένος υποσχέθηκε. Όταν έφτασε εκεί που ήταν το κοπάδι του, η σκύλα, που φύλαγε τα πρόβατα για τρεις μέρες και τρεις νύχτες από τους λύκους, τον μάλωσε για τη φριχτή συμφωνία που έκαμε και για να τον τιμωρήσει τον εγκατέλειψε. Έρθαν κατόπιν οι λύκοι να ζητήσουν τα συμφωνημένα. Σφύριξε ο τσοπάνος τη σκύλα του να έρθει να τον βοηθήσει να γλιτώσουν τα πρόβατα. Αλλά η σκύλα δεν επέστρεψε ποτέ. Από τότε ο τσοπάνος μεταμορφώθηκε σε πουλί και σφυρίζει ολοένα τη σκύλα του. Ακούστε, έτσι δα σφυρίζουν εδώ οι βοσκοί τα σκυλιά τους».

Ακούγοντας αυτή την ιστορία και το κελάηδημα του τσοπανοπουλιού, μου ήρθε στο νου μία άλλη, χαριτωμένο εύρημα της λαογραφίας της Ηπείρου, σχετική με το αηδόνι. Το αηδόνι, κάποια άνοιξη, αναζητούσε πυκνό θάμνο για να περάσει τη νύχτα του. Όταν όμως ξύπνησε, τα λουλούδια είχαν κλείσει και βρέθηκε φυλακισμένο μέσα στο θάμνο. Και από τότε το αηδόνι φοβάται τους θάμνους και κελαηδεί όλες τις νύχτες για να μην πέσει στον πειρασμό.

Καθώς φτάναμε σε έναν πλατανότοπο, ακούστηκαν παιδικές φωνές. Δεν ήταν, όπως πίστευσε ο συνοδός μου, κάποιο υπαίθριο σχολείο αλλά ένα караβάνι κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους και τα υπάρχοντά τους. Ανέβαιναν στα βουνά, τα παλαιά τουρκικά εδάφη, όπου έως τους τελευταίους μήνες πριν από τον απελευθερωτικό πόλεμο²¹⁷ δεν τολμούσαν να διαβούν και να ριψοκινδυνεύσουν. Το θέαμα θα ενέπνεε κάποιον ζωγράφο. Μπροστά ήταν μερικές φοράδες με τα πουλαράκια τους, κατόπιν έρχονταν ζώα σαμαρωμένα με δυσανάλογα φορτία που σχημάτιζαν πυρα-

217. Έννοεί ο Πυώ τους πρόσφατους βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 και ιδίως τον πρώτο, τον οποίο όρθότατα χαρακτηρίζει απελευθερωτικό.

μίδες, και στο μέσο των οικοσκευών ξεπρόβαλλε το κεφάλι ενός βρέφους, του οποίου το σώμα χανόταν δεμένο μέσα στα σκεπάσματα. Πάνω σε ένα άλλο μουλάρι, το μωρό κρατά στα χεράκια του μία γάτα ή ένα πετεινό ή και δύο κότες δεμένες από τα πόδια που μαλώνουν και σχηματίζουν ένα διπλό κινητό κράνος σαν εκείνα των Βαλκυριών²¹⁸. Γυναίκες ξυπόλυτες κουβαλούν στην πλάτη τους τη μακριά ξύλινη κούνια μέσα στην οποία κοιμάται ένα μικρό, ενώ η μάνα κλώθει τη ρόκα της περπατώντας. Οι άνδρες βγάζουν κραυγές «σου! σου! σου!», για να προχωρούν τα ζώα. Μεγάλα σκυλιά ψαρόμαλλα με γερά σαγόνια τρέχουν άκρη άκρη κατά μήκος της πομπής και σταματούν στο χείλος των χειμάρρων από φόβο μήπως βρέξουν τα πόδια τους.

Καθώς κατεβαίνει κανείς προς τη μεγάλη Θεσσαλική πεδιάδα, αισθάνεται ότι πλησιάζει προς τον πολιτισμό. Τα σιτοχώρα ολοένα γίνονται περισσότερα, τα κοπάδια αφθονούν. Πλάι στο δρόμο, σαν μικρές φωλιές σκαλισμένες σε ποταμίσιες πέτρες, αφιερώνονται εικονοστάσια, των οποίων οι νοτισμένες εικόνες περιμένουν το σημείο του σταυρού από τον οδοιπόρο και την ελεημοσύνη στον κερματοδέκτη, που τελεί υπό την κοινή προστασία των περαστικών. Στο χάνι της «Ωραίας Πηγής» ο χανιτζής ετοιμάζει κιόλας μεγάλα ποτήρια για το δροσερό νερό του, μικρά για τη ρακή και φλιτζανάκια για τον καφέ. Η βροχή σταμάτησε. Στη δεύτερη οροσειρά της Πίνδου, οι ολόλευκες μακρουλές τουλούπες της πρωινής ομίχλης διαλύονται αποκαλύπτοντας κατά διαστήματα τις βουνοκορφές, τις οποίες κάλυψε το χιόνι κατά τη διάρκεια της νύχτας.

218. Οι Βαλκύρες ή Βαλκυρίες είναι μυθολογικές πολεμικές θεότητες των Σκανδιναβών.

ΤΑ ΜΕΤΕΩΡΑ

Δύο ώρες πριν φτάσει κανείς στην Καλαμπάκα, αντικρίζει τους βράχους των Μετεώρων με τις μυτερές κορυφές, όπως τα Dreizinnen φαίνονται από τη Μισουρίνα. Είναι οι φρουροί της πεδιάδας στα όρια της βουνίσιας κοιλάδας. Υπάρχει κάτι υπέροχο στην αποκάλυψη των Μετεώρων, ένα από τα πιο αξιοπερίεργα και περίφημα μέρη του κόσμου. Αλλά μήπως δεν είναι άραγε δικαίωμα των νεότερων γενεών να αποκαλύπτουν ξανά και ακούραστα όλα όσα οι προηγούμενοι εξύμνησαν; Ως αποτέλεσμα ποιου προϊστορικού κατακλυσμού ένας ακράτητος χείμαρρος ξέπλυne όλο το χώμα του ορεινού τούτου συγκροτήματος αφήνοντας γυμνό τον βραχώδη σκελετό του; Τώρα δεν υπάρχουν παρά κάθετες, απόκρημνες, διαβρωμένες από το χρόνο πλευρές, όπου κουρνιάζουν καλιακούδες και καρακάξες. Μάλιστα στην κορυφή των απρόσιτων φυσικών πύργων η ανθρώπινη θέληση έστησε εγκαταστάσεις ανθρώπινες. Αν στη θέση των ταπεινών μοναστηριών υπήρχαν φεουδαρχικά κάστρα, αυτά θα δικαιολογούσαν τις γραφικές εμπνεύσεις του Βίκτωρος Ουγκώ και μερικές από τις εκκωφαντικές συνθέσεις του Γουσταύου Ντορέ.

Δύο χωριά βρίσκουν απαντοχή στους πρόποδες τους: το Καστράκι και η Καλαμπάκα. Πάνω από το πρώτο αγρυπνεί

ένας γίγαντας, ο οποίος από μακριά θυμίζει τον έναν από τους δίδυμους κολοσσούς του Μέμνονα. Ξαναβλέπουμε, αλλά είκοσι φορές πιο μεγάλα, τα γόνατα της θεότητας της αρχαίας Αιγύπτου, η οποία κάθεται στην πεδιάδα του Νείλου επιδιώκοντας να επιβάλει τον απόλυτο σεβασμό κατά τις προσκυνήσεις των τάφων των Φαραώ.

Τα σπίτια της Καλαμπάκας μοιάζουν σφηνωμένα σε βράχους αποκολλημένους — σαν τα κοχύλια στους υφάλους του ωκεανού. Χρειάζεται κανείς πόδια αλπινιστή για ν' ανέβει στην παλαιά βασιλική του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Παλαιολόγου, κι έπειτα στο στένωμα, που καταλήγει στην είσοδο στο μοναστήρι των Μετεώρων. «Είσοδος» είναι ίσως υπερβολική λέξη, δεδομένου ότι χρειάζεται επιπλέον, για να φτάσεις εκεί, να υποστείς την ταλαιπωρία της σκάλας ή του δίχτυου. Οι σκάλες, στο μεγαλύτερο μέρος τους κάθετες, απαιτούν άνθρωπο που δεν πάσχει από ίλιγγο, πιστεύει απόλυτα στη στερεότητά τους και έχει χέρι ναυτικού. Το δίχτυ προϋποθέτει απλή εμπιστοσύνη στο σκοινί που το ανυψώνει.

Στις φωνές του ντόπιου συνοδού μας οι μοναχοί της μονής της Αγίας Τριάδας τελικά απάντησαν και από τον ξύλινο πρόβολο, που έγερνε προς τα μέσα, είδα σε λίγο να κατεβαίνει —στερεωμένο σε ένα μεγάλο αγκίστρι στην άκρη χοντρού σκοινιού— ένα μεγάλο δίχτυ σαν εκείνα που χρησιμοποιούν οι νοικοκυρές στην αγορά. Το δίχτυ άνοιξε καταγής, με δέχθηκε στο εσωτερικό του καθιστό σαν ράφτη, ενώθηκαν οι περιφερειακοί κρίκοι πάνω από το κεφάλι μου και αφού περάστηκαν στο αγκίστρι, άρχισα να ανεβαίνω. Είναι προτιμότερο τα πρώτα λεπτά να κλείσει κανείς τα μάτια γιατί το δίχτυ κινείται σαν σβούρα και το αίσθημα που προκαλεί αυτή η κίνηση είναι εξαιρετικά δυσάρεστο. Αργότερα είναι καλύτερο να έχεις ανοιχτά τα μάτια γιατί η ταλάντευση του αερόστατου αυτού το φέρνει μερικές φορές σε απότομη επαφή με τη βραχώδη πλευρά. Η τύχη θέλησε

να φτάσω με τη ράχη στην κορυφή. Ένωσα χέρια να αρπάξουν το δίχτυ και να το τραβούν προς το εσωτερικό· δόθηκε μια διαταγή· το σκοινί χαλάρωσε και βρέθηκα στο έδαφος. Πέντε γενειοφόροι καλόγεροι μου εύχονταν το καλωσόρισες. Ένα δυνατό βαρούλκο είχε εξασφαλίσει το ανέβασμά μου.

Είχα την εντύπωση, φτάνοντας στην Αγία Τριάδα, ότι επισκεπτόμουν λίγους Συμεώνες στυλίτες, οι οποίοι είχαν ορκιστεί με την είσοδό τους στο μοναστήρι να μην κατέβουν ποτέ πια στις αδυναμίες των ανθρώπων. Η ψευδαίσθησή μου διαλύθηκε με τις πρώτες ερωτήσεις. Οι μοναχοί της Αγίας Τριάδας, όπως και εκείνοι του Βαρλαάμ και του Αγίου Στεφάνου, κατεβαίνουν συχνά στην Καλαμπάκα. Η μόνη πίστη, την οποία θεώρησαν μερικοί από αυτούς ότι έπρεπε να επιδείξουν για το θρησκευτικό τους καταφύγιο, ήταν να ορίσουν ότι επιθυμούσαν να ταφούν στο ίδιο αυτό μέρος· μου έδειξαν μέσα σε μια ευρεία ρωγμή του βράχου, πνιγμένη στα ψηλά χόρτα του βουνού, κομμάτια ξύλου τα οποία υποδήλωναν την τελευταία τους κατοικία. Δεν βρήκα στους μοναχούς, που με δέχθηκαν, την ποιητική έκφραση η οποία θα ανταποκρινόταν στη θαυμάσια τοποθεσία της μονής. Ο κατώτερος άλλωστε ορθόδοξος κλήρος προέρχεται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ώστε το αντίθετο θα έπρεπε να με εκπλήσσει. Πρόκειται για παλιούς υπηρέτες, παλιούς χωροφύλακες, συνεπαρμένους μια ωραία πρωία από την κλίση της περισυλλογής. Πόσο είχα επιθυμήσει να βρω εδώ έναν μικρό όμιλο διανοουμένων, μετανοημένων, που δεν είχαν παρά τη διάθεση της αδελφικής τους μοναξιάς, και οι οποίοι θα κάθονταν, την ώρα της δύσης, στην άκρη που δεσπόζει πάνω από την κοιλάδα, για να δουν άλλη μια μέρα να σβήνει πάνω στη γη!

Μήπως θα ήταν προτιμότερο για τα μοναστήρια των Μετεώρων και για πολλά άλλα πράγματα του κόσμου τούτου να αρκείται κανείς να τα παρατηρεί από τα χαμηλά;

ΤΟ ΣΤΕΝΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Αθήνα, 28 Μαΐου

Φτάνοντας στην Αθήνα βρήκα επιτέλους γαλλικές εφημερίδες. Η ανάγνωσή τους, που μου είχε λείψει για ένα τρίμηρο, με αναγκάζει να επανέλθω σε μερικά σημεία, τα οποία είχα εκθέσει συνοπτικά στα τηλεγραφήματα και γράμματά μου, κρίνοντάς τα ολοφάνερα, ώστε να μην αφήνουν περιθώρια για σοβαρές συζητήσεις.

Στο «Χρόνο» της 18ης Μαΐου, ο ανταποκριτής μας στη Ρώμη παίρνοντας συνέντευξη από μία πολιτική προσωπικότητα της Ιταλίας, την πλέον αρμόδια να μας πληροφορήσει για τις απόψεις των επίσημων ιταλικών κύκλων στο θέμα του στενού της Κέρκυρας, δημοσιεύει σαν απάντησή της το εξής: «Το στενό, που βρίσκεται μεταξύ του νησιού και της ηπειρωτικής παραλίας, αποτελεί τον καλύτερο όρμο-καταφύγιο στη Μεσόγειο». Η τύχη, λοιπόν, μου επέτρεψε να διαπιστώσω την 7η τρέχοντος Μαΐου, κατά την οποία ξέσπασε τρικυμία στο Ιόνιο πέλαγος, ότι όχι μόνο κανένα πλοίο δεν ήταν δυνατόν να αναχωρήσει από την Κέρκυρα και να αποτολμήσει τη διέλευση του βόρειου πορθμού, αλλά και μέσα στο ίδιο το λιμάνι — δηλαδή στο ασφαλέστερο μέρος του θαυμάσιου τούτου όρμου καταφυγίου — τα ανιχνευτικά του

αγγλικού καταδρομικού Medea δεν μπόρεσαν ούτε να βγουν όσα ήταν προσαρμοσμένα να επιστρέψουν στο καταδρομικό τους. Αυτά για την ασφάλεια²¹⁹.

Όσον αφορά τον βόρειο ακριβώς πορθμό, τον οποίο πέρασα και ξαναπέρασα, δεν υπάρχει ούτε ένας ναυτικός που να μη γνωρίζει ότι είναι φραγμένος σε απόσταση ενός χιλιομέτρου από την ακτή της Κέρκυρας από υφάλους, πάνω στους οποίους υπάρχει ένας φάρος, και ότι το πέρασμα ανάμεσα στους υφάλους και το νησί δεν είναι δυνατό παρά μόνο σε σκάφη μικρού κυβισμού. Τα μεγάλα πλοία, όπως εκείνα του Αυστριακού Λόυδ, αναγκάζονται να παραπλεύσουν την ηπειρωτική ακτή. Αυτή η γεωγραφική διαμόρφωση έχει αποτέλεσμα ότι δεν είναι καθόλου αναγκαίο — τόσο στενό και επικίνδυνο είναι το πέρασμα— να κατέχει κανείς την ακτή της Ηπείρου και να κατασκευάσει εκεί οχυρωματικά έργα, για να γίνει κύριος του πορθμού. Μερικές τορπίλες στο στενό πέρασμα αρκούν για να αποκλείσουν την είσοδο και έξοδο.

Επομένως, ο ισχυρισμός του Ιταλού πολιτικού δει ευσταθεί. Μόνον ως πρόσχημα είναι νοητός. Προδίδει ιταλικό σχέδιο κατασκευής οχυρωματικών έργων για λογαριασμό του βασιλείου της Αλβανίας στην ηπειρωτική ακτή, την οποία διεκδικεί στο όνομά του. Δεν μπορεί να φανταστεί κανείς ότι η Αλβανία, ηγεμονία γεννημένη από τη θέληση των έξι Δυνάμεων και έχοντας την κοινή προστασία τους, θα έπαιρνε μία απόφαση η οποία ως μόνο σκοπό θα είχε να εξυπηρετήσει στρατηγικά τα στρατεύματα μίας από τις

219. Η δήλωση του Ιταλού πολιτικού αναφέρεται από τον Πιού με χειροπιαστά έπιχειρήματα, που αποκαλύπτουν τις άπώτερες σκοπιμότητες της Ιταλικής πολιτικής. Αργότερα με το ψευδώνυμο Pierre Lasturel σε ειδικό βιβλίο παραθέτει αδιάσειστα τεκμήρια.

προστάτιδες Δυνάμεις εναντίον των άλλων. Η λογική, λοιπόν, απαιτεί να μείνει η ηπειρωτική ακτή στο ύψος του πορθμού βορείως της Κέρκυρας σε όποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα. Διότι εάν περιληφθεί στην Αλβανία, δεν θα γίνουν δεκτές οχυρώσεις, οι οποίες κατάδηλα θα αποβαίνουν εις βάρος ορισμένων μεγάλων δυνάμεων. Εξάλλου, εάν γίνει ελληνική, η Ελλάδα έχει εκ των προτέρων δεσμευτεί να ουδετεροποιήσει ολόκληρη τη ζώνη.

Διευρύνοντας περισσότερο το συλλογισμό, συνάγουμε ότι το συμφέρον της ναυτικής ασφάλειας της Ιταλίας είναι μάλλον η αποδοχή της διπλής ελληνικής προτάσεως: 1) ουδετεροποίηση της παράκτιας ζώνης και του στενού της Κέρκυρας· 2) διεθνής έλεγχος επί της ουδετεροποίησης, παρά η απλή εδαφική επέκταση της Αλβανίας προς Νότο. Διότι αυτή η επέκταση δεν μπορεί να δικαιολογήσει ένα αμυντικό σύστημα οχυρωματικών έργων το οποίο θα χρησιμοποιηθεί όχι για τη διασφάλιση της γενικής ειρήνης και ισορροπίας αλλά προς ικανοποίηση των βλέψεων μερικών Δυνάμεων εναντίον άλλων.

Όταν, άλλωστε, οι διεθνείς συμβάσεις αποστρατιωτικοποίησαν την Κέρκυρα και απαγόρευσαν την κατασκευή σε αυτήν οποιουδήποτε στρατιωτικού έργου, θα ήταν αδύνατο να εγκαταλείπεται το νησί στην απειλή των αλβανικών κανονιών. Επομένως, η ακτή αυτή —από στρατιωτική άποψη— δεν μπορεί παρά να παραμείνει στο υφιστάμενο status quo. Είτε ελληνική, πολιτικά, είναι η ακτή είτε αλβανική, εξίσου εύκολη φαίνεται η τοποθέτηση τορπιλών στη βόρεια δίοδο από πολεμικά πλοία. Επίσης μπορούν κάποιοι ελεύθεροι σκοπευτές, ενεδρεύοντας στους θάμνους της απόκρημνης ακτής, να εμποδίσουν τη διέλευση των θωρηκτών και των τορπιλοβόλων οποιουδήποτε κράτους. Η ουδετεροποίηση και ο διεθνής έλεγχος της τηρήσεώς της (όπως η περίπτωση της ναυσιπλοΐας στο Δούναβη) προσφέρει στην

Ιταλία περισσότερες εγγυήσεις από όσες το απλό όνομα «Αλβανία» γραμμένο στο χάρτη.

Επιπλέον, όπως προανέφερα, το στενό της Κέρκυρας είναι το λιγότερο ασφαλές καταφύγιο που θα μπορούσε να προτιμήσει ένας στόλος. Απόδειξη τρανή είναι το εξής: Όταν το 1863 η Αγγλία παραχώρησε την Κέρκυρα στην Ελλάδα, θα πρέπει να δεχθούμε ότι το αγγλικό ναυαρχείο, το οποίο χαίρει κάποιας φήμης, θα είχε διατυπώσει τη διαφωνία του για τη δωρεά αυτή, εάν πίστευε ότι το στενό παρουσιάζει κάποιο στρατηγικό ενδιαφέρον!

Το ιταλικό υπόμνημα, το οποίο αφορούσε τη στρατηγική σπουδαιότητα του στενού της Κέρκυρας, έφτανε να επικαλείται τη βασίλισσα της Ιλλυρίας Τεύτα²²⁰, η οποία το 230 π.Χ. χρησιμοποίησε την Κέρκυρα²²¹ ως βάση των πολεμικών επιχειρήσεών της. Πρέπει κανείς να στερείται επιχειρημάτων για να γυρίζει στις αρχαίες τριήρεις και επίσης στα πλοία με τρεις κανονιοστοιχίες της εποχής του Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Η ταχύτητα των ντρέδνωτ και των τορπιλοβόλων έχει οπωσδήποτε επιφέρει κάποιες αλλαγές στη ναυτική στρατηγική. Και όταν παρατηρήσει κανείς το χάρτη του Ιονίου πελάγους, τον οποίο ο συνομιλητής του ανταποκριτή μας στη Ρώμη του επέδειξε, βλέπει ότι όρμοι σαν του Αργοστολίου (Κεφαλληνίας) και του Αστακού (Ακαρνανίας), τους οποίους συχνότατα επισκέπτεται η βρετανική μοίρα της Μεσογείου, ενώ αντίθετα δεν εκτελεί ποτέ κινήσεις στο στενό της Κέρκυρας, απέχουν λίγες μόνο ώρες από τον πορθμό του Οτράντο.

Οι Έλληνες πολιτικοί δεν μπορούν να ξεχάσουν ότι η Ιταλία ανακίνησε το ζήτημα του στενού της Κέρκυρας, του

οποίου τη σπουδαιότητα δεν ανακάλυψε ξαφνικά, αν η σχετική απόδειξη ανάγεται στη βασίλισσα Τεύτα της Ιλλυρίας, παρά αφού τους δήλωσε ότι μόνον ο όρμος και η πόλη της Αυλώνας την ενδιέφεραν.

Δεν μπορούν επίσης να αποβάλουν τη σκέψη ότι παρ' όλες τις αντίθετες διαβεβαιώσεις και διαμαρτυρίες για ανυπαρξία εδαφικού ενδιαφέροντος, το ζήτημα του στενού της Κέρκυρας δεν επινοήθηκε παρά σαν ένα υπέρτατο μέσο, παραλλαγμένο στα πλαίσια μεγάλων ναυτικών προβλημάτων, για την επαύξηση της ηγεμονίας της Αλβανίας, η οποία καταντώντας ένα *res nullius*, πράγμα αδέσποτο, ήταν δυνατόν μία μέρα, τουλάχιστον το νότιο μέρος, να γίνει *res italica*, κτήμα ιταλικό.

Διερωτώνται πώς, εάν η Ιταλία ενδιαφέρεται πραγματικά για την ευτυχία των κατοίκων της Ηπείρου, αρνείται να τους αφήσει ελεύθερους να επιλέξουν την εθνικότητά τους, επιδιώκοντας να τους επιβάλει ένα ομοσπονδιακό σύστημα κατά το ελβετικό πρότυπο. Η Ελβετία έχει τη δυνατότητα να καταστήσει βιώσιμη την Ομοσπονδία της χάρη στην ενότητα της σκέψης και τη φρόνηση των εκάστοτε κυβερνήσεών της. Ποιο ομοσπονδιακό κυβερνητικό συμβούλιο στην Αλβανία, της οποίας το κύριο χαρακτηριστικό υπήρξε πάντοτε η ανταρσία προς τις αρχές, και στην οποία θα συμπεριληφθούν φυλές εχθρικές μεταξύ τους μέχρι θανάτου, θα μπορέσει να εξασφαλίσει μια επίπλαστη έστω κυβερνητική εξουσία; Είναι σαν να επιδιώκεται το αδύνατο, δοθέντος μάλιστα ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Ηπείρου υποδέχθηκε τον ελληνικό στρατό — στις τάξεις του οποίου υπηρετούν πολλά παιδιά της Ηπείρου — ως απελευθερωτή και σε όλες τις εκδηλώσεις, για τις οποίες καταθέτω την προσωπική μου μαρτυρία, επαναλαμβανόταν δυνατά: «Ζήτω ο βασιλεύς μας Κωνσταντίνος! Ένωσις ή Θάνατος!» Και αρκεί μια επιτόπια επίσκεψη στην Ήπειρο για να γίνει

220. 'Αχ. Γ. Λαζάρου, *Η Αρωμουνική...*, 71 κ.έ.

221. *Αύτ.*, 73 και ιδίως σημ. 35 και 36.

γνωστό ότι οι άνθρωποι εννοούσαν εκείνα που έλεγαν.

Επισκέφθηκα όλο αυτό το χώρο, τον οποίο οι ονειροπαρμένοι Ιταλοί ιμπεριαλιστές θέλουν να διαχωρίσουν από την Ελλάδα. Την Ελλάδα, με την οποία τα πάντα τον συνδέουν: Γλώσσα²²², παραδόσεις, θρησκεία, πολιτισμός και ακόμα ένα προαιώνιο πατριωτικό μαρτύριο. Τώρα που πρέπει να επιστρέψω στη Γαλλία, αφού άκουσα την εξιστόρηση τόσου πόνου, είδα με τα μάτια μου την αξιοθαύμαστη δύναμη ενός πατριωτισμού που τίποτε δεν μπόρεσε να τον ξεριζώσει, καταλαβαίνω τον γιο, που το πρωί της πτώσης του Μπιζανίου, τη στιγμή κατά την οποία οι πρώτοι εύζωνοι έκαναν την εμφάνισή τους στον Άγιο Ιωάννη, έτρεξε στο νεκροταφείο και άδειασε το περίστροφο πάνω απ' τον τάφο του πατέρα του, του πατέρα, ο οποίος του είχε εμφυσήσει την ελπίδα της απελευθέρωσης και που ο ίδιος δεν πρόλαβε να δει, και φώναξε: «Πατέρα! Πατέρα! Ήρθαν οι Έλληνες!».

222. Πβ. Δημ. Β. Οικονομίδου, «'Από την βορειοηπειρωτικήν λαογραφίαν», *Επετηρίς Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας* 25 (1977/8) 102: «'Ο Έλληνισμός τής χώρας ταύτης (τής Βορείου Ήπειρου) ένισχυθείς κατά την βυζαντινήν περίοδον κατώρθωσεν να συγκρατηθῆ και να άντιδράσῃ κατά τών έπιδρομών, διατηρήσας εκτός τής έθνικῆς συνειδήσεως και αύτήν την γλώσσαν, ήτις ένταῦθα εξειλίχθη θαυμασίως, εκφράσασα τόσον καλλιτεχνικῶς τήν πίστιν, τούς πόθους και τὰ βάσανα τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ λαοῦ, εἰς τὰ δημοτικά του τραγούδια, τὰ παραμύθια, τὰς παροιμίας, τὰ αἰνίγματα, τὰ ποικίλα ἔθιμα και τήν τέχνην αὐτοῦ...».

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Παρίσι, 6 Δεκεμβρίου

Αφ' ότου γράφτηκαν οι γραμμές αυτές, η απεχθής ισχυρογνωμοσύνη της ιμπεριαλιστικής Ιταλίας και η εγωιστική απάθεια, ευνόητη άλλωστε, των Μεγάλων Δυνάμεων προετοίμασαν το πιο σκοτεινό μέλλον για τους πληθυσμούς της Ηπείρου. Ο κ. Σαν Τζουλιάνο απείλησε δύο φορές την Ελλάδα με πόλεμο εάν επέμενε στη διεκδίκηση της ηπειρωτικής παραλίας και η Ελλάδα αναγκάστηκε να υποχωρήσει, πράγμα που σημαίνει ότι οι δυστυχείς κάτοικοι της Νιβίτσας, του Αγίου Βασιλείου, του Πικερνιού, του Λουκόβου και της Χειμάρρας θα ξαναρχίσουν τη ζωή του τρόμου και της φρίκης κάτω από τον αλβανικό ζυγό. Η συνδιάσκεψη των πρεσβευτών στο Λονδίνο, με τη συνεχή πίεση της Ιταλίας, με το μέρος της οποίας συντάχθηκε και η Αυστρία, τον Αύγουστο, αποφάσισε να χωρίσει την Ήπειρο στα δύο με μια διαχωριστική γραμμή. Η γραμμή την οποία χάραξαν οι πρεσβευτές με ανευθυνότητα πάνω στο χάρτη, χωρίς να παρατηρήσουν κατά πάσα πιθανότητα ούτε τις ιδιομορφίες του εδάφους, άρχισε από το ακρωτήριο Στύλος και έφτανε στην Κορυτσά, παραχωρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην

Αλβανία τους Αγίους Σαράντα, το Δέλβινο, το Αργυρόκα-
στρο, το Λεσκοβίκι, την Πρεμετή, την Κολώνια και την
Κορυτσά ακόμα, δηλαδή στην πραγματικότητα όλες εκείνες
τις πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά που είχαν επισκεφθεί και
των οποίων ο ελληνικός πατριωτισμός με είχε βαθύτατα
συγκινήσει. Το πολύ πολύ θα άφηναν στην Ελλάδα την
Κόνιτσα, αλλά κατά τέτοιο τρόπο απομονωμένη στην κοιλά-
δα της χωρίς διέξοδο, ώστε ο οικονομικός μαρασμός της
πόλης να είναι αναμφίβηλος και η αλβανική απειλή συνεχώς
παρούσα. Για να καλύψουν το έγκλημα της απόφασης αυτής
έστειλαν για τη χάραξη των νέων συνόρων μια επιτροπή.
Αλλά σ' αυτήν συμμετείχε ο Αυστριακός πρόξενος στα
Ιωάννινα κ. Μπιλίνσκι²²³, εκείνος που φωτογραφήθηκε με
τη γυναίκα του και τον υποπρόξενό του μπροστά στην αγχό-
νη όπου οι Τούρκοι κρέμαγαν τους Έλληνες. Η Ιταλία
εκπροσωπήθηκε από τον πρόξενό της στα Ιωάννινα κ.
Λαμπία, αποδεδειγμένο ελληνόφοβο, με δεύτερο εκπρόσω-
πο το λοχαγό Καστάλντι, του οποίου η μεροληψία δεν ήταν
λιγότερο εμφανής. Με τέτοιους συναδέλφους, οι εκπρόσω-
ποι των άλλων Δυνάμεων αντιμετώπισαν πολύ γρήγορα την
αδυναμία να ολοκληρώσουν ένα έργο, το οποίο θα είχε έστω
και μία επίφαση χρησιμότητας. Χρειάστηκαν είκοσι δύο ημέ-
ρες για να επισκεφθούν έξι χωριά, όπου αρκέστηκαν να εξε-
τάσουν το γλωσσικό ιδίωμα των γιαιγιάδων των κατοίκων.
Πρόκειται για δόλια βάση²²⁴ έρευνας, την οποία η Ιταλία

223. Πόσο δικαιολογημένα ο Πιού καταδικάζει επανειλημμένα τον
Μπιλίνσκι. Βλ. απόψεις και άλλων ξένων δημοσιογράφων 'Ηλ. Β. Κών-
στα, *Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα*, Ἀθήναι, 1951, 12 κ.ε.

224. Τὴ δολιότητα τῆς βάσεως αὐτῆς εἶχε ἐπισημάνει ἐνωρίτερα ὁ
Λ.Π. Νικολαΐδης, *Διάλεξις περὶ τῆς συγχρόνου γενέσεως καὶ ἐξελίξεως
τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ παρατηρήσεων γλωσσικῶν, στατι-
στικῶν καὶ ἐθνολογικῶν...*, Ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου) 1908, 21-22: αἴ

και η Αυστρία πέτυχαν να υιοθετηθεί από τη συνδιάσκεψη
του Λονδίνου ως η καταλληλότερη να δώσει σοβαρά δείγμα-
τα σχετικά με τον ελληνικό ή αλβανικό χαρακτήρα των
χωριών της επίμαχης ζώνης! Οι δύο ενδιαφερόμενες δυνά-
μεις πέτυχαν ακόμα να τερματιστούν οι εργασίες της διε-
θνούς επιτροπής την 30ή Νοεμβρίου, και την 31η Δεκεμ-
βρίου ο ελληνικός στρατός να εκκενώσει τα εδάφη που
παραχωρήθηκαν στην Αλβανία. Δεν μπήκαν στον κόπο ούτε
η Ιταλία ούτε η Αυστρία να ενδιαφερθούν για την προστασία
—την επαύριο της εκκενώσεως— των πληθυσμών που
αυθαίρετα περιελήφθησαν στο αμφίβολο αλβανικό βασίλειο,
ένα κράτος χωρίς αρχές, χωρίς τάξη, χωρίς χωροφυλακή. Ας
μη υπάρχουν πια Έλληνες: Αυτή υπήρξε η διέπουσα σκέ-

γλώσσα πόρρω απέχει σήμερον τοῦ νὰ χρησιμεύει ὡς ἀλάθητον καὶ ἀσφα-
λὲς ἐθνολογικὸν γνώρισμα ἐνὸς λαοῦ καὶ νὰ χρησιμοποιοῦται ὡς σοβαρὰ
καὶ ἀκλόνητος βάσις ἐθνολογικῶν ἀξιώσεων, διότι, ἐν ἣ περιπτῶσει ἀπο-
δεχθῶμεν ὅτι λαὸς τις τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ χροιάν λαμβάνει ἐκ τῆς γλώσ-
σης, ἣν λαλεῖ, τότε κατ' ἀνάγκην θέλομεν περιπέσει εἰς λίαν ἀλλόκοτα,
ἵνα μὴ εἴπω καὶ ἀλλόφρονα συμπεράσματα· οὕτω, δῆλον ὅτι, τοὺς πολυ-
πληθεῖς τουρκογλώσσους, ἐν πρώτοις, Μικρασιάτας ἀδελφοὺς ἡμῶν δεόν
νὰ θεωρῶμεν ὡς τούρκους τὴν ἐθνικότητα, τοὺς ἑλληνογλώσσους ἑβραίους
τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἡπείρου ὡς Ἕλληνας τὴν ἐθνικότητα, τοὺς δὲ
ἰσπανογλώσσους, τῆς Τουρκίας, τοὺς ρωσογλώσσους, τοὺς γαλλογλώσ-
σους, τοὺς γερμανογλώσσους κτλ. ὡς Ἰσπανοὺς, Ρώσους, Γάλλους, Γερ-
μανοὺς κτλ. τὴν ἐθνικότητα, πρὸς δὲ τοὺς ἐπίσης πολυπληθεῖς τουρκο-
γλώσσους Ἀρμενίους ὡς τούρκους τὴν ἐθνικότητα καὶ οὕτω καθεξῆς». Ἐπι-
καλεῖται δὲ καὶ σύγχρονη σχεδὸν γνώμη τοῦ Paillarès, ποῦ εἶχε δια-
τυπῶσει σὲ διάλεξή του στὸ Παρίσι, ὀργανωμένη ἀπὸ τὸν «Σύνδεσμο
πρὸς ἄμυναν τῶν Ἑλληνικῶν Δικαιῶν». Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς καὶ δημο-
σιογράφος M. Paillarès εἶναι κατηγορηματικὸς: «Ἡ γλώσσα δὲν εἶνε τὸ
ἀλάθητον κριτήριον τῆς ἐθνικότητος λαοῦ τινος». Καὶ προσθέτει: «Τὸ
μόνον ἀλάθητον, ἀσφαλὲς καὶ ἀναμφισβήτητον δείγμα τῆς ἐθνικότητος
εἶνε ἡ θέλησις αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου». Τὴ θέληση τῶν Βορειοηπειρωτῶν
διαπιστώνουν ὅλοι οἱ ἐπισκέπτες.

ψη των ηγετών των μεγάλων πολιτισμένων εθνών, τα οποία έχουν πρωτεύουσες τη Ρώμη και τη Βιέννη.

Εγκαταλελειμμένοι από την επίσημη Ελλάδα, η οποία δεν ήταν φυσικά σε θέση — την επομένη δύο εξαντλητικών πολέμων — να αντιπαραταχθεί σε μία μεγάλη δύναμη, όπως η Ιταλία, οι Ηπειρώτες αποφάσισαν να υπερασπίσουν μόνοι τους την ελευθερία τους. Τριάντα χιλιάδες άνδρες και γυναίκες κατατάχθηκαν σε στρατιωτικούς σχηματισμούς, γνωστούς με το όνομα «Ιεροί Λόχοι». Εδώ και μήνες γυμνάζονται και συμπληρώνουν τις προμήθειες σε τροφές και πολεμοφόδια. Ένας πλούσιος Ηπειρώτης από την Αμερική δώρισε στους συμπατριώτες του μία πυροβολοστοιχία με τέσσερα κανόνια Κρεζώ, τα οποία χειρίζονται επιτήδειοι πυροβολητές Ηπειρώτες που πολέμησαν στους Βαλκανικούς πολέμους στις τάξεις του ελληνικού στρατού. Ηπειρώτες αξιωματικοί του ελληνικού στρατού παραιτήθηκαν και ήρθαν να αναλάβουν τη διοίκηση των σωμάτων των εθελοντών. Τα πάντα είναι έτοιμα και όλοι περιμένουν. Ο κ. Σαν Τζουλιάνο και ο κ. Τζιολίττι θα έχουν άραγε το θάρρος να ζητήσουν από το βασιλιά Βίκτωρα-Εμμανουήλ την αποστολή των bersaglieri²²⁵ και ενός μεγάλου εκστρατευτικού σώματος για να δαμάσουν τους Ηπειρώτες και να παραδώσουν στον πρίγκιπα του Βηδ²²⁶ τους ανυπότακτους υπηκόους του; Τούτο

225. Οί βερσαλ(λ)ιέροι (λέξ. ιταλ., bersagliere=σκοπευτής) είναι στρατιώτες του ιταλικού στρατού ελαφρά όπλισμένοι. Συγκροτήθηκαν σε σώμα και ονομάστηκαν έτσι το 1836.

226. Με πρόσχημα την τιθάσευση των Βορειοηπειρωτών οι ηγέτες της Ιταλίας μελετούν στρατιωτική επέμβαση με επίλεκτα στρατεύματα. Έσπευδαν να προλάβουν την εφαρμογή των σχετικών αποφάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, που αρχικά ανέθεσαν σε σουηδικά και τελικά σε όλλανδικά στρατιωτικά και αστυνομικά επίτελεϊα την υποστήριξη του Βηδ.

φαίνεται αμφίβολο, δεδομένου ότι ο πόλεμος της Τριπολίτιδας δεν έχει ευνοήσει στην Ιταλία την αποδοχή από τον ιταλικό λαό φονικών αποστολών. Αντίθετα η υπουργική κατάσταση του κ. Τζιολίττι κάθε άλλο παρά χρειάζεται μία επικίνδυνη περιπέτεια. Η Αλβανία, χωρίς πόρους, χωρίς οργάνωση και χωρίς στρατό, εστία αναρχίας και ακαταστασίας, δεν θα είναι σε θέση να περιορίσει τον αλυτρωτισμό της Ηπείρου. Η κατάσταση άρα θα παραμείνει ως έχει, με τη βεβαιότητα της επανάληψης αιματηρών συγκρούσεων των αλβανικών συμμοριών από τη μια μεριά — έτοιμων να λεηλατήσουν τις πόλεις της Ηπείρου, τις οποίες θεωρούν πλέον ως λεία που η Ευρώπη τους παραχώρησε — και των ιερών λόχων απ' την άλλη. Και η Ευρώπη — στην αδυναμία της να κάνει σεβαστή την αυθαίρετη απόφασή της, προϊόν εγωισμού, αμάθειας και απάθειας — θα μπορεί να προσθέσει στην ήδη χαμηλή ηθική υπόστασή της μία ακόμη ντροπή.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Τα άρθρα που ακολουθούν δεν ανήκουν στο βιβλίο του Ρενέ Πυώ αλλά δημοσιεύθηκαν στην *Illustration* στις 7 Μαρτίου, 11 Απριλίου και 9 Μαΐου 1914. Η προσθήκη θεωρήθηκε αναγκαία διότι καταγράφει δημοσιογραφικά την κατάληξη της Βορειοηπειρωτικής τραγωδίας και συνιστά τον επίλογο του συγγραφέα επιπρόσθετα εκτός από την ιδιαίτερα αξιόλογη φωτογραφική καταγραφή των γεγονότων παρουσιάζονται αρκετοί επώνυμοι Έλληνες που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα των οποίων η ελληνομαρτυρική μορφή ελπίζουμε να λειτουργήσει παραδειγματικά.

Η ΗΠΕΙΡΟΣ ΑΝΑΚΗΡΤΣΣΕΤΑΙ ΑΤΤΟΝΟΜΗ

Η είδηση της ανακήρυξης της αυτονομίας εκείνου του μέρους της Ηπείρου που οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να ενσωματώσουν στην Αλβανία δεν εξέπληξε κανέναν από όσους έχουν παρακολουθήσει την πορεία των γεγονότων στη βαλκανική χερσόνησο. Οι αναγνώστες της ΙΛΙΣΤΡΑΣΙΟΝ θυμούνται ίσως τις σελίδες που αφιέρωνε η εφημερίδα το Μάιο του 1913 στο ταξίδι που έκανα τότε στην Ήπειρο και ιδιαίτερα στις περιοχές που εκείνη ακριβώς την εποχή ήταν απλώς σε αμφισβήτηση και σήμερα έχουν επίσημα αποσπαστεί από την Ελλάδα με τη βούληση των ευρωπαϊκών καγκελαριών. Από την περασμένη άνοιξη οι πληθυσμοί αυτοί, συνειδητοποιώντας τον κίνδυνο που τους απειλούσε, είχαν πάρει τα αναγκαία μέτρα για να μην παραδοθούν ανυπεράσπιστοι στους Αλβανούς, τους προαιώνιους εχθρούς τους τόσο λόγω φυλής, θρησκείας και εθίμων όσο και λόγω των αλβανικών συνηθειών της αρπαγής, των οποίων οι ορθόδοξοι στάθηκαν πάντα θύματα. Οι Ηπειρώτες νέοι σχημάτισαν «Ιερούς Λόχους», στους οποίους έχει στερρώς αποφασίσει να στρατολογηθεί όλος ο ακμαίος πληθυσμός, που σ' αυτόν συμπεριλαμβάνονται και γυναίκες θαρραλέες. Ο ακριβής αριθμός αυτών των συνεισφορών είναι πολύ δύσκολο να

Γενική άποψη του Αργυροκάστρου.

δοθεί, μια και καμία επίσημη απογραφή δεν είναι δυνατό να γίνει. Όταν το έθνος είναι στα όπλα, ξεφεύγει από τις στατιστικές. Πρέπει, πραγματικά, να υπάρχουν καμιά δεκαριά χιλιάδες άνδρες συγκροτημένοι σε στρατιωτικό σχηματισμό και καμιά εικοσαριά χιλιάδες ελεύθεροι σκοπευτές κάθε ηλικίας. Συνολικά, 30.000 περίπου ντουφέκια. Οι ομάδες των ομογενών έχουν πυροβολικό, είτε από παλιά κανόνια τουρκικά, μοντέλο Κρουπ, εγκαταλελειμμένα κατά την εσπευσμένη υποχώρηση της φρουράς των Ιωαννίνων ή των αποσπασμάτων που επιτηρούσαν την πλαγιά ανάμεσα στο Δέλβινο και τους Αγίους Σαράντα, είτε από καινούργια κανόνια εκστρατείας, του τύπου Κρεζό-Σνάιντερ με το τηλεβολοστάσιό τους πλήρες, δώρα Ηπειρωτών εκατομμυριούχων εγκατεστημένων στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίοι συνεισφέρουν έτσι, από μακριά, αλλά αποτελεσματικά, στην υπεράσπιση των ελευθεριών της πατρίδας της καταγωγής τους.

Αυτά τα στρατεύματα κρατούν τα βορειοδυτικά σύνορα από τη Χειμάρρα ως το Τεπελένι, δηλαδή την ακτή και το βόρειο τμήμα της μεγάλης κοιλάδας του Αργυροκάστρου. Έχουν αρχηγό έναν αξιωματικό που έχει παραιτηθεί από τον ελληνικό στρατό, το λοχαγό Σπύρο Σπυρομήλιο*. Αυτός ο άνθρωπος, νέος ακόμα, έχει μια ενεργητικότητα και μια τόλμη χωρίς όρια. Είναι ο Ντερουλέντ** της Ηπείρου. Πέρασα κοντά του, στη Χειμάρρα, την πατρίδα του, αρκετές ώρες που μου επιτρέπουν να καταλάβω την τυφλή αφοσίωση με την οποία τον ακολουθούν για την ώρα στον απελπισμένο του αγώνα κατά της αλβανικής τυραννίας. Μου έλεγε,

* Πρόκειται για τον εγγονό του ομώνυμου Χειμαρριώτη αγωνιστή του '21, που βάνιζε στα ίχνη του παππού του.

** Ντερουλέντ (Παύλος): Γάλλος ποιητής και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Παρίσι, όπου και πέθανε (1846-1914). Χρημάτισε πρόεδρος της Λίγκας των πατριωτών. Έγραψε α' Ασματα του στρατιώτη».

Ο διοικητής Τρουπάκης, διοικητής του στρατού.
 Ο πανιερότατος Βασίλειος, μητροπολίτης.
 Ο κ. Ζωτίδης, φιλόanthρωπος Αργυροκαστριώτης.
 Ο κ. Σωτηριάδης, συντηρητής του μουσείου της Ακρόπολης.
 Τέσσερις Έλληνες πρoύχοντες σ' έναν δρόμο του Αργυροκάστρου.

Το νέο αλβανικό πυροβολικό (τα κανόνια είναι ιταλικά) τοποθετημένο σε συστοιχία, στο Δυρράχιο, για να ρίξει χαιρετιστήριες βολές με την άφιξη των νέων βασιλέων.

την περασμένη άνοιξη, πως, τον δέκατο πέμπτο αιώνα, οι Χειμαρριώτες σχημάτιζαν, έχοντας ένα λάβαρο μπλε και άσπρο, τα ελληνικά χρώματα, ένα επίλεκτο σώμα των στρατευμάτων του Γεωργίου Καστριώτη που αγωνίζονταν κατά των σουλτάνων. «Έχουμε, πρόσθετε, στο πέρασμα των αιώνων, με τη δύναμή μας μόνο, πετύχει από την Υψηλή Πύλη το προνόμιο να οπλοφορούμε, να μην πληρώνουμε έγγειο φόρο, ούτε φόρο στον καπνό, να είμαστε απαλλαγμένοι από δικαιώματα τελωνείου· κυβερνιόμαστε μόνοι μας· οι γιοι μας στο εξωτερικό εγγράφονται στα προξενεία της Ελλάδας, και θά'πρεπε σήμερα να υποταχθούμε στον έλεγχο των Αλβανών ληστών!!! Είμαστε Έλληνες και θα παραμείνουμε Έλληνες!»

Δεν είναι άξιο απορίας ότι μαθαίνοντας πως, παρά τις εκκλήσεις της κυβέρνησης της Αθήνας στις Μεγάλες Δυνάμεις, υπήρχε πίεση στο βασιλιά Κωνσταντίνο να τους εγκαταλείψει στην τύχη τους, οι Χειμαρριώτες ανακήρυξαν, στις 25 του περασμένου Φεβρουαρίου, στην καθεδρική τους εκκλησία, την ανεξαρτησία τους και ορκίστηκαν να την υπερασπίσουν. Η ημερομηνία αυτής της ανακήρυξης δεν επελέγη αυθαίρετα. Πραγματικά, μετά από τέσσερις μέρες, την πρώτη Μαρτίου, έπρεπε να αρχίσει η εκκένωση από τα ελληνικά στρατεύματα της ζώνης που παραδόθηκε στην Αλβανία. Ήταν το τελευταίο χρονικό όριο για να σταθεί δυνατό στον κ. Ζωγράφο (Ηπειρώτη κι αυτόν, πρώην υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, γενικό κυβερνήτη της Ηπείρου μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, ο οποίος παραιτήθηκε πρόσφατα από τα υψηλά του καθήκοντα, για να έχει ελευθερία δράσης και να τεθεί στην υπηρεσία της πατρίδας της καταγωγής του) να προειδοποιήσει επίσημα τις αλβανικές αρχές για την απόφαση των συμπατριωτών του, για να μην μπορέσει να πει κανείς ότι οι Ηπειρώτες είχαν υποδεχθεί προδοτικά, με πυρά, τους ειρηνικούς Αλβα-

νούς χωροφύλακες, που έρχονταν να πάρουν στην κατοχή τους τους τόπους που πρόσφερε η Ευρώπη στον ηγεμόνα τους.

Το σύνθημα έφυγε από τη Χειμάρρα. Την ίδια μέρα, στο Αργυρόκαστρο ανακηρύσσεται επίσης η αυτονομία.

Ξέρω πως η ψυχή της αντίστασης, στο Αργυρόκαστρο, είναι ο μητροπολίτης αυτής της πόλης, ο πανιερότατος Βασίλειος — αν και τα τηλεγραφήματα δεν τον αναφέρουν παρά παρεμπιπτόντως —, μία από τις προσωπικότητες τις πιο συγκλονιστικές που έτυχε να συναντήσω κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου στην Ήπειρο. Στη φωτογραφία που τον παρουσιάζει εδώ και που την τράβηξα τη στιγμή που έβγαινε από την Αρχιεπισκοπή, είναι περιστοιχισμένος από το διοικητή Τρουπάκη, διοικητή του στρατού στο Αργυρόκαστρο, τον κ. Ζωτίδη, τον πιο μεγάλο Έλληνα φιλόanthρωπο της πόλης, του οποίου όλα τα αγαθά και το σπίτι έχουν κληροδοτηθεί με διαθήκη για τη δημιουργία ενός τεράστιου παρθεναγωγείου Ελληνίδων στο Αργυρόκαστρο, και τον κ. Σωτηριάδη, συντηρητή του μουσείου της Ακρόπολης, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Αισθάνομαι ακόμα τη συγκίνηση με την οποία ο σεβάσμιος μητροπολίτης μας έλεγε τη χαρά του που είδε επιτέλους την ελληνική σημαία να κυματίζει στην ακρόπολη του Αργυρόκαστρου, αυτό το παλιό βυζαντινό φρούριο του Αλεξίου Κομνηνού, που ο Αλή πασάς το είχε σαν γυποφωλιά της τυραννικής του βασιλείας. Πίστευε τότε πως εκείνη η αποθέωση ήταν οριστική. Οι Αργυροκαστριώτες σήμερα είναι συναθροισμένοι γύρω από τον ποιμένα τους, όπως στις χειρότερες ώρες της τουρκικής κυριαρχίας. Εάν δεν συμβεί κάποια μεταστροφή των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν δοθούν σοβαρές εγγυήσεις, ο αγώνας θα αρχίσει και το πένθος θα εξαπλωθεί ακόμα μια φορά πάνω σ' αυτή την ελληνική Αλσατία-Λωρραίνη.

Ρενέ Πυώ

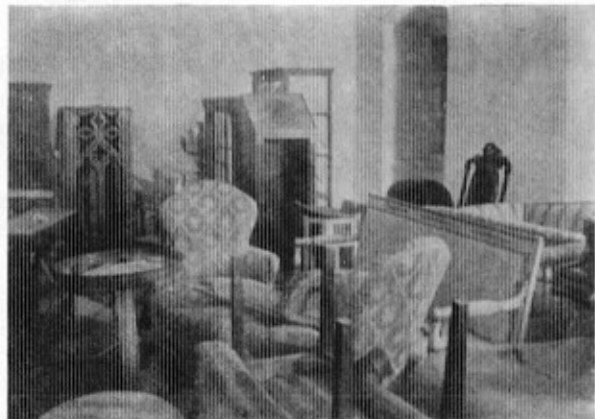
ΑΠΟ ΤΟ ΝΕΟ ΒΙΔ ΣΤΟ ΔΤΡΡΑΧΙΟ

Ο πρίγκιπας Γουλιέλμος του Βιδ, ο άρχοντας της νέας Αλβανίας πήρε — για τα καλά αυτή τη φορά — το δρόμο για τα κράτη του, όπου κατά την άφιξή του θα χαιρετηθεί από τα ιταλικά κανόνια που τα έχουν τοποθετήσει σε συστοιχία ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Είχαν αναγγείλει πως ο πρίγκιπας θα έκανε, το αργότερο κατά τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου, την είσοδό του στην πρωτεύουσά του. Όμως τελικά καθυστέρησε εξαιτίας της διπλωματικής αναγκαιότητας να κάνει μια επίσκεψη στην Αγία Πετρούπολη, όπου συζητήθηκε εκτενώς το ζήτημα της θρησκευτικής οργάνωσης των ορθόδοξων Αλβανών.

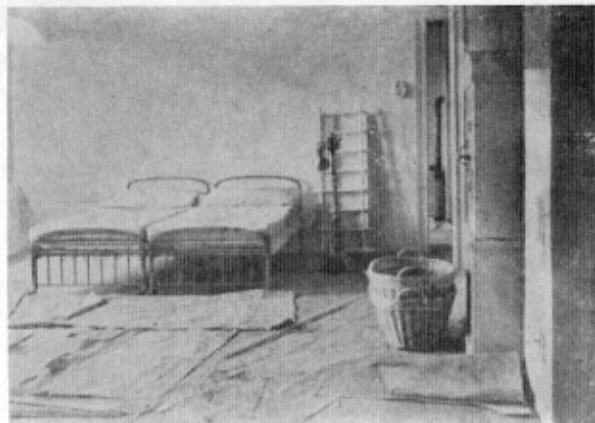
Σε λίγες μέρες, ο νέος ηγεμόνας θα έχει εγκατασταθεί στο ανάκτορό του στο Δυρράχιο. Κακόμοιρη βασιλική διαμονή! Βιαστικά και κουτσά-στραβά έχουν διευθετήσει για τον τωρινό τους προορισμό τα θλιβερά κτίρια με πρόσοψη στρατώνα, που άποψή τους έχουμε δώσει πρόσφατα. Τώρα τελειώνουν την τακτοποίηση των επίπλων, που τα μάζεψαν όπως όπως σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, μέσα στα φατωτά και ξαναβαμμένα δωμάτια που θα είναι το υπνοδωμάτιο, η αίθουσα θρόνου, το δωμάτιο των παιδιών. Όταν πάρθηκαν οι φωτογραφίες μας, μέσα σε όλη τη γραφική

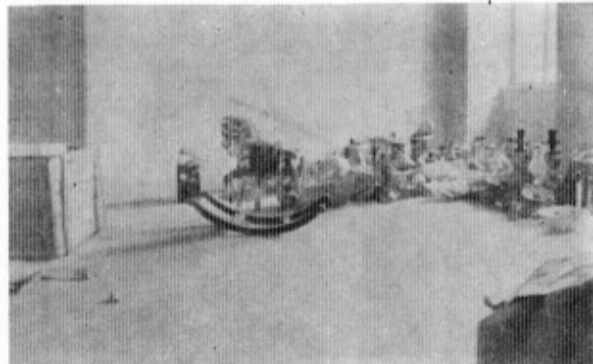
Ο μεγάλος διάδρομος.

Η αίθουσα του θρόνου.

Το υπνοδωμάτιο του βασιλιά και της βασίλισσας.

Το υπνοδωμάτιο της μικρής πριγκίπισσας.

ΟΙ ΒΙΑΣΤΙΚΕΣ ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ» ΤΟΥ ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ

Οι χώροι, οκτώ μέρες πριν από την άφιξη των νέων βασιλέων.

αταξία της μετακόμισης, υπήρχαν ήδη, μέσα στο υπνοδωμάτιο, τα δίδυμα κρεβάτια του βασιλιά και της βασίλισσας, μοντέρνα, σε χαλκό τετράγωνο με τα κλινοσκεπάσματα του Τούρινγκ Κλαμπ. Ένα πιάνο, παλιό μοντέλο, έκανε περίπατο σ' ένα διάδρομο. Και ανάμεσα σε πορσελάνες και πιατικά, στην παιδική κάμαρη, διακρίναμε ένα παιχνίδι, ένα μικροσκοπικό ξύλινο αλογάκι για τη μικρή πριγκίπισσα Μαρία-Ελεωνόρα, της οποίας τα τέσσερα αθώα χρόνια θα είναι απαλλαγμένα από τις έγνοιες που θα παλιρροούν συχνά, χωρίς αμφιβολία, ανάμεσα στους βλοσυρούς τοίχους αυτού του φτωχικού ανακτόρου.

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η Βόρειος Ήπειρος, που από τις 25 Απριλίου τα ελληνικά στρατεύματα δέχτηκαν εντολή να την εκκενώσουν, μόλις πριν από λίγο αντέταξε στην αλβανική χωροφυλακή, που έχει επιφορτισθεί να καταλάβει τα εδάφη της, αντίσταση, μέχρι τώρα πεισματώδη, με τα εθελοντικά τάγματά της. Η συγκέντρωση των ηπειρωτικών στρατευμάτων στη «μεθοριακή» γραμμή επιχειρήθηκε με μια μέθοδο και μια ενεργητικότητα αξιοσημείωτες, ενόσω αποσύρονταν οι ελληνικές θέσεις. Οι πρώτες επιθέσεις των Αλβανών αποκρούστηκαν σθεναρά και μάλιστα τα στρατεύματα της αυτόνομης κυβέρνησης έχουν καταλάβει, μπροστά από τις γραμμές τους, τα στρατηγικά σημεία που έκριναν αναγκαία για την αμυντική τους δράση. Η αντίσταση αυτή έχει τη δυνατότητα να παραταθεί; Πώς έχει γίνει και ποιες είναι οι πηγές της, τα στοιχεία της και οι δυνάμεις της;...

Κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Απριλίου, ο ανταποκριτής μας, κ. Ζαν Λεν διέσχισε τα εδάφη της Ηπείρου που η ευρωπαϊκή διπλωματία τα έχει ενσωματώσει στην Αλβανία και των οποίων οι ελληνικοί πληθυσμοί, χωρίς την υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης, έχουν οργανωθεί για να υπερασπίσουν την εθνική τους ζωή. Η ενδιαφέρουσα

έρευνα του συνεργάτη μας στους Αγίους Σαράντα, στο Δέλβινο, στο Αργυρόκαστρο και στη «μεθοριακή» γραμμή, επιβεβαιώνοντας πλήρως την αυστηρότατη ουδετερότητα που έχει τηρήσει σ' αυτές τις περιοχές η Ελλάδα, καταμαρτυρεί ότι τα μέσα άμυνας αυτών των πληθυσμών δεν είναι καθόλου κατώτερα από την ενεργητικότητα, την εθνική ζωτικότητα που διαδηλώνουν.

Η ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ κ. BENIZEΛΟΥ

Στο βάθος ενός μικρού όρμου τριγυρισμένου από βουνά, το μικρό λιμάνι των Αγίων Σαράντα είναι αποκλεισμένο από ένα ελληνικό πολεμικό. Ένας νεαρός γιατρός, γοητευτικός, που τον έχουμε γνωρίσει επικεφαλής ενός κινητού νοσοκομείου κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο κ. Δούλης, αδελφός του συνταγματάρχη, είναι, μέσα σε μια παράγκα από σανίδες, κυβερνήτης του τόπου:

«... Θέλουν να πιστεύουν πως η Ελλάδα μάς υποστηρίζει κρυφά εναντίον των Αλβανών, μου λέει. Κοιτάζτε αυτό το μικρό πολεμικό που μας επιτηρεί, κατά διαταγή του κ. Βενιζέλου: η απλή παρουσία του στα ανοιχτά μας κάνει να χάνουμε 100.000 φράγκα το μήνα... Μα βέβαια. Πριν από τον αποκλεισμό, δεκάξι πλοία την εβδομάδα προσέγγιζαν στο λιμανάκι μας. Φέρνανε ό,τι χρειάζεται η ορεινή Ήπειρος. Και μόνη η είσπραξη του 11% "εις αξίαν" ως δικαίωμα εισόδου απέφερε κατά μέσο όρο 100.000 φράγκα το μήνα. Σε μια στιγμή που έχουμε μεγάλη ανάγκη χρημάτων, το ότι μας στερούν μια τέτοια πηγή δεν σημαίνει πως ασκείται πάνω μας η πίεση, που είναι ίσως εμφανές πως πρέπει να είναι η πιο αποτελεσματική;»

Ο κ. Βενιζέλος έδωσε το λόγο του σε μερικές ξένες κυβερνήσεις ότι «δεν θα συνέβαινε τίποτε στην Ήπειρο».

Έκανε αιτή τη διαβεβαίωση, γιατί πίστευε πως κατείχε τα αποφασιστικότερα μέσα καταναγκασμού. Και παρ' όλ' αυτά η Ήπειρος οργανώνεται, ετοιμάζεται για τον αγώνα.

Γύρω από το Δέλβινο βλέπουμε θέσεις ένοπλων χωρικών που φυλάνε τη δημοσιά, τους δρόμους, τα περάσματα. Για στολή πολλοί δεν έχουν παρά μονάχα αστυνομικό σκούφο χακί με έναν σταυρό μπλε ή έναν βυζαντινό αετό. Κάτω από την κάπα του βοσκού κρέμεται μια ξιφολόγχη δεμένη με σπάγκο σ' έναν ζωστήρα από ύφασμα ή δέρμα. Όμως έχουν όλοι τους ντουφέκια Μάουζερ και οι ζώνες τους είναι παραγεμισμένες με φυσίγγια.

Στην πλατεία του χωριού ένας εθελοντής, γραφικός και βαρύς, είναι φρουρά μπροστά στη σημαία της Αυτονομίας — την ελληνική σημαία, γαλανόλευκη, με άσπρο σταυρό, που σαν να τον διαγράφει ένας βυζαντινός αετός χρυσόμαυρος. Ένα μεγάλο σπίτι έχει μετατραπεί σε στρατώνα και ένα άλλο σε νοσοκομείο. Μέσα σ' αυτό το μικρό κέντρο μπόρεσαν να εκπαιδεύσουν ένα πλήρες σύνταγμα με περισσότερους από 2.000 άνδρες, που το διοικεί ένας λοχαγός του ελληνικού στρατού και που θα φύγει σύντομα για το μέτωπο.

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ κ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Το Αργυρόκαστρο, σκαρφαλωμένο στο άγριο και αποκομμένο βουνό του, δεσπόζεται από ένα παλιό φρούριο. Το Αργυρόκαστρο, «κάστρο από άργυρο», που σήμερα πια το αποκαλούν «Άγριο κάστρο», είναι η έδρα της κυβέρνησης της αυτόνομης Ηπείρου, της οποίας αρχηγός είναι ο κ. Χρηστάκης Ζωγράφος.

Είδα τον κ. Ζωγράφο, που με δέχτηκε με τον ευγενέστερο τρόπο που υπάρχει στον κόσμο. Τον συνόδευσα πολ-

λές φορές στους καθημερινούς του περιπάτους. Και δεν θα μπορούσε να είναι υπερβολικό ό,τι κι αν πω για το θαυμασμό που αξίζει η αυταπάρνηση αυτού του ανθρώπου.

‘Αρρωστος —υποφέρει από οδυνηρή στηθάγχη— σε ηλικία που ακόμα κι ένας υγιής άνθρωπος, που έχει πίσω του μια ζωή πολύ γεμάτη, σκέφτεται γενικά να ξεκουραστεί, ο «Πρόεδρος» δεν δίστασε παρ’ όλ’ αυτά να θυσιαστεί για την υπόθεση της χώρας του. Πολύ απλά, χωρίς την παραμικρή έμφαση σας λέει:

« Έπρεπε, πρώτα για να πάρει η Ευρώπη στα σοβαρά το ηπειρωτικό κίνημα κι έπειτα για να μην εκφυλισθεί το κίνημα σε αναρχία, ένα πρόσωπο με κάποιο κύρος να πάρει την αρχηγία του. Είμαι Ηπειρώτης, υπήρξα υπουργός, ήμουν τελευταία γενικός κυβερνήτης της ελληνικής Ηπείρου.

Ο κ. Ζωγράφος.

Ο αρχηγός της κυβέρνησης της αυτόνομης Ηπείρου κ. Ζωγράφος και οι μητροπολίτες Αργυροκάστρου και Κονίτσης, υπουργοί Δικαιοσύνης και Εσωτερικών.

Η τύχη μ’ έχει υποδείξει. Δεν μπορούσα με κανέναν τρόπο να εγκαταλείψω τους δικούς μου στη δυστυχία τους...».

Είδα το μέρος διαμονής αυτού του ανθρώπου που είναι συνηθισμένος στην άνεση και τις φροντίδες που απαιτεί η κατάσταση της υγείας του· μένει σ’ ένα σπίτι με τοίχους ασπρισμένους με ασβέστη, ένα σπίτι κρύο, τρομερό, όπου έχει μόνο το κρεβάτι του... Τον είδα να σέρνεται κυριολεκτικά γύρω στα δρομάκια της πόλης στηριγμένος στο σιδερένιο μπαστούνι του και στον ώμο ενός ευζώνου. Ενώ του είναι απαγορευμένο —για την καρδιά του— να περπατά σε ανηφοριές, στο Αργυρόκαστρο δεν μπορεί να κάνει ούτε ένα βήμα χωρίς να πρέπει να «αναρριχηθεί» —είναι η μόνη λέξη που ταιριάζει.

Τα εδάφη της αυτόνομης Ηπείρου και των κουτσοβλάχικων πληθυσμών.

Αληθινά, ο κ. Ζωγράφος, αποδεχόμενος να διευθύνει την ηπειρωτική αντίσταση, έδωσε δείγμα μιας όμορφης και σπάνιας αυταπάρανης. Γύρω του άνθρωποι με διάφορες δραστηριότητες ήρθαν να τεθούν στην υπηρεσία της ίδιας υπόθεσης. Οι μητροπολίτες του Αργυροκάστρου και της Κόνιτσας είναι υπουργοί της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών. Όμορφες φυσιογνωμίες και οι δύο, αν και πολύ διαφορετικές: ο πρώτος, ο πανιερότατος Βασίλειος, γέροντας με ενθουσιασμό τόσο νεανικό όσο χιονάτα είναι τα γένια του· ο δεύτερος, νέος με γένια μαύρα, τόσο λακωνικός όσο είναι δραστήριος, ψυχρός φαινομενικά και πάντα σε κίνηση. Ο κ. Καραπάνος, ανειδίκευτος του κ. Ζωγράφου, διπλωμάτης νουνεχής, ελάχιστα επιρρεπής σε βιαστικά μέτρα, είναι υπουργός των Εξωτερικών. Ο συνταγματάρχης Δούλης, που άφησε πρόσφατα τον ελληνικό στρατό, είναι υπουργός του Πολέμου. Ο κ. Παρμενίδης ασχολείται με τα οικονομικά ζητήματα. Ο κ. Μπαμίχας, γιατρός, με ηπειρωτική καταγωγή, εγκατεστημένος στην Αίγυπτο, άφησε, με γενναιότητα, πελατεία και κλινική, δηλαδή πολύ σοβαρά εισοδήματα, για να έρθει εδώ να αναλάβει τη διεύθυνση των υπηρεσιών υγείας.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Υπό τη γενική διεύθυνση του υπουργού του Πολέμου, γίνεται μια τριπλή στρατιωτική οργάνωση: η οργάνωση των κυρίως Ηπειρωτών, των Ιερολοχιτών· η οργάνωση των κρητικών ομάδων και η οργάνωση των Γαριβαλδινών. Οι Ηπειρώτες, εκπαιδευμένοι, μορφωμένοι και πειθαρχημένοι όπως τα τακτικά ελληνικά στρατεύματα, διοικούνται από αξιωματικούς που έχουν παραιτηθεί από τον ελληνικό στρατό και λαμβάνουν καθημερινό μισθό 1,33 φράγκα, από

τα οποία τα 0,70 για την τροφή τους. Οι κρητικές ομάδες, άεργες από τότε που η Κρήτη είναι ελληνική, ήρθαν να τεθούν στην υπηρεσία της Ηπείρου. Τέλος, οι Γαριβαλδinho του κόμη Ρώμα, όλοι τους παλιοί στρατιώτες, σχηματίζουν επίλεκτο σώμα. Έτσι αυτή την ώρα η αυτόνομη κυβέρνηση διαθέτει 12.000 περίπου άνδρες, όλους καλά οπλισμένους με ντουφέκια Μάουζερ. Έχει προμηθείεις σημαντικές σε πολεμοφόδια. Κατέχει πολλά κανόνια και μερικά μυδράλλια. Και περιμένει ακόμα υλικό πολέμου, παρά την κατάσχεση από τον κ. Βενιζέλο στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας 240.000 φράγκων, που έχει στείλει ένας πλούσιος Ηπειρώτης της Αμερικής για την αγορά μιας συστοιχίας πυροβολικού.

...Αφού είδα, στο κέντρο, την κεφαλή του αυτονομιστικού κινήματος, θέλησα να δω την κατάσταση στα «μέτωπα». Στο Λεσκοβίκι, όπως και στην Πρεμετή, στην Κλεισούρα, στο Τεπελένι, υπάρχουν ακόμα στρατεύματα ελληνικά. Μέσα στο Λεσκοβίκι ιδιαίτερα, υπάρχουν δύο εξουσίες που αλληλοαγνοούνται απόλυτα: από τη μια μεριά ο Έλληνας διοικητής με τους δύο λόχους του και τη χωροφυλακή του· από την άλλη ο αυτονομιστής κυβερνήτης, που έχει στις διαταγές του χίλιους άνδρες. Οι Αλβανοί είναι τρία χιλιόμετρα από την πόλη. Όλες οι γυναίκες είναι στην Κόνιτσα. Επικρατεί ατμόσφαιρα πολέμου. Οι Αλβανοί που έχουν μείνει στο Λεσκοβίκι, είναι πολύ λίγοι, αλλά πολύ πλούσιοι και, επειδή φοβούνται θορύβους και διαμάχες, σκέφτονται να εγκαταλείψουν τη χώρα ταυτόχρονα με τον ελληνικό στρατό για να πάνε να ζήσουν στην Ελλάδα. Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με τις διαταγές της κυβέρνησης του κ. Βενιζέλου, κάθε στρατιώτης ή αξιωματικός Έλληνας που δεν έχει παραιτηθεί και κατατάσσεται στις εξεγερμένες δυνάμεις, θεωρείται λιποτάκτης και θα περάσει από στρατοδικείο μόλις επιστρέψει στην Ελλάδα. Όσον αφορά τους πολίτες,

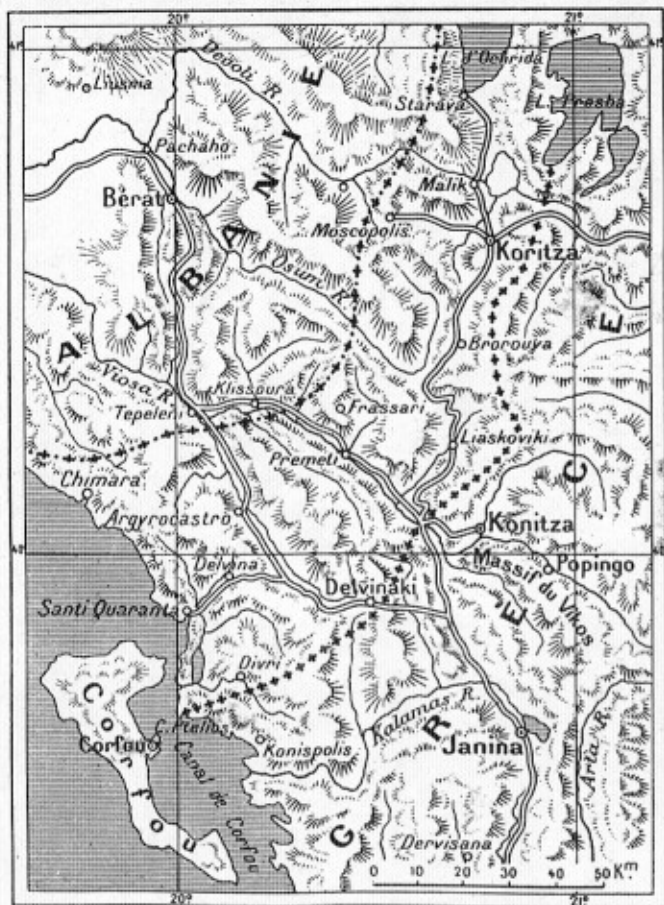
ΕΝΑ ΜΕΛΛΟΝ ΑΒΕΒΑΙΟ. — Η νεαρή Γερμανίδα πριγκίπισσα, που έγινε βασίλισσα της Αλβανίας, με τα παιδιά της στον κήπο των ανακτόρων του Δυρραχίου.

κάθε εκδήλωση συμπάθειας εκ μέρους ενός υπαλλήλου συνεπάγεται πάραυτα την ανάκληση. Βλέπουμε, λοιπόν, με ποια αυστηρότητα ο κ. Βενιζέλος τηρεί το λόγο που έδωσε.

Όταν η Ελλάδα θα εκκενώσει την Ήπειρο, η κυβέρνηση του Αργυροκάστρου θα πετύχει με τις δυνάμεις της να εγγυηθεί την εθνική ζωή αυτής της δύστυχης χώρας στο βαθμό που ήταν σεβαστή μέχρι τώρα; Μία φρόνιμη και δίκαιη διπλωματία θα μπορέσει να αποφύγει νέες σφαγές και νέα ερείπια; Όσοι έχουν διασχίσει τη χώρα έχουν την πεποίθηση πως μία συνεννόηση με λίγες υποχωρήσεις και πολλή καλή θέληση δεν θα ήταν αδύνατη.

ZAN LËN

Ο κ. Ζωγράφος δήλωσε στον ανταποκριτή του Temps (των ΚΑΙΡΩΝ) κ. ντε Ζεσέν πως, αφού πρώτα κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να λυθεί το ηπειρωτικό ζήτημα με ειρηνικές διαπραγματεύσεις, τότε μόνο αισθάνθηκε υποχρεωμένος να διατάξει την ένοπλη αντίσταση. Οι Αλβανοί και οι Ηπειρώτες αγωνίζονται τώρα σε όλη τη «μεθόριο». Θέσεις έχουν καταληφθεί και ανακαταληφθεί. Οι πληροφορίες είναι ακόμα ανακριβείς και δεν συμφωνούν ικανοποιητικά μεταξύ τους, οπότε δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τις προόδους του ενός ή του άλλου αντιπάλου.

+...+ Σύνορα που ζήτησε η Ελλάδα στη Διάσκεψη του Λονδίνου (Μάρτιος 1913).

+++ Σύνορα που συμφώνησε η Διεθνής Συνοριακή Επιτροπή.
Τα αμφισβητούμενα εδάφη της Ηπείρου.

ΟΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΔΥΣΤΥΧΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

Τη στιγμή που η Ήπειρος είναι και πάλι στη φωτιά και στο αίμα, μια θαυμάσια δημοσίευση, ένα καινούργιο λεύκωμα του κ. Φρεντ Μπουασονά, του καλλιτέχνη φωτογράφου από τη Γενεύη, με εισαγωγή του κ. Ντανιέλ Μπο-Μποβί θα μας αποκαλύψει αυτή την ελληνική γη, που θα δυσκολευθούν πολύ να την κάνουν αλβανική επαρχία. Ο διάπυρος ενθουσιασμός του κ. Μπουασονά και του συνεργάτη του για την ελληνική γη μάς έχει ήδη αξιώσει με δύο υπέρτοχα λευκώματα: «Στην Ελλάδα γυρνώντας βουνά και κοιλάδες» και «Από τις Κυκλάδες στην Κρήτη», από τα οποία τα φύλλα μας της 31ης Αυγούστου 1907 και της 7ης Σεπτεμβρίου 1912 προδημοσίευσαν πολλές φωτογραφίες πολύ όμορφες.

Το καινούργιο λεύκωμα του κ. Μπουασονά είναι αφιερωμένο στην Ήπειρο, κοιτίδα των Ελλήνων. Οι κύριοι Μπουασονά και Μπο-Μποβί διέσχισαν την Ήπειρο λίγο μετά την ελληνική κατάκτηση, με ένα ταπεινό καραβάνι, οδηγημένοι από οδηγούς Αλβανούς, Έλληνες και Τούρκους. Έφεραν πίσω στη Γαλλία τις πιο γραφικές εικόνες της χώρας που διάβηκαν, και δύο από τα τεκμήρια αυτής της πολύτιμης συλλογής εικονογραφούν το άρθρο που ακολουθεί, όπου ο κ. Ρενέ Πυώ εξηγεί τα τωρινά γεγονότα.

Τα νέα από την Ήπειρο είναι από μέρα σε μέρα πιο ανησυχητικά. Πριν από ένα μήνα, τη στιγμή που άρχιζε η εκκένωση από τον ελληνικό στρατό των επαρχιών που έχουν καταδικασθεί να γίνουν αλβανικές, γράφαμε ακριβώς εδώ: «Εάν δεν συμβεί κάποια μεταστροφή των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν δοθούν σοβαρές εγγυήσεις, ο αγώνας θα αρχίσει και το πένθος θα εξαπλωθεί ακόμα μια φορά πάνω σ' αυτή την ελληνική Αλσατία-Λωρραίνη.»

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δεχθεί στις 22 Φεβρουαρίου ένα εμπεριστατωμένο υπόμνημα του υπουργικού συμβουλίου της Αθήνας που επισήμαινε τους κινδύνους από τη χωρίς εγγυήσεις εκκένωση, λόγω της απόλυτης απόφασης των Ηπειρωτών να υπερασπιστούν τις ελευθερίες τους μέχρι το θάνατο· όμως ως τις 7 Απριλίου, τη στιγμή που γράφω αυτές τις γραμμές, δεν είχαν απαντήσει στο υπόμνημα του κ. Στρέιτ, υπουργού των Εξωτερικών της Ελλάδας, ούτε είχαν μπορέσει να βρουν μεταξύ τους λύση γι' αυτό το πολύ σοβαρό και οδυνηρό πρόβλημα. Τα γεγονότα, χάρη στην αναποφασιστικότητα ή την αδιαφορία της Ευρώπης, έχουν πάρει την τροπή που ήταν εύκολο να προβλέψει κανείς.

Οι ηπειρωτικοί «Ιεροί Λόχοι» έχουν απωθήσει, μετά από σφοδρές και αιματηρές μάχες, τις αλβανικές ομάδες και τους ουλαμούς των Αλβανών χωροφυλάκων που διοικούνται από Ολλανδούς αξιωματικούς. Τα στρατεύματα αυτά απαιτούσαν να καταλάβουν τα εδάφη που το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας είχε ενσωματώσει στην Αλβανία. Οι «Ιεροί Λόχοι», αφού κατέλαβαν οχυρές θέσεις βορείως του Αργυροκάστρου, για να εμποδίσουν κάθε απόπειρα από αυτή την πλευρά, στράφηκαν προς την Πρεμετή, έπειτα στο Λεσκοβίκι και από εκεί, μέσα από τον μακρύ και ελικοειδή ορεινό δρόμο που κατεβαίνει στην πεδιάδα της Κορυτσάς, έφτασαν στην Μπορούβα. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στο χάρτη που

Ένα μοναστήρι στο Δελβινάκι. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)

Ιερολοχίτες χορεύουν σιρτό, στο Λεσκοβίκι. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)

συνοδεύει αυτές τις σημειώσεις, θα δει πως, εκτός από τη βορειοανατολική περιοχή, την περιοχή της Κορυτσάς και της Μοσχόπολης, το υπόλοιπο του ηπειρωτικού εδάφους βρίσκεται στα χέρια των πατριωτών της Ηπείρου. Αν συναινέσει κανείς να θυμηθεί πως εδώ κι ένα χρόνο ο ιταλικός τύπος αμιλλώνταν να επαναλαμβάνει πως ο Διάδοχος της Ελλάδας διασχίζοντας την Ήπειρο επευφημούνταν από εγκαθήμετους σταλμένους από την Αθήνα, και πως οι Αλβανοί του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου, του Λεσκοβικίου, της Πρεμετής, της Κορυτσάς κλπ. περίμεναν με ανυπομονησία την ώρα της ένωσής τους με την «αλβανική πατρίδα», μπορεί να αναλογιστεί το λάθος που έκαναν οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες αφέθηκαν να εντυπωσιαστούν από αυτό το επικερδές ψέμα και θαυμάζουν τη νέα χάραξη της μεθοριακής γραμμής που προτείνεται από την Ιταλία αντί να υιοθετήσουν τη χάραξη που είχε υποβάλει η Ελλάδα στη Διάσκεψη του Λονδίνου από το Μάρτιο του 1913, και η οποία πολύ θεμιτά δεν διεκδικούσε παρά τα εδάφη όπου το ελληνικό στοιχείο ήταν η συντριπτική πλειονότητα.

Οι «Ιεροί Λόχοι» βαδίζουν προς την Κορυτσά όπου ο πληθυσμός έχει ήδη επαναστατήσει κατά της τυραννίας της αλβανικής εξουσίας. Οι μάχες των τελευταίων εβδομάδων δεν έχουν σταθεί παρά το προανάκρουσμα ενός αγώνα που προαναγγέλλεται πως θα είναι λυσσώδης. Η κυβέρνηση του Δυρραχίου, ή καλύτερα ο Εσσάτ-πασάς που είναι η ψυχή της, απέσπασε τελικά από τον πρίγκιπα Γουλιέλμο Βηδ ένα διάταγμα γενικής επιστράτευσης εναντίον των Ηπειρωτών. Επειδή η Αλβανία δεν έχει καθόλου τακτικό στρατό, πρόκειται ασφαλώς να ρίξουν ορδές ορεινών εναντίον των «Ιερών Λόχων», οι οποίοι έχουν υπέρ τους την οργάνωση και τα στελέχη, όμως είναι δυνατό να υπερκεραστούν αριθμητικά. Η αλβανική εκστρατεία, είναι αλήθεια, δεν έχει ακόμα ξεκινήσει, όμως — και αυτό ακριβώς επιβαρύνει την

Το Αργυροκάστρο φωτογραφημένο από πολεμίστρα του κάστρου που δεσπόζει στην πόλη. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)

κατάσταση — έχει την υποστήριξη της Αυστρίας και της Ιταλίας που ανακοινώνουν ανοιχτά πως θα προμηθεύσουν η μία τα κανόνια και η άλλη τα απαραίτητα όπλα. Τελικά, οι Μεγάλες Δυνάμεις, επιτρέποντας, την περασμένη εβδομάδα, στις αυστροϊταλικές τράπεζες να δώσουν στην αλβανική κυβέρνηση μια προκαταβολή δέκα εκατομμυρίων φράγκων σε λογαριασμό του διεθνούς δανείου των 75 εκατομμυρίων, προμηθεύουν συνειδητά στον Εσάτ-πασά την κινητήρια δύναμη του πολέμου. Ποιος είναι ο σκοπός του στρατηγού αυτού, το φευγαλέο βλέμμα του οποίου ανησυχούσε τον Γουσταύο Μπαμπέν κατά την τελευταία του διαμονή στο Δυρράχιο; Δεν μπορούμε να φανταστούμε πως δέχτηκε τον πρίγκιπα Βηδ, που επέβαλε η Ευρώπη, μονάχα με την υστεροβουλία να τον ρίξει σε κάποια περιπέτεια που θα του στοίχιζε το στέμμα του;

Ομολογώ όμως πως η τύχη του πριγκιπικού οίκου της Αλβανίας με απασχολεί λιγότερο από την τύχη των ηπειρωτικών πληθυσμών που θυσιάζουν τη ζωή τους για την υπεράσπιση της εθνικότητάς τους και της ελευθερίας τους. Κοιτώντας τις θαυμαστές φωτογραφίες, που ο κ. Φρεντ Μπουασονά έδρεψε το περασμένο καλοκαίρι και πρόκειται να δημοσιεύσει σε ένα λεύκωμα, το «Ήπειρος, κοιτίδα των Ελλήνων», με εισαγωγή του πιστού του συντρόφου στο ταξίδι κ. Ντανιέλ Μπο-Μποβί, ξαναείδα αυτή τη χώρα, μέσα στη χαρά, τότε, της απελευθέρωσης, να ακτινοβολεί μια και ήταν η πρώτη άνοιξη που η ελληνική σημαία κυμάτιζε επιτέλους στα χωριά της. Νά το Δελβινάκι, η πιο μεγάλη συγκέντρωση Ελλήνων στην επαρχία του Πωγωνίου, την εθνικά καθαρότερη ίσως από όλες τις επαρχίες της Ηπείρου. Και όμως η επαρχία αυτή έχει επιδικαστεί στην Αλβανία. Ξαναβλέπω εκείνο το πρωινό του περυσινού Μαΐου που, πάνω στο δρόμο, χωριάτες και χωριάτισσες με περίμεναν κάτω από δύο αφίδες θριάμβου όπου η επιγραφή: «Ζήτω η

Ελλάδα!» κρεμόταν από τη φυλλωσιά. Ένας λεβέντης γερο-παπάς, ίσως εκείνος που έκανε περίπατο στο μοναστήρι στο μέσο φωτογραφημένων από τον κ. Μπουασονά γυναικών, μου διάβασε έναν λόγο γεμάτο συγκινητικό πατριωτισμό, ο δάσκαλος έβγαλε έναν άλλο παρόμοιο λόγο, έπειτα ήταν η σειρά άλλου παπά, έπειτα ενός αντιπροσώπου κάποιου χωριού, που δεν μπορούσα να το επισκεφθώ, και το πλήθος χειροκροτούσε μέσα σε παραλήρημα ενθουσιασμού και πετούσε λουλούδια στο αμάξι μου και εκατοντάδες ελληνικές σημαίες κυμάτιζαν μέσα στην αύρα. Δύσμοιροι άνθρωποι! Με τι καρδιά τραγουδούσαν το περυσινό Πάσχα:

Σῶσον, Κύριε, τόν λαόν σου
καί εὐλόγησον τήν κληρονομίαν σου
Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατά βαρβάρων δωρούμενος.

Είχαν την πεποίθηση πως η Ευρώπη δεν θα είχε ποτέ το θάρρος να τους χωρίσει από την πατρίδα τους: την Ελλάδα. Για όποιον έχει επισκεφθεί την Ήπειρο, το τερατούργημα του χωρισμού φαινόταν απίστευτο. Αποφασίστηκε παρ' όλ' αυτά. Όταν, στην Κορυτσά, ο στρατηγός Παπούλας υποχρεώθηκε την 1η Μαρτίου να ανακοινώσει στον πληθυσμό ότι ο στρατός έμελλε να φύγει και να ξαναδώσει την πόλη στους Αλβανούς, ακολούθησαν σπαρακτικές σκηνές: μέσα στα σχολεία όλοι οι μαθητές, ασφυκτικά στριμωγμένοι, τραγουδούσαν τον ελληνικό εθνικό ύμνο και αρνούνταν να εγκαταλείψουν την τάξη τους, ολόκληρος ο πληθυσμός είχε φορέσει πένθος και στους δρόμους οι άνθρωποι έλκλαιγαν. Το Δελβινάκι δεν έχει γνωρίσει ακόμα αυτές τις μαύρες ώρες. Οι Αλβανοί δεν έχουν μπορέσει να φτάσουν μέχρις εκεί, αλλά η αγωνία κυριεύει τις καρδιές. Ποιος ποιητής, ποιος συγγραφέας Έλληνας θα διηγηθεί, σαν τον δικό

μας Ντοντέ που έγραψε το *Τελευταίο μάθημα* στο χωριό της Αλσατίας, τη συγκινητική αγωνία των δύσμοιρων ανθρώπων της Ηπείρου;

PENE ΠΥΩ

Η σημαία της ανεξαρτησίας αναρτημένη στους Αγίους Σαράντα. Ελληνική σημαία με αυτό αναπεπταμένο πάνω στο βασιλικό στέμμα.
(Φωτ. Φ. Μπουασονά)

Ε Π Ι Δ Ε Γ Ο Μ Ε Ν Α

ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Ἐνῶ τὰ τέσσερα σύμμαχα βαλκανικά κράτη, Ἑλλάδα, Μαυροβούνιο, Σερβία, Βουλγαρία, στὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ ἀρχὲς Ὀκτωβρίου 1912 ἀρχίζουν τὶς ἐχθροπραξίες ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖες καταλήγουν στὸν Ἀ΄ Βαλκανικὸ νικηφόρο πόλεμο, «οἱ Ἄλβανοί, με ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν ἀρχηγῶν τους, πῆραν μέρος στὸ πλευρὸ τῶν Τούρκων»²²⁷.

Ὅταν ἀπὸ τὶς πρῶτες ταχύτατες προελάσεις με δαφνοστεφεῖς νίκες κατὰ ξηρὰν τῶν στρατῶν τῶν κρατῶν καὶ τοὺς θριάμβους κατὰ θάλασσαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τοῦ μοναδικοῦ τῶν συμμάχων, ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξουδετέρωσε τὸν τουρκικὸ, καταφάνηκε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνοπλης ἀναμετρήσεως, οἱ μὲν Τούρκοι ἐπιδιώκουν τὴν ἔγκαιρη ὑπογραφή τῆς ἀνακωχῆς, τὴν 3ῃ Δεκεμβρίου 1912, ὁ δὲ Ἄλβανὸς μπέτης τοῦ Αὐλῶνος Ἰσμαήλ Κεμάλ Βλιώρα

227. Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οἱ βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-17ος αἰ.)*, Ἰωάννινα 1978, 204, ὅπου ἐπίσης ὡς χρόνος ἰδρύσεως τοῦ ἄλβανικοῦ κράτους ὀρίζεται ἡ 28ῃ Νοεμβρίου 1912.

μετά ὀκτώ ἡμέρες καὶ μετὰ πιστικὴ παρακίνηση τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας κηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸν Ἐσσάτ πάσᾶ, διοικητὴ τῆς Σκόδρας, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν παράδοση τῆς πόλεως στοὺς Μαυροβουνίους κατεβαίνει πρὸς Τίρανα καὶ Δυρράχιο μετὰ τὴν ὑποστήριξη μεγάλου ἀριθμοῦ μωαμεθανῶν Ἀλβανῶν τοῦ Βορρά, νοσταλγῶν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἔτσι στὴν Ἀλβανία δημιουργεῖται δευτέρα κυβέρνησις²²⁸.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς προελαύνοντας νικηφόρα ἀπελευθερώνει τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο προαιώνια ἑλληνικὰ κέντρα καὶ ἀληθινὰ προπύργια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στὴν Ἠπειρο, ἐνῶ τὸ κύριο στράτευμα προχωρεῖ πρὸς τὰ Ἰωάννινα, ὅπου συναντᾷ ἰσχυρὴ ἀντίσταση, τὴν 17η Δεκεμβρίου 1912 ἡ 3η ἑλληνικὴ μεραρχία ἀπελευθερώνει τὴν Κορυτσά, τὴν 3η Μαρτίου 1913 τὸ Ἀργυρόκαστρο καὶ τὴν Κλεισούρα, τὴν 6η Μαρτίου 1913 τὸ Τεπελένι. Ἀλλὰ 50 μίλια ΒΑ τοῦ στομίου τῆς κερκυραϊκῆς θάλασσας πρὸ τοῦ Αὐλῶνος, πανάρχαιας ἑλληνικῆς πόλεως, τοῦ ἡπειρωτικοῦ φύλου τῶν Χαόνων, ἀνακόπτει τὴν προέλαση λόγῳ διαβημάτων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας, πού ἡ κάθε μία ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς τὴν κατοχὴ αὐτῆς τῆς εἰσόδου τῆς Ἀδριατικῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Χειμάρρα ἐλευθερώθηκε ἐνωρίτερα ἀπὸ ἐθελοντὲς μετὰ ἐπικεφαλῆς τὸν Βορειοηπειρώτη μακεδονομάχο Σπ. Σπυρομήλιο.

Ἡ λήξη τοῦ Α΄ Βαλκανικοῦ πολέμου συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης Εἰρήνης τοῦ Λονδίνου τῆς 30ῆς Μαΐου 1913, στὴν ὁποία κατόπιν ἐπιμονῆς τῆς Ἰταλίας καὶ

228. Β. Κόντη, «Ἡ κυβέρνησις τῆς αὐτόνομης Β. Ἠπέιρου καὶ ἡ ἐξέγερσις στὴν κεντρικὴ Ἀλβανία», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία* IV-1975. Παράρτημα, 108 καὶ σημ. 4, 5.

τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας περιλαμβάνεται τὸ ἄρθρο 3. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἀνατίθεται στὶς ἕξι Μεγάλαις Δυναμίαι, Ἀγγλία, Αὐστρο-Ουγγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, Ρωσία, «ἡ φροντίς τοῦ διακανονισμοῦ τῶν συνόρων τῆς Ἀλβανίας καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφορῶν εἰς ταύτην». Ὡστόσο τὸ περιεργότερο τῆς ὅλης ἱστορίας εἶναι ὅτι ἄλλοι μεριμνοῦν γιὰ ἐθνικὴ ἀποκατάστασι τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι δὲν διανοήθηκαν, ἀφοῦ εἶχαν συνδέσει τὴν ὑπαρξὴ τους μετὰ τὴν Τουρκία, καὶ δὲν ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους. Εὐλόγα ἐρήμην αὐτῶν διεξάγονται συνομιλίαι γιὰ τὴν κρατικὴ καὶ ἐδαφικὴ μορφή τῆς τεκταινόμενης μετὰ καισαρικῆς τομῆς Ἀλβανίας, συνεπόμενα πρὸς ἐξυπηρέτησι ξένων συμφερόντων. Ἀκριβέστερα, ἐπειδὴ Αὐστρο-Ουγγαρία καὶ Ἰταλία δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν ἐξοδοστὴν Ἀδριατικὴ καὶ τῆς Σερβίας, τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς μέσα ἀπὸ τὴ βόρεια Ἀλβανία ἔσπευσε στὸ Δυρράχιο γιὰ τὴ δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων, ἡ Ρωσία ἐνεργεῖ γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς εὐρύτερης σερβικῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν χάρτη τοῦ σχεδιαζομένου ἀλβανικοῦ κράτους καὶ τὴν ἐνταξὴ τους στὴ Σερβία.

Ἀλλὰ γιὰ τὴν κολοβωμένη Ἀλβανία, στὴν ὁποία ἡ Ἰταλία προσβλέπει ὡς βάση γιὰ τὰ ἐπεκτατικὰ σχέδιά της μετὰ διασφάλισι δυνατοτήτων ἀναμείξεως στὰ βαλκανικὰ θέματα, προορίζεται πρὸς ἀναπλήρωσι τοῦ ἀπολεσθέντος ἐδάφους στὴν ἐνδοχώρα παράλιος καὶ πρόσφορος ἑλληνικὸς-ἡπειρωτικὸς χώρος. Ἡ δαιμονικὴ “γενναιοδωρία” ἀνήκει στὴν Ἰταλία, πού μεθοδεύει τὸν ἀκρωτηριασμὸ τῆς Ἠπέιρου ἐμφυσώντας ἐπὶ δεκαετίαι στοὺς Ἀλβανούς διεκδικητικὰ τάσεις πρὸς νότον.

Ἡ ἰταλικὴ παρέμβασι ἐγκαινιάζεται “μορφωτικὰ” μετὰ τὴν ἱδρυσι Σχολῆς τῆς ἰταλικῆς παροικίας στὰ Ἰωάννινα, τὴν 20ῆ Ἰουλίου 1877. «Τὸ σχολεῖο αὐτὸ — παρατηρεῖ ὁ

καθηγητής Στέφ. Ί. Παπαδόπουλος — ήταν περισσότερο προπαγανδιστικό, παρά αποτέλεσμα αναγκών που υπήρχαν πραγματικά. Στά κατοπινά χρόνια ή ιταλική προπαγάνδα θα δραστηριοποιηθῆ ἀκόμη περισσότερο στην "Ἠπειρο καὶ θα ἰδρυθοῦν στὰ Γιάννινα δύο ἰταλικά δημοτικά σχολεῖα καὶ μιὰ ἐπαγγελματική σχολή»²²⁹.

Ἡ ἀνενδοίαστη μηχανορραφία τῆς Ἰταλίας, στὴν ὁποία συνεργεῖ καὶ ἡ Αὐстро-Ουγγαρία γιὰ μεγάλα χρονικά διαστήματα, διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ τοῦ ἄρθρου 5 στὴ Συνθήκη Εἰρήνης τοῦ Λονδίνου τῆς 30ῆς Μαΐου 1913, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ σουλτάνος καὶ οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες τῶν συμμάχων βαλκανικῶν κρατῶν ἐμπιστεύονται στὶς ἑξι Μεγάλες Δυνάμεις νὰ ἀποφανθοῦν γιὰ τὴν τύχη ὄλων τῶν ὀθωμανικῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου μὲ ἐξαιρέση τὴν Κρήτη καὶ τὴ χερσόνησο τοῦ Ὄρους Ἀθω. Εὐκόλα ὑποπτεύεται κανεὶς τὴν πρόθεση τῶν ἐμπνευστῶν τοῦ ἄρθρου 5 γιὰ διατήρηση σὲ σαφὴ ἐκκρεμότητα τοῦ ζητήματος τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἕως τὴν ὀριστικὴ διαρρύθμιση τῶν ἐλληνοαλβανικῶν συνόρων, «εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχουν ἀνὰ χεῖρας πρόχειρον μέσον πιέσεως ἐν Ἀθήναις, καταχωροῦσας τὰς νήσους εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον, ἐὰν αὕτη ἐδέχετο ἄνευ ἀντιρρήσεων, ὅπως ἡ Βόρειος Ἠπειρος περιληφθῆ ἐντὸς τῶν Ἀλβανικῶν συνόρων»²³⁰.

Ἔτσι τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἂν καὶ ἐλεύθερα, δὲν ἐπιδικάζονται ἐπίσημα στὴν Ἑλλάδα οὔτε κατὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου τῆς 10ῆς Αὐγούστου

229. *Σύμμεικτα Νεώτερης Ἱστορίας, Α'*, Ἰωάννινα 1982, 98.

230. Ἀντ. Ί. Κοραντῆ, «Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα ἀπὸ διπλωματικῆς σκοπιᾶς», *Βόρειος Ἠπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Πρακτικά Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Ἀθῆναι 1988, 765.

1913, μὲ τὴν ὁποία τερματίζεται καὶ ὁ Β' Βαλκανικὸς πόλεμος καὶ παραχωροῦνται στὴν Ἑλλάδα ἡ νότια Μακεδονία, δηλαδὴ ἡ κάτω τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Κερκίνης (Μπέλες) μὲ ἀνατολικὸ σύνορο τὸν ποταμὸ Νέστο. Μολονότι μὲ τοὺς νικηφόρους πολέμους τοῦ 1912-1913 ἡ ἔκταση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους σχεδὸν διπλασιάζεται²³¹, ὅπως φανερώνει ἡ ἀῤῥηση ἀπὸ 64.786 σὲ 108.606 τετραγωνικά χιλιόμετρα, τοῦ δὲ πληθυσμοῦ ἀπὸ 2.666.000 στὰ 4.363.000, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐπικρίνεται, διότι ἡ Βουλγαρία, ἡ ὁποία ὑπῆρξε ὑπαίτια τοῦ Β' Βαλκανικοῦ πολέμου καὶ ἠττημένη, ἔλαβε περισσότερα καὶ ἀπὸ τὴ Σερβία καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Στὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ γίνονται αἰσθητότερες οἱ ὑποχωρήσεις, τὶς ὁποῖες δὲν ἀρνεῖται οὔτε ὁ Βενιζέλος: «Διὰ τῶν παραχωρήσεων τούτων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ἡ Ἑλλάς ἐθυσίαζε περὶ τὸ ἐν ἑκατομμύριον Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἐγκατεστημένων ἐν ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, Θράκῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' ἐπίστευον τότε τὸ δυνατόν τῆς δημιουργίας τοῦ βαλκανικοῦ συνασπισμοῦ... Οὐδὲν τίμημα ἐφαίνετο εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου ὑπέρογκον πρὸς ἐπίτευξιν τοιοῦτου σκοποῦ». Μάλιστα στὸ ἴδιο κείμενο ὁ Βενιζέλος ἀξιολογεῖ καὶ τὶς παραχωρήσεις: «Ἐν τούτοις, διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἡ Ἑλλάς ἐδέχθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν δυτικὴν Θράκην, ὅπου οἱ Βούλγαροι δὲν ἀπετέλουν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐν δέκατον τοῦ ὀλικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ὅπου εὐρίσκοντο τρεῖς ἀνοῦσαι ἐλληνικαὶ πόλεις, ἡ Ξάνθη, ἡ Γιουμουτζίνα (Κομοτηνὴ) καὶ τὸ Δεδεαγάτς (Ἀλεξανδρούπολις), χωρὶς νὰ ἀπαριθμῆσι τις τοὺς πολυαριθμούς ἀγροτικούς πληθυσμούς»²³². Ὅμως πέραν τῆς ἐλ-

231. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλου, *Νέα ἐλληνικὴ ἱστορία 1204-1985*, 8' ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 1990, 350.

232. Γεωργίου Θ. Γιαννόπουλου, *Ἀπὸ τὸ Νέστο ὡς τὸ Σαγγάριο*, Ἑλληνικὴ-Εὐρωκεδοτικὴ [1987], 23 καὶ σμ. 2, 25.

ληνικότητας του παραχωρηθέντος χώρου δέν λογίζονται οι θυσίες σέ ύλικό και έμφυχο δυναμικό κατά την απόβαση τών άγημάτων του έλληνικού στόλου, τών όποιων ή συμβολή στην αΐσια έκβαση τών πολέμων κρίνεται ώς άποφασιστικής σημασίας. Κατά συνέπεια τά σύνορα του έλληνικού κράτους έπρεπε από την 25η 'Ιουλίου 1913 νά φθάσουν τουλάχιστον έως την 'Αλεξανδρούπολη. 'Αντίθετα άπαιτήθηκαν μεγάλες προσπάθειες για τή διεκδίκηση και τής Καβάλας, τής όποίας ή παραμονή στην 'Ελλάδα συνδεόταν έπίσης μέ τό διακανονισμό τών έλληνοαλβανικών συνόρων, όπως ώμότατα τίθεται τό θέμα από τόν 'Αγγλο ύπουργό τών 'Εξωτερικών σέρ 'Εντουαρντ Γκρέυ σέ τηλεγράφημά του πρós τόν λόρδο Γκράνβιλ: «'Η 'Ελλάς δέν δύναται νά έχη τó πᾶν. Καί άν κρατήση την Καβάλαν, όφείλει νά μη δημιουργή δυσκολίας, όσον άφορά τά νότια σύνορα τής 'Αλβανίας. 'Εάν αυτό πράττη, δυνάμεις ώς ή Ρωσία, ή Αύστρία και ή 'Ιταλία, αί όποίαι είναι γνωστόν ότι έπιθυμοῦν νά έχη ή Βουλγαρία την Καβάλαν, είναι βέβαιον ότι θα δημιουργήσουν δυσκολίας, όχι μόνον ώς πρós την Καβάλαν, αλλά και ώς πρós τās νήσους του Αίγαίου...»²³³.

'Επικρίσεις διατυπώθηκαν κατά του Βενιζέλου και για παραχωρήσεις πρós τή Ρουμανία μέ άναγνώριση ρουμανικής εκπαιδευτικής και θρησκευτικής μειονότητας στην 'Ελλάδα, δηλαδή έγγραφη παράδοση στη Ρουμανία τών βλαχοφώνων 'Ελλήνων, τών όποιων την έλληνικότητα άγνοούσαν τόσο ό Βενιζέλος όσο και οί συνεργάτες του, μέ δυσμενείς έπιπτώσεις και στό Βόρειοηπειρωτικό Ζήτημα. 'Η δέ δέσμευση έγινε καθ' ύπέρβαση πληρεξουσιότητας, ή όποία περιοριζόταν στην «σύναψιν και ύπογραφην τής μεταξύ τών Συμμάχων και τής Βουλγαρίας προκαταρκτικής ειρήνης», όπως

233. Αύτ., 28.

παρατηρεί ό Ν.Ν. Σαρίπολος²³⁴, άνατρέποντας την έγκυρότητα της. "Αν δέν άναπτύχθηκε ρουμανική συνείδηση στους Βλάχους του έλληνικού χώρου παρά «τήν ιδιικήν μας άδιαφορίαν, την συστηματικήν και ένίοτε σκληράν έργασίαν τών άλλων», όπως τονίζει ό Σοφοκλής 'Ελ. Βενιζέλος, «τούτο τó χρεωστοῦμεν άναμφισβητήτως εις τόν θαυμαστόν πατριωτισμόν, εις την εύφυᾶ αντίδρασιν και εις τούς θαρραλέους άγώνας αὐτῶν τούτων τών 'Ελλήνων κουτσοβλάχων, άγώνας εις τούς όποιους οὔτοι άπεδύθησαν μόνον, άκαθοδήγητοι και παλαιόντες συχνά έναντίον πανισχύρου ξένου δυνάστου. Αισθάνομαι δι' αὐτό την ύποχρέωσιν νά τούς έκφράσω έδῶ τόν θαυμασμόν μου και την εύγνωμοσύνην μου, διότι, παρά τās αντίξοότητας, έκράτησαν πάντοτε τόσον ύψηλά την φωτεινήν δᾶδα του 'Ελληνισμού»²³⁵.

Τό χειρισμό του κουτσοβλαχικού στη Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου σχολιάζει και ό Παῦλος Καρολίδης: «'Ο 'Ελλην πρωθυπουργός οὐδεμίαν ειχεν έξουσίαν του λῦσαι τοιοῦτον ζήτημα, άλλ' εύρεθεις πρὸ άπροόπτου ήναγκάσθη νά δώση εις την Ρουμανίαν την εύθνην ταύτην νίκην, βασιζομένην επί άορίστων και έφημέρων προνομίων, όπως έπιτύχη, ει δυνατόν, περισσοτέρας ώφελείας έκ τής συνθήκης του Βουκουρεστίου». Προσθέτει δέ και τά έξής: «Τό Κουτσοβλαχικόν ζήτημα, τó όποιον επί ήμισυ αιώνα άπησχόλησε την όλην 'Εκκλησίαν και προεκάλεσεν συνόδους και όρους συνόδων, έλύετο δι' ανταλλαγής έπιστολῶν μεταξύ δύο

234. *Συνταγματικόν Δίκαιον*, Β', 276 σημ. Βλ. και 'Ηλ. Γ. Κυριακόπουλου, «Βουκουρεστίου συνθήκαι», *Μεγάλη 'Ελληνική 'Εγκυκλοπαίδεια* - «Πυρσός», 7, 615 γ.

235. Εὐαγγέλου 'Α. 'Αβέρωφ-Τοσίτσα, *'Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*. Πρόλογος Σοφοκλή 'Ε. Βενιζέλου. 2η έκδοση. Φιλολογικός 'Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.ΛΟ.Σ.) Τρικάλων, Τρίκαλα 1987, 8.

πρωθυπουργῶν χωρὶς νὰ ὑπάρχη πρὸς τοῦτο καὶ ἄδεια ἐκκλησιαστική, οὐδὲ γνῶσις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας... Οὕτω ἐλύθη ὀριστικῶς τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὀχληρὸν κουτσοβλαχικὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὅπως τεχνητῶς δημιουργηθὲν καὶ τοσαύτας προκαλέσαν ἐκατέρωθεν (μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας) προστριβάς»²³⁶.

Πέραν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀγνοήθηκαν προπάλιν οἱ ἀνεπιτόματα προδοθέντες Βλάχοι, οἱ ὅποιοι διέθεταν μοναδικούς ἐθνικούς τίτλους²³⁷. Οὕτε ἡ νίκη τῆς Ρουμανίας ὑπῆρξε εὐθηνή. Διότι ἡ "μειονοτική" κηδεμονία μοσχοπουλήθηκε γιὰ τὴν πρόσκτηση ἐδαφικῶν πλεονεκτημά-

236. Κ. Παπαρηγοπούλου, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους* (συμπλήρωμα Καρολίδου), ΣΤ', β', 153-154 καὶ σημ. 153.

237. Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας τὸ 1905 μετὰ τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν σουλτάνο βλαχικῆς ἐθνότητος στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ τὴ συνακόλουθη σκανδαλώδη ἀπογραφή λόγῳ τῆς ἀπροσημάτιστης φιλορουμανικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Χιλιμῆ πασᾶ, ποὺ ἔκτοτε ἐπονομάζεται Χιλιμέσκο, οἱ Βλάχοι ἔδειξαν ὑπέροχην ἑλληνοπρέπεια. Πβ. Almaz (Μαζαράκης-Αινιάν), *Αἱ ἱστορικαὶ περιπέτειαι τῆς Μακεδονίας*, Ἀθήνησι 1912, 98-99: «Γενομένη δ' αὕτη (ἡ Ἀπογραφή) ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναγνώριση ρουμανικῆς ἐθνικότητος, παρέχει εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐνεργοῦντας αὐτὴν Τούρκους τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, νὰ προβῶσιν εἰς παντοίους ἐχθισμούς κατὰ τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ὅπως οὗτοι ἀπογραφῶσιν ὡς ἴδιον ἔθνος Βλάχ. Οὗτοι διαμαρτύρονται, ἀρνοῦνται δηλοῦντες ὅτι ἀνέκαθεν ἦσαν Ἕλληγες· εἰς ἀπάντησιν φυλακίζονται (Σέλιον Βερροίας), ἐπιβάλλονται αὐτοῖς πρόστιμα καὶ τέλος πολλοὶ μὲν αὐθαίρετως ἐγγράφονται ὡς Βλάχ, εἰς ἄλλους δέ, μέχρι σήμερον ἔτι, δὲν παρέχονται νοφοῦζια (φύλλον ταυτότητος ἀπαραίτητον ἐν Τουρκίᾳ) ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἐμπορικὴν πράξιν δύναται νὰ ἐκτελέσωσιν, οὔτε ταξείδιον οὔτε ἰδιοκτησίαν νὰ ἔχωσι». Βλ. καὶ Ε.Θ. Μουδοπούλου, *Τὸ Ρουμανοκουτσοβλαχικὸν Ζήτημα*, ἐν Ἀθήναις 1978, 22 σημ. 35, 47 καὶ 83, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ὁ Ρουμάνος διπλωμάτης Raoul Bossy χαρακτηρίζει τὸν Ἰραδὲ τοῦ 1905, μετὰ τὸν ὅποιο ὁ σουλτάνος ἀναγνωρίζει βλαχικὴ ἐθνότητα, ὡς πραγματικὸ ἄθλο τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας.

των κατὰ τοὺς διακανονισμοὺς τῶν ρουμανικῶν συνόρων μετὰ γειτονικά κράτη²³⁸, στὰ ὁποῖα ἐκχωροῦνται οἱ Βλάχοι. Ἐπιπλέον καθιστᾷ τὴν παραδουνάβια Ρουμανία ρυθμιστὴ καὶ τῆς τύχης τῶν Βορειοηπειρωτῶν Βλάχων, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα ἀνέτοιμη ἐπιστημονικὰ καὶ ὀργανωτικὰ θεᾶται τὰ τεκταινόμενα.

Ἐπίσημα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπιχειρεῖται αἰτιολόγησις τῆς παραχωρήσεως ὡς ἀνάγκης, ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ σκοπιμότητα. Στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀπότοκος τῆς ἀδιαφορίας, ἀγνοίας, ἀνοργανωσιᾶς καὶ ἀνευθυνότητος, κακῶν, τὰ ὁποῖα γιὰ τὰ ἴδια θέματα καὶ σήμερον ταλανίζουν τὸ ἔθνος ὁλόκληρο. Ὁ Τηλ. Κατσουγιάννης σχολιάζοντας τὴν ἀναγνώριση τῆς πλασματικῆς μειονότητος τῶν ρουμανιζόντων τονίζει: «Τοῦτο ὑπῆρξε μία καθαρὰ μείωσις τοῦ γόητρου τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἔργου μιᾶς ἀνεπιτόμου καὶ αἰσχροῦς προπαγανδιστικῆς ὀργανώσεως, ἡ

238. Πβ. G.I. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest 1942, 211-218: «... Le territoire qui fut annexé à la Roumanie par le traité de Bucarest, ne représentait pas seulement la couverture stratégique de la Dobroudja et du port de Constantza: il constituait en quelque sorte l'équivalent des populations aroumaines abandonnées aux états balkaniques». Γενναϊδῶρα ἡ Ρουμανία προβαίνει στὴν παραχώρηση, κατὰ λέξιν ἐγκατάλειψη, τῶν Βλάχων πρὸς ἐπαύξηση τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ ἀπόκτηση στρατηγικῶν θέσεων. Ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦνται. Καὶ στὶς ἡμέρες μας ἐπαναφέρουν τὰ προπολεμικὰ φληναφήματα μετὰ ἐπιστημονικοφανεῖς δημοσιεύσεις. Πβ. *Byzantion* 33 (1983) 118 κ.έ., ὅπου οἱ Ρουμάνοι N. Beldiceanu καὶ P. Năsturel ἀδίστακτα ὀνομάζουν ρουμανικὸ πληθυσμὸ τῶν Βλάχους τῶν Τρικάλων! Ἐπίσης βλ. *Etudes Roumaines et Aroumaines* 1990, 95 σημ. 2, ὅπου προαναγγέλλεται συλλογικὴ ἔκδοσις μετὰ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ μετὰ παρουσίαση ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Castellan. Μάλιστα στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καὶ Πολιτισμῶν τῆς Γαλλίας!

Φυσικὰ ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ καθεύδει, ὡς συνήθως!

όποια άλλωστε είχεν έξαρθρωθῆ δια τῶν πολυετῶν άδυσωπήτων άγώνων τῶν Ἑλληνοβλάχων και ἤτο έτοιμοθάνατος. Ἄλλά ὁ άρχικός σκοπός τῆς γενέσεως τῆς προπαγάνδας δέν ἤτο άλλος, παρά ἡ δημιουργία δικαιωμάτων, προεξοφλόντων άνταλλαγάς κατά τήν κρίσιμον στιγμήν τῆς έκκαθαρίσεως τῆς κληρονομίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὅπερ έπετεύχθη»²³⁹.

Ἔστώσο ἡ Ρουμανία δέν άρκειται στο πρόγματι σημαντικό διπλωματικό επίτευγμα τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐπιζητεῖ τρόπους και μέσα άναμείξεως και στον τελευταῖο επίμαχο χῶρο τῶν άλλοτε εύρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τήν Ἄλβανία, τὸ μῆλο τῆς έριδος, ποῦ έντεχνα ὁ σουλτάνος ρίχνει στους Βαλκανίους συμμάχους γνωρίζοντας ὅτι οἱ δεσμοί τους δέν διέπονται από εἰλικρίνεια και άληθινή φιλία. Πράγματι ὅλα εἶναι πιθανά.

Ἡ Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, τῆς ὁποίας πρόεδρος εἶναι ὁ Ἄγγλος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν σέρ Ἐντουαρντ Γκρέυ και μέλη οἱ πρέσβεις τῶν ἔξι Μεγάλων Δυνάμεων στή βρετανική πρωτεύουσα, συντάσσει και ὑπογράφει τὸ λεγόμενο Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου τῆς 8ης Αὐγούστου 1913. Μὲ πρωτοβουλία τῆς Αὐстро-Ουγγαρίας και τῆς Ἱταλίας ιδρύεται Ἄλβανία ὡς ἡγεμονία-πριγκιπάτο, αὐτόνομη, κυρίαρχη, τῆς ὁποίας τὸν κληρονομικό άνώτατο άρχοντα θά ὑποδείξουν οἱ ἔξι Μεγάλες Δυνάμεις. Δέν θά προέρχεται από τους ἡγεμονικούς οἴκους τῶν έγγυητριῶν δυνάμεων. Διακόπτεται κάθε έξάρτηση τῆς Ἄλβανίας από τήν

239. Τηλ. Μ. Κατσουγιάννη, *Περὶ τῶν Βλάχων τῶν έλληνικῶν χωρῶν. Β΄*. Ἐκ τοῦ βίου και τῆς ιστορίας τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Θεσσαλονίκη 1966, 78.

Τουρκία. Οὐδετεροποιεῖται και μὲ έπιμέρους άρθρα ὀρίζεται ἡ ὀργάνωσή της. Ἄλλά μένει έκκρεμής ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων. Ἀνατίθεται σὲ Διεθνή Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία άποτελεῖται από έκπροσώπους τῶν ἔξι Μεγάλων Δυνάμεων²⁴⁰.

Ἡ Ἐπιτροπή έργάζεται έπιτόπια αλλά μὲ προκαταλήψεις και άνεπίτρεπτες σκοπιμότητες, ὀφειλόμενες στήν έπιμονή τῆς Ἱταλίας και Αὐстро-Ουγγαρίας, ὥστε νά προδικάζεται ὁ άκρωτηριασμός τῆς Βορείου Ἡπείρου. Χρησιμοποιεῖ μοναδικὸ κριτήριο²⁴¹ γιὰ χαρακτηρισμὸ τῶν κατοίκων ὡς Ἑλλήνων τήν έλληνική μονογλωσσία και κατατάσσει στους Ἄλβανούς τους χρῆστες άλβανικοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος και μέσα στήν οἰκογένεια, ἄν και ἡ διεπιστημονική έρευνα άπέδειξε ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὅπως και άλλων περιφερειακῶν διαμερισμάτων, δέν έμειναν αλώβητοι στο διάβα τῶν αἰώνων οὔτε γλωσσικά οὔτε θρησκευτικά. Κατὰ πρῶτον έκλατινίζονται Ἑλληνες τόσο τῆς Διασποράς, από τήν πρῶτη κιόλας ρωμαϊκή παρουσία ὅσο και τῆς έλληνικῆς χερσονήσου. Οἱ δεύτεροι έπιβιώνουν μὲ τὸ ὄνομα Βλάχοι, ποῦ σημαίνει λατινὸγλωσσοι, ἡ δὲ διγλωσσία τους εἶναι διαχρονική και αδιάκοπη, σύμφωνα μὲ τὰ έπιστημονικά πορίσματα τοῦ Οὔγγρου ρωμανιστῆ-βαλ-

240. Λεπτομέρειες βλ. Β.Ρ. Papadakis, *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote 1912-1957*, Athènes 1958.

241. Τὸ κριτήριο αὐτὸ άπορρίπτεται και από τὸν G. Weigand, *Ethnologie Makedonien*, 1924: «Ἐν τῇ πολιτικῇ συνήθως κρίνουσιν ἐκ τῆς γλώσσης δια τήν εθνότητα. Ἡ έπιστήμη δέν πρέπει νά ικανοποιεῖται μὲ τήν άποψιν ταύτην τῆς μητρικῆς γλώσσης. Ἡ γλώσσα εἶναι κάτι τὸ έξωτερικὸν και μεταβλητὸν και δέν πρέπει μόνη αὐτῇ νά λαμβάνεται ὡς βάσις δια τήν κρίσιν, αλλά πνευματικά και σωματικά ιδιότητες και ἤθη και ἔθιμα λαϊκά». Βλ. και Ἄχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ Μακεδονικὸ μὲ δεδομένα ιστορίας, γλωσσολογίας, έθνολογίας...», *Ἑλληνοχριστιανική Ἀγωγή* 361 (1989) 71.

κανιολόγου Μ. Gyóni²⁴² κ.ά. Στην αρχική διγλωσσία των Βορειοηπειρωτών μετά πολλούς αιώνες προστίθεται ένα νέο γλωσσικό ιδίωμα, λόγω της επικοινωνίας με τους νέους γείτονες, Άλβανούς, όπως ένωρίτερα στους Έλληνες της Μακεδονίας διαδόθηκε επίπλεον τὸ σλαβωνικό. Έπομένως ἡ ἀναζήτηση ἀκραιφνῶν ἑλληνοφώνων ἀποτελεῖ ἀνίερη καὶ πρωτοφανή πρόφαση γιὰ τὸ μελετώμενο ἔγκλημα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀποκάλυψη δὲν βραδύνει, ἀφοῦ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ ἐθνικὸ κορμὸ καὶ προσδένονται στὸ ἀλβανικὸ κατασκευάσμα ἢ Χειμάρρα, τὸ Δέλβινο, τὸ Ἀργυρόκαστρο, ἢ Πρεμετή, οἱ Ἅγιοι Σαράντα, ἢ Κορυτσά, ἢ Μοσχόπολη. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας²⁴³, ποὺ ὑποστηρίζουν τὶς ἑλληνικὲς θέσεις, δὲν τελεσφορεῖ καὶ τὸ ὕπουλο σχέδιο προχωρεῖ πρὸς τὴν πραγμάτωση: «Οὔτε αἱ ἐκκλήσεις τῶν κατοίκων, οὔτε αἱ διαμαρτυρίαι, οὔτε τὰ φλογερὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα ἴσχυσαν νὰ μεταβάλουν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἐκείνης. Εἰς μάτην ἀνεζήτει αὕτη νὰ εὕρη Ἀλβανούς εἰς τὴν Β. Ἡπειρον. Δὲν συνήντα παρὰ Ἕλληνας ποὺ ἐζήτουν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἑλληνικὴν των ὑπόστασιν καὶ συνείδησιν...»²⁴⁴.

Ἡ Πρεσβευτικὴ Συνδιάσκεψη τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1913 δέχεται τὶς προτάσεις τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς καὶ

242. Μ. Gyóni, «La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen-âge», *Byzantinoslavica* 12 (1951) 42: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire».

243. Ν. Moschopoulos, *La Question de l'Épire du Nord*, Athènes 1941, 12.

244. Πβ. Γ.Χ. Παπαδόπουλος, *Τὸ χρονικὸ τῆς δημιουργίας τῆς Ἀλβανίας καὶ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ζητήματος*, Ἀθῆναι 1984 (πολυγρ.), ὅπου παρατίθενται αὐτούσια κείμενα ὑπομνημάτων ἀντιπροσωπειῶν Βορειοηπειρωτῶν, ποὺ εἶδαν καὶ ἀνέπτυξαν τὶς ἑλληνικὲς θέσεις μὲ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια.

γνωστοποιεῖ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση τὴν ὁροθεσία μὲ ἐπίσημη ἀνακοίνωση, στὴν ὁποία ὑπάρχουν ἑπτὰ παράγραφοι. Ἡ ἕκτη ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς: «Ὡς πρὸς τὸ ὑπὸ Κουτσοβλάχων οἰκούμενον διαμέρισμα, ἢ Ἐπιτροπὴ ὀφείλει νὰ πιστοποιήσῃ τὴν ἐθνότητά αὐτῶν ἢ δέ, εἴτε τῇ Ἀλβανίᾳ, εἴτε τῇ Ἑλλάδι, ἐπιδίκασις αὐτῶν ἀποφασισθῆσεται ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, ἀφοῦ αὐταὶ μελετήσωσι τὴν τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς ἔκθεσιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς εἰς τοὺς Κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς παρασχεθείσας ἐγγυήσεις, θὰ συννενοηθῶσιν ἀπ' εὐθείας ἢ Ἑλλάς καὶ ἢ Ρουμανία»²⁴⁵.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση σὲ πνεῦμα ὁπωσδήποτε διαλλακτικὸ διαμαρτύρεται γιὰ τὴ χάραξη τῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων, διότι παραδίδονται στὴν Ἀλβανία 140.000 Ἕλληνες, ἀλλὰ δὲν κεντρίζεται συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὴν προκλητικὴ νύξη πιστοποιήσεως τῆς ἐθνότητος τῶν Βλάχων γιὰ ἔναρξη ἐπιστημονικῆς διερευνησεως τοῦ θέματος, ὥστε νὰ καθίσταται στὸ μέλλον δυνατὴ ἡ ἀντίκρουση διεκδικήσεών τους ἄλλοτε ἀπὸ τὴ Ρουμανία καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἡ παραγνώριση καταντᾷ ἀπίστευτη. Διότι σοφοὶ καθηγητὲς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ὁμολογουμένως λαμπροὶ Ἕλληνες πατριῶτες, ὅταν περιστασιακὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων, γράφουν ἀνακρίβεις καὶ ἀντιφάσεις, βλαπτικὲς ἐθνικὰ καὶ μειωτικὲς τόσο τοῦ προσωπικοῦ κύρους τους ὅσο καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἡ περίπτωσις τοῦ Σπ. Λάμπρου εἶναι φοβερὰ χαρακτηριστικὴ, διότι καὶ ὁ ἴδιος κατάγεται ἀπὸ ὀνομαστὸ Βλαχοχώρι τῆς Ἡπείρου μὲ ἐκπληκτικὴ συμβολὴ στὴν ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδας. Τὴν 30ῆ Ἰανουαρίου 1908, κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ἐθνικοῦ Οἰκοτροφείου, χαιρετίζοντας τὰ παιδιὰ σλαβοφώνων καὶ βλαχοφώνων μακεδονομάχων καὶ σκιαγραφώντας

245. Γρ. Ἀλ. Καλογεροπούλου, *Ἡπειροϊάδα*, Ἀθήνα 1990, 366.

τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἰδρύματος τονίζει: «Ἐκεῖνοι μὲν ὅσοι ἐκ τῶν μακρῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν ἐν ἡμέραις στυγνῆς τοῦ ὄλου ἔθλους δουλείας ἠτύχησαν νάποβάλωσι τὴν πάτριον γλῶσσαν χωρὶς νάποξενωθῆ ἡ ψυχὴ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν τῶν πατροπαραδότων θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐθνικῶν πόθων θὰ δυνηθῶσι νάκούσωσι τὰ χεῖλη αὐτῶν ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν εὔστομον λαλιὰν τῶν προγόνων. Ἕλληνες δὲ τέλειοι ὄχι πλέον μόνον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν θὰ δυνηθῶσιν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Μακεδониαν, νά μεταδώσωσι καὶ καταστήσωσι ἀγαπητὸν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς γωνιῶν τὸ εὐγλωττον ἐκεῖνο φάνημα, δι' οὗ ἔδιδε τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τοὺς Μακεδόνας συστρατιώτας, νικῶν ἐν ταῖς μάχαις τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν ὑψηλὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἐμεγαλοφώνει ὁ Μακεδὼν Ἀριστοτέλης τὰς μεγάλας αὐτοῦ φιλοσοφικὰς θεωρίας, τὴν γλυκεῖαν ἐκείνην γλῶσσαν, δι' ἧς διέδωκε τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Μακεδονίᾳ ὁ μέγας ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Παῦλος»²⁴⁶. Ὅμως ἄλλοτε ἐξιστορώντας τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους σχεδὸν διαβεβαιώνει: «Ὅτι δὲ οἱ Βλάχοι εἶναι καταγωγῆς ρωμαϊκῆς δὲν ὑπόκειται εἰς ἀμφιβολίαν. Τὴν σήμερον οἱ Ρωμαῖοι ἀξιοῦσιν αὐτοὺς ὡς συγγενεῖς, καὶ οἱ Κουτσοβλάχοι οἱ καλούμενοι οὕτως ἅτε μὴ δυνάμενοι νά προφέρωσιν ὀρθῶς τὸ chinch τὸ σημαῖνον τὸ πέντε ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν ἀκανθωδεστάτων προβλημάτων τῆς συγχρόνου διπλωματίας»²⁴⁷. Ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωση τῶν Ρουμάνων γιὰ συγγένεια, ἀλλὰ αὐτοπαγιδεύεται. Διότι θεωρεῖ καὶ μάλιστα ἀναμφίβολα τοὺς Βλάχους ὡς καταγωγῆς ρωμαϊκῆς, τὴν ὁποῖαν ἀκριβῶς ἐπικαλοῦνται οἱ Ἴταλοι γιὰ τὸ διακανονισμὸ τῶν ἐλληνοαλβανι-

246. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Βορρά*, ἐν Ἀθήναις 1909, 10.

247. Σπ. Λάμπρου, «Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 19 (1925) 76.

κῶν συνόρων, συγκεκριμένα γιὰ τὴν ἀπόσπασή τῆς Βορείου Ἠπειροῦ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μοιραῖα, ὅταν δὲν προηγεῖται ἡ ἐπιστήμη, οὔτε διπλωματία εὐδοκιμεῖ²⁴⁸.

Ἐξάλλου ὁ πατέρας τῆς ἐλληνικῆς γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκις μέμφεται τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας G. Weigand, διότι δῆθεν εἶχε ἐπινοήσει τὸν ὄρο Ἄρωμουνοι²⁴⁹ γιὰ τοὺς Βλάχους τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ἐνῶ εἶναι νεολογισμὸς, ποὺ ἀποκαθιστᾷ τὸν φωνητικὰ ἀλλοιωμένο Romanus μετὰ προθετικὸ A-, πρόσθετο τεκμήριο ἐλληνικότητάς τους²⁵⁰. Ἀγνοεῖ ὁ Χατζιδάκις πῶς αὐτοαποκαλοῦνται οἱ Ἑλληνοβλάχοι. Ἦταν ἐπόμενο, ἀφοῦ ἀφιέρωσε σ' αὐτοὺς μόλις μιᾶς σελίδας δημοσίευμα²⁵¹, γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ δέχθηκε κριτικὴ, ἀνάλογη²⁵².

248. Ἐπιπλέον ὅλη ἡ κρατικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία χωρὶς τὴν ἐνδεδειγμένη ἐνημέρωση διαπράττει φοβερὰ σφάλματα. Πβ. Αἰμακ (Μαζαράκης-Αἰνιάν), *ἑ.ἀ.*, 160-161: «Δυστυχῶς... δὲν ὑπῆρξε καὶ ἀπέναντι τοῦ νέου τούτου ἐχθροῦ (τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας) προσήκουσα πάντοτε ἡ πολιτεία τῶν ἰθυόντων τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀντιπροσώπων αὐτῶν. Δὲν εἰργάσθησαν κυρίως ὅπως διαφωτίσωσιν ἐπαρκῶς τοὺς ἐλληνοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς... Τούναντίον, ἐξ ἀμαθείας καὶ ἐλλείψεως πολιτικοῦ νοῦ, ἐποιοῦντο ἐνίοτε διακρίσεις αἰτινες ἐψύχραινεν τοὺς ἐλληνοβλάχους τούτους καὶ καθίσταν αὐτοὺς εὐπροσίτους εἰς τὰ ρουμανικὰ δελεάσματα. Παρὰ πάσας ἐν τούτοις τὰς προσπάσιαις καὶ τὸ ἀφθόνως σπαταληθὲν χρῆμα,... οὐδέποτε κατῴρθωσε νά εἰσχωρήσῃ (ἡ ρουμ. προπαγάνδα) μεταξὺ τῶν ἀκμαίων εἰς φρόνημα καὶ μόρφωσιν καὶ πλοῦτον ἐλληνοβλαχικῶν, ἐν ταῖς πόλεσι καὶ χωρίοις, κοινοτήτων».

249. Γ.Ν. Χατζιδάκι, «Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων», *Ἀθηνᾶ* 8 (1896) 3-62 καὶ Ἀνάπτυον. Ἐπίσης *Γλ. Μελ.*, 32-114.

250. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ Λατινοφρονία Ἑλλήνων. Βλάχοι ἐλληνικοῦ χώρου*, Ἀθήνα 1986, 234 καὶ σημ. 6.

251. Γ.Ν. Χατζιδάκι, «Ἀρχαῖαι ἐλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Κουτσοβλάχων», *Ἀθηνᾶ* 21 (1909) 384 καὶ *Γλωσσ. Ἐρ.*, 530.

252. Ν.Α. Βέης, *Viz. Vremennik* 20 (1913) 127. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ.

Ἡ ἔλλειψη προγράμματος τῶν ἐθνικῶν θεμάτων, ὅπως τοῦ κουτσοβλαχικοῦ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ βορειοηπειρωτικὸ, συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαμαρτύρητη ἀποδοχὴ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γουλιέλμου Βῆδ (1876-1945), τὸ Νοέμβριο 1913, ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἀλβανίας. Στὴν ἐπίσπευση τῆς ἀναγορεύσεως συντελεῖ ἀσφαλῶς ἔκκληση τοῦ Ὀκτωβρίου 1913 τοῦ Ἰσμαήλ Κεμάλ, ἀν καὶ ὅλα τὰ παρασκήνια δὲν εἶναι πλήρως γνωστά. Πάντως προβλήθηκε ἡ πρωσσικὴ καταγωγὴ του καὶ ἡ συγγενεία του μὲ τὸν πρίγκιπα Μαξιμιλιανὸ Wied, τοῦ ὁποῖου φέρεται ἀνεψιός. Ὡστόσο ἡ προτίμηση δὲν φαίνεται ἐντελῶς ἀσχετὴ μὲ τὶς ρουμανικὲς ἐπιδιώξεις τὶς βασιζόμενες στὴν ὑπαρξὴ Βλάχων στὴν Βόρειο Ἡπειρο. Ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ-Τσοίτσας ἐκφράζει τὴν ἀκόλουθη ὑπόψια: «Ἀλλὰ ὁ πρίγκιψ Βῆδ ἦταν ἀνεψιὸς τῆς Βασιλίσσης τῆς Ρουμανίας, ἡ ὁποία ἔπαιξε καὶ σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἐκλογὴ του, εἶχε μεγάλα κτήματα στὴ Ρουμανία καὶ εἶχε παντρευτῆ ἀπόγονο τῶν πριγκίπων Καντακουζηνῶν τῆς Ρουμανίας. Στὰ ὅρια τοῦ νέου Ἀλβανικοῦ κράτους — ἰδίως στὴ Βόρειο Ἡπειρο — ζοῦσαν σημαντικοὶ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοί. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ κουτσοβλαχικὴ κίνησις ἐπὶ σειρὰ δεκαετιῶν εἶχε συνδυασθῆ μὲ μιὰ ἀλβανικὴ κίνησις, ὅτι τόσο οἱ πράκτορες τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ ἐκεῖνοι τῆς Ρουμανίας εἶχαν ἐργασθῆ γιὰ τὶς δύο κινήσεις, οἱ ὁποῖες ἐπὶ πολὺ ἀποτελοῦσαν κάτι τὸ ἀδιάσπαστο». Προσθετεῖ δὲ καὶ τὰ ἐξῆς: «Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις γεννοῦν πρᾶγματι τὴν βásiμη ὑπόψια ὅτι διὰ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Βῆδ ἡ ρουμανικὴ πολιτικὴ σκέφθηκε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα "ἀδελφὸ" Κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν ἤξερε κανεὶς τί ἐξέλιξῃ θὰ μπορούσε

Λαζάρου, «Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1987, 307-321, καὶ *Ἀνθρωπολογικὰ Ἀνάλεκτα* 49 (1988) 33-38.

νὰ ἔχη ἀπὸ ἀπόψεως καλλιιεργείας τοῦ κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος»²⁵³.

Συνεπῶς μὲ τὴν οὐσιαστικὴ ἀπουσία τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἐγκατέλειψε τὴν ἑλληνικὴ διπλωματία ὀλόγυμνη, διαγράφεται εὐδιάκριτα ἡ δύσκολη καὶ σκοτεινὴ πορεία τῶν Βορειοηπειρωτῶν.

Τὴν 17η Δεκεμβρίου ὑπογράφεται τὸ Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιδικάζεται στὴν Ἀλβανία ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἡ ἀπόφασις τῶν ἐξι Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τὴν πρόσδεση τῆς κοιτίδας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ ἀλβανικὸ ἰκρίωμα ἀνακοινώνεται στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τους στὴν Ἀθήνα μὲ διακοίνωσι τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1914. Τὸ κείμενον εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀπώτερης προθέσεως τῶν πρωτεργατῶν τῆς συντάξεώς του. Τὸ ἐνδιαφέρον δευτερο μέρους τῆς διακοινώσεως εἶναι εὐγλωττότατο: «Ἡ ὀριστικὴ τῇ Ἑλλάδι παραχώρησις τῶν νήσων, ἃς αἱ ἐξ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαφῆσωσιν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς, δὲν θὰ καταστῆ πραγματικὴ, εἰ μὴ ὅταν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐκκενώσωσι τὰ τῇ Ἀλβανία παραχωρηθέντα ἐδάφη, δυνάμει τοῦ τῆς Φλωρεντίας πρωτοκόλλου τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1913, ὅπερ συνάπτεται ὧδε, ὡς καὶ τὴν νῆσον Σάσωνα, καὶ ὅταν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ρητῶς ὑποσχεθῆ, ὅτι οὐδεμίαν θὰ ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν, ὅτι δὲν θὰ ὑποστηρίξῃ ἢ θὰ ἐνθαρρύνῃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως οὐδενὸς εἶδους ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ὑπὸ τῶν ἐξ Δυνάμεων καθιερωθέντος ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀλβανία καθεστῶτος.

Ἡ ἐκκένωσις ἀρξεται τῇ 1η Μαρτίου διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τοῦ Καζᾶ τῆς

253. Εὐαγγέλου Ἀ. Ἀβέρωφ-Τσοίτσας, *Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος*, Τρίκαλα 1987, 67-68.

Κορυτσᾶς καὶ τῆς νήσου Σάσωνος, θὰ προβῆ δὲ διαδοχικῶς μέχρι τῆς 31ης Μαρτίου ὅτε ὀφείλει νὰ περατωθῆ διὰ τῆς ἐκ τοῦ Καζᾶ τοῦ Δελβίνου ἀποχωρήσεως τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων.

Αἱ ἔξ Δυνάμεις πεποιθασιν ὅτι τὰς ἄνω ἀποφάσεις εἰλικρινῶς θὰ σεβασθῆ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις»²⁵⁴.

Ἐνῶ ἐπιβάλλουν στὴν Ἑλλάδα «τὴν εἰλικρινῆ ἐκτέλεσιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν ὄρων τούτων», δὲν φαίνονται διατεθειμένες οἱ Δυνάμεις γιὰ παρόμοια ἐπιβολὴ στὴν Τουρκία τῆς ἀναγνωρίσεως στὴν Ἑλλάδα τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ἡ ὁποία πραγματώνεται μετὰ τὴ συνθήκη τῆς Λωζάννης! Τὴν Ἑλλάδα πειθαναγκάζουν σὲ χρονικὰ περιθώρια ἐνὸς μηνῆ, ἀπὸ 1ης μέχρι 31ης Μαρτίου 1914, γιὰ τὴν παράδοση ἐλληνικῶν ἐδαφῶν, ἀπελευθερωμένων μὲ αἱματηροὺς ἀγῶνες, στὴν Ἀλβανία.

Ἐντούτοις, κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐκτοξεύονται σκληρῆς ἐπικρίσεις γιὰ τοὺς χειρισμοὺς τοῦ στὸ Βορειοηπειρωτικὸ. Ἄρκεῖ ἡ καταχώρησις ἐνὸς σχολίου τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη: «Πάει καὶ ἡ μισὴ Ἡπειρος ἀπὸ τὰ λάθη τοῦ κ. Βενιζέλου. Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα!»²⁵⁵.

Ἄν δὲν πρόκειται στὴν περίπτωσιν Δραγούμη γιὰ ἄγνοια τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν, ὅπωςδῆποτε λανθάνει τὶς περισσότερες φορὲς κάποια ὑποτίμησις τῶν δυσχερειῶν, ποὺ εἶχαν παρεμβάλει οἱ ἔξι Μεγάλαις Δυνάμεις, γιὰ νὰ ὑποχρεώσουν τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν στὴν ἀποδοχὴ τῶν ὄρων. Ἡ συμμόρφωσις στὴν ἰταμὴ ἀπαίτησιν τῶν Δυνάμεων, ἀκριβέστερα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας, μάλιστα σὲ στενότερο περιθώριον χρόνου, ἐξοργίζει καὶ ξένες προσωπικότητες, ὅπως τὸν Κλεμανσώ, ὁ ὁποῖος

ἔγραψε τότε στὴν ἔφημερίδα τοῦ «Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος» καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἴδου 350.000 ἀληθινοὶ Ἕλληνες, διανεμόμενοι εἰς χωρία, τῶν ὁποίων καὶ μόνον τὰ ὀνόματα δηλοῦν τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν. Κατῶρθωσαν νὰ κρατήσουν τὴν ἐθνικότητά των ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ ὅταν ἔφθασαν τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα πρὸς ἀπελευθέρωσιν των ἐκ τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, τοὺς εἶπον καὶ τοὺς ἐπανάλαβον ὅτι τῶρα ἦτο ὀριστικὴ ἡ ἀποκατάστασις των εἰς τὴν πατρίδα. Διότι ἀρχικῶς θέμα τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς διπλωματίας τῆς ἦτο ἡ ἐπιστροφὴ ὀλοκλήρου τῆς Ἡπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ξαφνικὰ, χωρὶς καμμίαν προπαρασκευὴν, χωρὶς νὰ λάβουν διὰ τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς πληθυσμοὺς καμμίαν ἐγγύησιν... καληνύχτα σας, ἀγαπητοὶ συμπατριῶται καὶ καλὴν τύχην μὲ τοὺς ληστὰς Ἀλβανούς»²⁵⁶.

Πράγματι ὁ Ἕλληνας στρατιωτικὸς διοικητὴς συνταγματάρχης Ἀλ. Κοντούλης, προφανῶς κατόπιν ὁδηγιῶν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, τὴν 1η κιόλας Μαρτίου 1914 παραδίδει στὴ νεοσύστατη ἀλβανικὴ χωροφυλακὴ τὴν Κορυτσά, ἀπειλώντας μὲ σύλληψιν τοὺς κατοίκους, ἂν ἐπιχειροῦσαν νὰ ὑψώσουν τὴν σημαίαν τῆς αὐτονομίας. Ἀλλὰ ἡ ἐξέγερσις τῶν Βορειοηπειρωτῶν εἶχε ἀρχίσει τὴν ἐπομένη τῆς διακοινώσεως τῶν ἄρθρων τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Φλωρεντίας, τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1914, ἀπὸ τὴ Χειμάρρα, ὅπου οἱ πρωτοπόροι στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες Χειμαρριῶτες ἔσπευσαν στὴν ἔπαρση τῆς σημαίας τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ στὴ συγκρότησιν κυβερνήσεως τοῦ αὐτονόμου κράτους τῆς Χειμάρρας.

Ἐπιπλέον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκενώσεως τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὴν 13η Φεβρουαρίου 1914, ἡ Πανηπει-

254. Καλογεροπούλου, *ἑ.ἀ.*, 368.

255. Ἰ. Δραγούμη, *Φύλλα Ἡμερολογίου*, 1986, 21.

256. Πβ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα», *Πρακτικὰ Α' Πανελλ. Ἐπιστ. Συνεδρίου*, 616.

ρωτική Συνέλευση στο Ἀργυρόκαστρο, όπου κατέφθασε ὁ Βορειοηπειρώτης πολιτικός Γεώργιος Χρηστάκης Ζωγράφος (1863-1920), ἀποφασίζει, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἑνσωμάτωση στὴν Ἑλλάδα, τὴ διαπραγμάτευση τῆς τοπικῆς αὐτονομίας ἢ τῆς διεθνοῦς κατοχῆς, γιὰ νὰ προληφθοῦν τουλάχιστον ἐπαναλήψεις ἀλβανικῶν βιαιοτήτων. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρξε ἀνταπόκριση, ἡ Πανηπειρωτικὴ Συνέλευση, ποὺ ἤδη εἶχε ἀναδείξει προσωρινὴ κυβέρνηση μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Ζωγράφο, κηρύσσει τὴν 28η Φεβρουαρίου 1914 τὴν Ἀυτόνομη Δημοκρατία τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ προκαλεῖ ὄλους τοὺς Βορειοηπειρώτες σὲ γενικὴ ἐξέγερση²⁵⁷. Ταυτόχρονα ἐκδίδει διαμαρτυρία πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, στὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἀπογοήτευση καὶ ὁ πόνος

257. Τὴν ἐξέγερση δικαιολογεῖ ὁ Ἴταλός δημοσιογράφος Luciano Magrini γράφοντας ἐπικαιρὰ στὴν ἐφημερίδα «Αἰὼν» τοῦ Μιλάνου: «Οἱ Ἡπειρώται ἀπήντησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν πίσειν μὲ ἐπανάστασιν. Ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπίσουν μὲ τὰ ὄπλα τὰ δίκαιά των. Ἀνεκκρύχθησαν αὐτόνομοι. Περισσότερον ἀπὸ τὰ ὄπλα, ἡ δύναμις των ἔγκειται εἰς τὸ δίκαιον τῆς ὑποθέσεώς των καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν ποὺ δὲν πρέπει οὔτε δύναται νὰ λείψῃ εἰς αὐτοὺς ἀπὸ ὅλην τὴν φιλελευθέραν Εὐρώπην. Καὶ ἐνῶ δὲν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἀρκετοὺς καὶ καταλλήλους λόγους διαμαρτυρίας καὶ παραπόνου κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως, ἀπαρνούμενης τὰς ἀρχὰς τῆς ἰδικῆς μας παλιγγενεσίας καὶ ἐξευτελιζούσης τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος, εἴμεθα εὐτυχεῖς, ὅτι ἡ ὑπέροχος ἠπειρωτικὴ ἐπανάστασις πιστοποιεῖ ἐπισήμως καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ οὕτως ἀδιαμαρτυρήτως τὴν δολοφονίαν ἐνὸς λαοῦ. Ἡ σκέψις τοῦ Ἰωσήφ Μαντζίνι φαίνεται μακρυνὸν ὄνειρον. Σήμερον ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις, ὑπὸ τὸ ζῶδιον τῶν ζωηρῶν ἔθνοφρόνων, ἐν τῷ ζήλω τῆς ἰμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς, προσβάλλει τὰ ἔθνικα αἰσθήματα τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Ἡπείρου, καὶ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς προσπαθεῖ νὰ συντρίψῃ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀφ' ἐτέρου μετὰ κυνισμοῦ καὶ θαυμαστῆς ὑπερηφανείας κρατεῖ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου». Πβ. Ν. Καζάτση, *Ἡ νέα Ἑλλάς καὶ ἡ νέα Ἰταλία*, Ἀθῆναι 1924, 47.

τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ τὴν ἀγνόηση τῶν δικαίων τους. Μὲ γοργὸ ρυθμὸ καὶ μεθοδικότητα ὀργανώνει ἐπαναστατικὸ στρατό, στὸν ὁποῖο μὲ προθυμία προσῆλθαν καὶ ἐμπειροπόλεμοι μαχητὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων. Ἐνωρὶς γίνεται αἰσθητὸ τὸ ἀξιόμαχο μὲ τὴν ταχεῖα κατάληψη βορειοηπειρωτικῶν πόλεων καὶ ἀπώθηση βορειότερα τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἀρτιπαγοῦς ἀλβανικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων ἐπικεφαλῆς ἦσαν Ἴταλοι καὶ Αὐστριακοὶ ἀξιωματικοί.

Ὅταν τὴν 7η Μαρτίου 1914 ὁ Γουλιέλμος Βῆδ ἀποβιβάζεται στὸ Δυρράχιο, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιλέξει γιὰ πρωτεύουσα τῆς ἡγεμονίας του, ἐνημερώνεται ἐσπευσμένα ἀπὸ τὴ Διεθνὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκρυθμὴ κατάσταση. Πάραυτα διατάσσει τὸν Ὁλλανδὸ συνταγματάρχη L. Thomson, διορισμένο ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις ἀρμοστὴ τῆς νότιας Ἀλβανίας, γιὰ ἄμεση ἑναρξὴ διαπραγματεύσεων μὲ τὴν κυβέρνηση τῆς Ἀυτόνομης Δημοκρατίας τῆς Β. Ἡπείρου. Παρὰ τὶς ἀρχικὲς διαφορὰς, ποὺ ἔφθασαν ἕως τὴν ἐπανάληψη τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπέρχεται συμφωνία καὶ ὑπογράφεται τὸ Πρωτόκολλον τῆς Κερκύρας τῆς 17ης Μαΐου 1914, μὲ τὸ ὁποῖο τροποποιεῖται τὸ ἐπαχθὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας. Ἡ ἀποφασιστικὴ τοῦ Ζωγράφου²⁵⁸, ποὺ ἀπέρριψε τὶς πρῶτες προτάσεις τοῦ Thomson, μολονότι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση εἶχε διατυπώσει

258. Κων. Χ. Σκενδέρη, *Ὁ Βορειοηπειρωτικὸς Ἀγὼν* (1914). Ἱστορία περιλαμβάνουσα ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ τὰ συμβάντα τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους μέχρι τῆς ἀνακαταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος (Ὀκτώβριος 1914), μετὰ πολλῶν ἐκ τοῦ φυσικοῦ εἰκότων, Ἀθῆναι 1929, 251. Βλ. καὶ Ἀποστ. Π. Παπαθεοδώρου, *Ὁ αὐτονομακὸς ἀγὼνας τῆς Βορείου Ἡπείρου 1914*, Ἀθῆναι 1985, 22 κ.έ.

γνώμη πλήρους και έξ αρχής αποδοχής, καταλήγει στη σύνταξη κειμένου με τους εξής όρους:

- «1) 'Η Βόρειος 'Ηπειρος είναι αυτόνομος.
- 2) 'Αναγνωρίζει τον Βασιλέα Γουλιέλμο Β'ηδ, ως νόμιμον αὐτῆς Βασιλέα.
- 3) 'Αποστέλλει βουλευτὰς εἰς τὸ 'Αλβανικὸν κοινοβούλιον.
- 4) 'Η ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Β. 'Ηπείρου εἶναι ἡ 'Ελληνική.
- 5) 'Η ὑποχρεωτικὴ γλῶσσα τῶν σχολείων τῆς εἶναι ἡ 'Ελληνική διδασκομένης καὶ τῆς ἀλβανικῆς προαιρετικῶς.
- 6) Οἱ 'Ηπειρῶται ἔχουν δικαίωμα νὰ διατηροῦν ἰδίαν στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ ἰδίους ἀξιωματικούς, τὴν ὁποῖαν ἡ ἀλβανικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ δύναται νὰ μεταχειρισθῆ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Β. 'Ηπείρου»²⁵⁹.

Βέβαια κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων σημειώνονται κάποιες σποραδικὲς ἀψιμαχίες ἐξαιτίας προκλήσεων τῶν 'Αλβανῶν μουσουλμάνων, τοὺς ὁποίους προσπαθοῦν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν οἱ 'Ιταλοὶ, ἐνῶ κατὰ βάθος οἱ διαφωνοῦντες ταραξίες οὔτε γιὰ ἰταλικὴ κηδεμονία οὔτε γιὰ ἀλβανικὴ ἡγεμονία ἀγωνίζονται ἀλλὰ γιὰ ἐπάνοδο στὸ τουρκικὸ καθεστῶς. 'Η διατάραξη τῆς τάξεως, πού εἶχε παλαιότερες καὶ περισσότερες ἀφορμῆσεις, ἐξελίσσεται σὲ κίνημα στὴν κεντρικὴ 'Αλβανία, μετὴ τὴν ἐνθάρρυνση Νεο-

259. Γ. Βηλαρά, 'Η πολιτικὴ 'Ιστορία τῆς Βορείου 'Ηπείρου, χ.τ. - χ.ε. <1960>, 7-8. Τὸ κείμενο, πού ἐκδόθηκε αὐτοτελῶς, συντάχθηκε ὡς ἀγόρευση στὴ Βουλὴ, στὴν ὁποία ἐπανειλημμένως γίνεται λόγος. Βλ. Βουλὴ τῶν 'Ελλήνων, *Εὔρετήριον Συζητήσεων τοῦ Κοινοβουλίου*, Μέρος Δ' (1946-1967). Τόμος 2ος. Θέματα Β (ἔως καὶ Βουλὴ 1950), 'Αθήνα 1984, 218-235.

τούρκων. Συλλαμβάνεται ὁ 'Εσσάτ πασὰς ὡς κύριος ὄργανωτῆς μετὴ συμβουλὴ τῶν Αὐστριακῶν, πού ὑποπεύονται ἐνεργῶ ἀνάμειξη 'Ιταλῶν πρακτόρων, ἀλλὰ οἱ ἐπαναστάτες μετὴ ὑψωμένη τὴν τουρκικὴ σημαία προχωροῦν ἔως τὰ πρόθυρα τοῦ Δυρραχίου. Τὴν 25η Μαΐου 1914, κατὰ τὴ συνάντησή τους μετὰ τὰ μέλη τῆς Διεθοῦς 'Επιτροπῆς, ἀπαιτοῦν: 1) Περισσότερη θρησκευτικὴ διδασκαλία. 2) 'Εξαίρεση ἀπὸ τὴ στρατολόγηση. 3) 'Απαλλαγὴ φόρων. 4) 'Αποκατάσταση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας²⁶⁰. Σκληρὲς παρόμοιες ἐπαναλαμβάνονται στὴν Καβάγια, τὴν 27η Μαΐου, στὴν Κρόια, ἀρχῆς 'Ιουνίου κ.ά.

Γιὰ τὴν εὐχερέστερη ἀντιμετώπιση τῶν ταραχῶν καὶ πρόληψη μεγαλύτερων περιπλοκῶν ὁ πρόεδρος τῆς Διεθοῦς 'Επιτροπῆς ἐπισπεύδει τὴν ἐπίσημη γνωστοποίηση, τὴν 23η 'Ιουνίου 1913, στὴν κυβέρνησις τῆς Αὐτονομίας Δημοκρατίας τῆς Βορείου 'Ηπείρου ὅτι ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῆς 'Αλβανίας Γουλιέλμος Β'ηδ καὶ ἡ κυβέρνησις του ἀποδέχονται στὸ ἀκέραιο καὶ χωρὶς ὅρους τὸ Πρωτόκολλον τῆς Κερκύρας. Παράλληλα μετὰ ταυτόσημη συλλογικὴ διακοίνωση οἱ διπλωματικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἔξι Μεγάλων Δυνάμεων στὴν 'Αθήνα ἀνακοινῶνουν στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι «καὶ χῶραι των εἶχαν ἐγκρίνει τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Κερκύρα συμφωνίαν δι' ὅσον ἀφορᾷ τὸ μελλοντικὸν statut τῆς 'Ηπείρου».

Ὅμως ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας τῆς 17ης Μαΐου 1914 ἀνακύπτουν στὴ Συνακτικὴ Συνέλευση τῶν Βορειοηπειρωτῶν στὸ Δέλβινο, ἐπειδὴ διαδιδόταν ὡς ἐπικείμενη ἡ κατάρρευση τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους τοῦ Γουλιέλμου Β'ηδ καὶ διαφαινόταν δυνατότητα πραγματώσεως τῆς ἐνώσεως τῆς Βορείου 'Ηπείρου μετὰ

260. FO. 371/1894/23410, Lamp πρὸς Grey, Δυρράχιο, 25 Μαΐου 1914. Πβ. Κόντη, *ε.ά.*, 119.

τὴν Ἑλλάδα. Χρειάσθηκαν ἐπίμονες καὶ δυναμικὲς παρεμβάσεις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου γιὰ τὴν ἄρση τῶν ἐνδοιασμῶν καὶ τὴν ἔγκαιρη ἐπικύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους βορειοηπειρωτικῶν πόλεων καὶ περιοχῶν πλὴν ἐκείνων τῆς Χειμάρρας, ποὺ ἀποχώρησαν ζητωκραυγάζοντας ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Πάντως, χωρὶς μεγάλη καθυστέρηση, κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἀνακοινώνεται στὴ Διεθνή Ἐπιτροπὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς συμφωνίας.

Ἡ σπουδὴ τοῦ Βενιζέλου δὲν εἶναι ἀδικοιολόγητη. Διότι πρωτύτερα «ὁ Βενιζέλος ἀποδύθηκε σὲ ἐργώδη προσπάθεια γιὰ τὴ διπλωματικὴ στήριξη τῆς χώρας. Ἄρχισε μιὰ περιοδεία μὲ καταιγιστικὸ ρυθμὸ σὲ ὄλα τὰ ἀνακτοβούλια καὶ τὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης, συζητώντας τὰ δύο ἐπιμαχα καὶ ἐκκρεμῆ ἐθνικὰ θέματα: Τῆς βορείου Ἡπείρου καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου»²⁶¹. Δὲν πρέπει καθόλου νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ὁ περισπασμὸς τοῦ Βενιζέλου λόγῳ τῶν διωγμῶν, ποὺ εἶχαν ἐξαπολύσει οἱ Τοῦρκοι στὴ Μικρὰ Ἀσία, καθὼς καὶ στὴ Θράκη, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1914, μὲ συνέπεια οἱ νέες παραμεθόριες πόλεις, ὅπως ἡ Καβάλα, νὰ κατακλυσθοῦν ἀπὸ πρόσφυγες. Μετὰ δὲ τὴ δολοφονία τοῦ Φραγκίσκου-Φερδινάνδου (1863-1914), διαδόχου τοῦ αὐστριακοῦ θρόνου, στὸ Σεράγεβο τὴν 28ῃ Ἰουνίου, ἡ πολεμικὴ σύρραξη ἀποβαίνει ἀναπόφευκτη.

Ἐξᾴλλου ὁ Γουλιέλμος Β΄ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἀπουσία ἀλβανικῶν αἰσθημάτων καὶ στοὺς μουσουλμάνους τοῦ Βορᾶ, συνάμα δὲ ἔχοντας προβλήματα

261. Γ.Θ. Γιαννόπουλου, *ε.α.*, 33. Παράλληλα εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὸ Κυπριακὸ. Πβ. *αὐτ.*, 28 σημ. 1, 56 σημ. 2, 79. Δὲν λησμονεῖ καὶ τοὺς μακρότερα ζῶντες Ἕλληνες. Βλ. Κ.Κ. Παπουλῖδη, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Καυκάσου τὸ 1914», *Βαλκανικὰ Σύμμεικτα* 3 (1989) 131-171.

μὲ τοὺς Ἴταλοὺς πράκτορες, ὥστε νὰ παρεμποδίζονται συνεχῶς οἱ ἐνέργειες γιὰ τὴν εἰρήνευση τῆς χώρας, ἐγκαταλείπει αὐτὴν τὴν 3ῃ Σεπτεμβρίου 1914. Ἐπομένως ἐπαληθεύονται οἱ προβλέψεις τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ τὶς ἐξελίξεις. Ἐπιπλέον, ὅταν δὲν ἱκανοποιοῦνται μὲ τὴν αὐτονομία, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι πλεονέκτες ἢ παραλογίζονται. Διότι οἱ ἴδιοι οἱ Ἀλβανοὶ κηρύσσοντας τὴν ἀνεξαρτησία τους στὸν Αὐλῶνα τὴν 28ῃ Νοεμβρίου 1912 μὲ τὸ στόμα τοῦ ἀρχηγοῦ τους Ἰσμαῆλ Κεμάλ Βλιώρα ὡς ἐλληνοαλβανικὰ σύνορα εἶχαν ὀρίσει τὴ γραμμὴ ἀπὸ Αὐλῶνα-Μοναστήρι.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου καὶ ἡ ἀποχώρηση τοῦ Γουλιέλμου Β΄ δισκολεύουν τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως στὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὴ Διεθνή Ἐπιτροπὴ. Γι' αὐτὸ μὲ συγκατάθεση καὶ τῆς Ἰταλίας οἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ καλοῦν τὴν Ἑλλάδα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1914 γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἰταλία ἐπικαλεῖται λόγους ἀσφαλείας καὶ τὴν 31ῃ Ὀκτωβρίου 1914 καταλαμβάνει τὸ νησί Σάσωνα²⁶², ὅπου ἐγκαθιστᾷ ὄ-

262. Πβ. Μ. Χρυσόχου, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1909, 41: «Ἡ νῆσος αὕτη, ἡ φράττουσα τὴν εἴσοδον τοῦ Κόλπου τῆς Αὐλῶνος, ἀπετέλει μέρος τῆς Ἐπτανήσου καὶ ἦτο εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ἀγγλίας. Ἐπομένως περιλαμβάνετο καὶ αὕτη εἰς τὴν παραχώρησιν καὶ περιελήφθη εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως. Πάντες οἱ Εὐρωπαϊκοὶ Ἀτλαντες Γερμανικοὶ τε καὶ Γαλλικοὶ καταγράφουσι ταύτην ὡς Ἑλληνικὴν, καὶ μόνον ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν τοῦτο.

Φαίνεται ὅτι ἐξελήφθη ὡς ἀσήμαντος καὶ ἀναξία προσοχῆς χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν των τὴν σημαντικότητά τῆς θέσεώς της, οὔτε ἐξ ἀπλῆς περιεργείας νὰ ἐξετάσωσι πρὸς τίνα σκοπὸν τὴν κατεῖχεν ἡ Ἀγγλία ὡς Δύναμις Ναυτικῆ. Τὸν ζητήσαντα δὲ νὰ μᾶθη ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους νὰ κατέχωσι ταῦτα Γεν. Γραμματεῖς τῶν Ὑπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀπέπεμψαν ὡς ἀδύνατα ζητοῦντα καὶ ἀνόητα.

Τώρα, ὅτε τὸ Ἔθνος εἰς ἐξαιρετικὰς εὐρίσκειται περιστάσεις, πᾶς τις ἐννοεῖ τί θὰ ἐσήμαινεν, ἐὰν ἐκεῖ ἐκυμάτιζεν ἡ Ἑλλην. Σημαία!».

γειονομικό σταθμό”, και τὸν Αὐλώνα, στὸν ὁποῖο ἀργότερα, τὴν 25ῃ Δεκεμβρίου 1914, ἀποβιβάζει στρατεύματα. Οἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, πού ἔχουν ἀνάγκη τῆς Ἰταλίας καὶ ἐπιδιώκουν τὴν συμμαχία της, δὲν ἀντιδρῶν. Γνωρίζοντας δὲ ὅτι ἡ Ἰταλία ἐποφθαλμιᾷ τὴν περιοχή, οἱ Δυνάμεις διεγείρουν τὶς ὁρέξεις της. Κατὰ τὸν ἴδιο μῆνα Δεκέμβριο προσφέρουν καὶ στὴν Ἑλλάδα τὴ Βόρειο Ἡπειρο, πλὴν τοῦ Αὐλώνα, μὲ τὸν ὄρο τῆς ἐξόδου της ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα καὶ τῆς συμμετοχῆς στὸν πόλεμο παρὰ τὸ πλευρό τους. Κατὰ τὶς συνεννοήσεις ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέτει θέμα ἐγγυήσεων ἔναντι ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, τὴν ὁποία ἐπίσης οἱ Δυνάμεις βολιδοσκοποῦν γιὰ συμμαχία, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παρέλκυση.

Μετὰ τὴν πρόδηλη ἀποτυχία στὶς βολιδοσκοπήσεις τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν ἐξοδο τῆς Ἰταλίας στὸν πόλεμο ὡς σύμμαχος τῆς Ἀντάντ ἐπακολουθοῦν δύο σημαντικὲς ἀποφάσεις. Τὴν 26ῃ Ἀπριλίου 1915 ἡ Τριπλὴ Συνεννόηση μὲ μυστικὴ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου παραχωρεῖ στὴν Ἰταλία τὸν Αὐλώνα καὶ χώρα ἱκανὴ γιὰ τὴν ἀμυνά του, στὴν δὲ Ἑλλάδα, κατόπιν ἀπαιτήσεως τῆς Ἰταλίας, μὲ τὸν ὄρο οὐδετεροποιήσεως τῶν ἀκτῶν ἀπὸ τὸ ἀκρωτήρι Στύλος ἕως τὸν Αὐλώνα, ἐπιδικάζεται ἡ Βόρειος Ἡπειρος, τῆς ὁποίας 16 ἀντιπρόσωποι μετέχουν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου ἀπὸ τὴν 15ῃ Δεκεμβρίου 1915.

Ὅμως βάσκανο μάτι ἐμποδίζει τὴν ἐνσάρκωση μιᾶς μακροαίωνης πίστεως καὶ πανεθνικῆς ἰδέας. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου κλονίζεται ἡ πολιτικὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα, διότι τὸ θέμα τῆς στάσεώς της — ἐξοδος στὸν πόλεμο καὶ μὲ ποῖον συνασπισμὸ ἢ οὐδετερότητα — ἐπιφέρει βαθμιαία ὀξύτερη διαφωνία βασιλιά Κωνσταντίνου — Πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου. Στὴ δίνη τῶν ἐντάσεων, διαδοχικῶν παραιτήσεων τοῦ Βενιζέλου, ἐκλογῶν, ἀλλαγῶν κυβερνήσεων, ξένων ἐπεμβάσεων, διχασμοῦ ἔθνικοῦ, ἐκθρονί-

σεως Κωνσταντίνου, ἐμπλέκεται καὶ τὸ Βορειοηπειρωτικόν.

Οἱ συνέπειες λαμβάνουν χαρακτῆρα δραματικόν. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀμφίρροπη ἑλληνικὴ στάσις οἱ δυνάμεις τῆς Ἀντάντ ζητοῦν τὸ 1916 ἀποχώρησι τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἡπειρο, ὅταν — τί εἰρωνεῖα! — κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος 1916 εἶχε συνέλθει στὴ Δίβρα ἀλβανικὴ Ἐθνικὴ Συνέλευσις καὶ μεταξὺ ἄλλων εἶχε ψηφίσει τὴν ἑλληνικότητα τῆς Βορείου Ἡπέιρου μὲ περίτεχνη διατύπωση.

Ἡ Ἰταλία ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀστάθεια στὴν Ἑλλάδα καὶ προωθεῖ στρατεύματά της στὸ Ἀργυροκάστρο. Ἡ ἑλληνικὴ ἀσυνεννοησις δίνει στὴν Ἀντάντ τὴ δυνατότητα διασπάσεως τῆς οὐδετερότητας μὲ ἀποβάσεις ἀγχημάτων σὲ χώρους τῆς Μακεδονίας καὶ νησιᾶ τοῦ Αἰγαίου. Εἰδικὰ ἡ Ἰταλία, χωρὶς ἴσως προσεννόηση μὲ τοὺς συμμάχους της, ἐπεκτείνει τὴν 13ῃ Ἰουνίου 1917 τὴν κατοχὴ στὴν Ἡπειρο, ὃ δὲ Ἰταλὸς φρούραρχος Ἀργυροκάστρου κηρύσσει τὴν ἀλβανικὴ ἀνεξαρτησία. Γιὰ τὴν περιστολὴ τῶν νέων ἀλβανικῶν βιαιοπραγιῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ προκλήσεων ὁ Βενιζέλος ἀπευθύνει ἔκκλησις στὴ Γαλλία γιὰ ἀποστολὴ στρατοῦ στὴ Βόρειο Ἡπειρο. Ἀλλὰ καὶ οἱ Γάλλοι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ ἀνθελληνικὸ κλίμα καὶ προφανῶς ἀνενημέρωτοι δροῦν κατὰ τὸν τρόπο τῶν Ἰταλῶν. Μὲ τὴ σειρὰ τους κηρύσσουν στὴν Κορυτσά²⁶³ τὴν ἀλβανικὴ δημοκρατία, ἡ ὁποία βέβαια διαρκεῖ μόλις ἕνα πρωί²⁶⁴. Ἡ ἐνέργειά τους εἶναι ἄλλωστε ἀνάλογη μὲ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τους Σαράιγ, πού κατηγο-

263. Βλ. καὶ Robert Vauchet, «La République albanaise de Koritzza», *L' Illustration* 17 (1917) 325-326.

264. Βλ. M. Lhéritier, «L' évolution des rapports gréco-roumains depuis un siècle 1821-1931», *Mélanges offerts à Nicolas Iorga*, Paris 1933, 595.

ρήθηκε για έμπάθεια κατά τῶν ἀντιβενιζελικῶν, προκλητικότητα, βαναυσότητα, ἐπιθετικότητα²⁶⁵, καθὼς καὶ γιὰ ἰδιοτέλειες²⁶⁶, ὥστε νὰ θεωροῦν αὐτὸν «κύριον συντελεστὴν τοῦ διχασμοῦ τῆς χώρας»²⁶⁷ καὶ νὰ ἀναγκάσουν τὸν Κλεμανσὸ στὴν ἐκδοση διαταγῆς ἀνακλήσεώς του.

Οἱ Ἴταλοι μὲ ἐγκαταστάσεις προξένων²⁶⁸, στὴν κυριολεξία πρακτόρων, στὰ Βλαχοχώρια τῆς Ἡπείρου ἐπιχειροῦν προσεταιρισμὸ τῶν Βλάχων σὲ συνεργασία μὲ τὴ Ρουμανία, ὅπως τὴν 4η Αὐγούστου 1917 πληροφορεῖ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος στὸ Λονδίνο Γεννάδιος²⁶⁹. Ἡ σύμπραξη στηρίζεται στὸ 16ο ἰταλικὸ σῶμα στρατοῦ, τὸ ὁποῖο μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ζαγορίου ἐνθαρρύνει ὀργάνωση συλλαλητηρίου ρουμανιζόντων, ἐλαχίστων φυσικὰ παρὰ τὴν πολὺπλευρὴ ἄσκηση προπαγάνδας ἐπὶ μισὸ αἰῶνα. Ἡ ἐκδήλωση καταντᾶ σὲ γελοιοποίηση τῶν συνεργῶν. Οἱ θιασῶτες καὶ θύματα ἐνὸς λατινικοῦ ἰταλορουμανικοῦ κράτους διέρχονται τὰ Βλαχοχώρια διαδηλώνοντας καὶ συγχρόνως διασκεδάζοντας τοὺς κατοίκους, πού μὲ πολὺ πνεῦμα διακωμωδοῦν τοὺς διαδηλωτές. Μιὰ πράξη τῆς κωμωδίας, πού παίζεται στὸ Μέτσοβο καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Γ. Πλατάρη, εἶναι διαφωτιστικὴ: «Οἱ διαδηλωτές μὲ συνθήματα καὶ τραγούδια, πού τοὺς εἶχε διδάξει ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, στὴν προσπά-

265. Ἰ. Μάλλωση, *Πολιτικὴ ἱστορία Δ. Γούναρη*, Α', 422 κ.έ.

266. Alan Palmer, *Τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον*, 165.

267. Κλ. Μπουλαῆ, *Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία*, 20.

268. Βλ. Ed. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, Paris 1926, v, 300.

269. Ἡ πληροφορία ὄχι μόνον ἐπαληθεύεται, ἀλλὰ καὶ προτείνεται ἐπίσπευση τῶν διαδικασιῶν, ὥστε νὰ μὴν καταστοῦν ἐλληνικὰ τὰ λιμάνια τῆς Ἀλβανίας! Βλ. N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier*, 236.

θειὰ τοὺς ν' ἀποσπάσουν καὶ Μετσοβίτες τραγουδοῦσαν προκλητικά:

“Βοὶ Αρμάνι Μακεδονίτσι,
πάνα κάντου βὰ σ' ντουρνίτσι;”
“Ἡ Ἀρμάνου ντὶ σουάρτε
πάν' ντὶ μουάρτε Αρμάνου”.

Οἱ πανέξυπνοι ὅμως καὶ σώφρονες Μετσοβίτες κράτησαν ἀληθινὰ ἐλληνοπρεπὴ στάση, ξέροντας πὼς ὅλα αὐτὰ ἦταν ξενοκίνητα τερτίπια, ἀνεδαφικὰ κι ἀδελφοκτόνα. Πότε μὲ συνειδητὴ παθητικὴ ἀντίσταση, πότε μὲ δράση, σκέψη καὶ φρονήματα ἐλληνικὰ, κράτησαν τὸ Μέτσοβο ἀλώβητο ἀπὸ τὸ μίασμα τῆς ρουμανικῆς προπαγάντας καὶ τὸ ἀνάδειξαν προπύργιο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπου ἔσπασαν τὰ μούτρα τοὺς οἱ κάθε λογῆς προπαγάντες²⁷⁰.

Ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1918, πού σημαίνει τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, ἀποτελεῖ καὶ ἀνανέωση τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Βόρειο Ἠπειρο. Εἰσηγητὴς φέρεται ὁ Γκράνβιλ, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀθήνα, ὁ ὁποῖος μάλιστα προτείνει πρὸς τὴν κυβέρνησή του καὶ τὴν παραχώρηση στὴν Ἑλλάδα τῆς Κύπρου καὶ τῶν Δωδεκανήσων, πέραν τῆς Βορείου Ἠπείρου²⁷¹.

Τὴν 1η Μαρτίου 1919 στὴν ἐκθεσὴ τοὺς ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ ἀντιπροσωπεῖα καταδικάζουν τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας καὶ τὸ δυσάρεστο στὴν Ἑλλάδα Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας.

Τὴν πρόταση τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἐλληνοαλβανικῶν

270. Γ. Πλατάρη, *Τὸ Σημειωματᾶρι ἐνὸς Μετσοβίτη 1871-1943*, Ἀθήνα 1972, 207 σημ. 107.

271. Γ. Πικροῦ, *Ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ Κυπριακόν*, 197. Πβ. Γ. Γιαννόπουλου, *ἔ.ἀ.*, 28 σημ. 1.

συνόρων, τὴν ὁποία εἶχαν περιλάβει στὴν ἔκθεσή τους οἱ ἀντιπροσωπεῖες Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἀποδέχεται τὴν 29ῃ Ἰουλίου 1913 καὶ ἡ Ἰταλία, ἀφοῦ εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ προγενέστερα καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς, ὥστε νὰ ικανοποιοῦνται κατὰ κάποιον τρόπο οἱ ἑλληνικὲς διεκδικήσεις. Ἡ συνοριακὴ αὐτὴ γραμμὴ, ποὺ υἱοθετήθηκε ἐπίσημα μὲ τὴ συμφωνία Τιτόνι-Βενιζέλου²⁷², ἐγκρίνεται τὴν 13ῃ Ἰανουαρίου 1920 ἀπὸ τὸ Ἀνώτατο Συμβούλιο τῶν Συμμάχων καὶ ἐπιδοκιμάζεται ἀπὸ τὸν τότε πρόεδρο τῶν Η.Π.Α. Οὐίλσον, ὅπως ἐμφαίνεται στὶς σχετικὲς διακοινώσεις του τῆς 10ῃς καὶ 25ῃς Φεβρουαρίου 1920.

Τὴν 15ῃ Μαΐου 1920 ὑπογράφεται συμφωνία προσωρινῆ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν στὴν Καπιστίτσα²⁷³ Κυρίως ὀρίζεται ὅτι μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου τῶν Συμμάχων οἱ μὲν Ἕλληνες δὲν προβαίνουν στὴν ἀνακατάληψη τῆς Κορυτσᾶς μετὰ τὴν ἐκκένωσή της ἀπὸ τοὺς Γάλλους, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ἀναλαμβάνουν ὑποχρεώσεις ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τῶν ὁποίων ἡ λήξη ἀρχίζει τὴν ἡμέρα ἀσκήσεως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τοῦ δικαιώματός της ἀπὸ τὶς διεθνεῖς ἀποφάσεις. Τὸ κενὸ χρόνου εἶναι ἐλάχιστο. Διότι τὴν 17ῃ Μαΐου συμπληρώνονται ὅλες οἱ ἀναμενόμενες ἀποφάσεις καὶ μὲ τὸ ψήφισμα τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας, μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Βόρειος

272. Α. Ί. Μελά, *Ἡ Βόρειος Ἡπειρος καὶ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα*, Ἰωάννινα 1965, 10. Βλ. καὶ Α. -F. Frangulis, *Mémoire sur l' Albanie et l' Epire du Nord*, Athènes 1921, 40.

273. Μ. Γαμί, «Τὸ ἀλβανοελληνικὸ πρωτόκολλο τῆς Καπεσιτίτσας», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία* IV (1975). Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1977, 129 κ.ε. Βλ. καὶ Δ. Μιχαλόπουλου, «Ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις», *Ἡ Καθημερινὴ* 3-3-90, καὶ Κατ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, «Χρειαζονται βαθειὲς γνώσεις», αὐτ. 10-3-90, ὅπου γίνεται μνεῖα καὶ τῶν ἀπόψεων τῶν Α. Ρυτο, G. Gastellan καὶ J.B. Duroselle.

Ἡπειρος, χωρὶς ἐξαιρέση τῆς Κορυτσᾶς, ἔπρεπε νὰ παραχωρηθῆ ἀπὸ τὴ Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης στὴν Ἑλλάδα, μαζὶ μὲ τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὴν 9ῃ Νοεμβρίου 1921, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀπορροφημένη μὲ τὴν ἐπίλυση τοῦ Μικρασιατικοῦ Ζητήματος, ἡ Ἰταλία ἐπαναφέρει τὸ θέμα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων στὴν Πρεσβευτικὴ Διάσκεψη τῶν Παρισίων, ποὺ ἀναρμόδια ἐπιλαμβάνεται ψηφίζοντας τὴ χάραξη τῶν συνόρων κατὰ τὸ Πρωτόκολλο Φλωρεντίας.

Τὴν 2α Ὀκτωβρίου 1921 ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀλβανίας στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καταθέτει δήλωση, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἀλβανία ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση τοῦ σεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν δικαιωμάτων τῶν Βορειοηπειρωτῶν κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ τουρκοκρατίας.

Ἀλλὰ ἡ Ἀλβανία ἀπὸ τὴν ἐπομένῃ κιόλας ἡμέρα μεθοδεύει τὴν ἀποδυνάμωση καὶ ἀφομοίωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου περιορίζοντας τόσο τὰ θρησκευτικὰ ὅσο καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ δικαιώματά του²⁷⁴. Οἱ Βορειοηπειρωτῆδες προσφεύγουν στὸ Διεθνὲς Δικαστήριό τῆς Χάγης, ὅπου τὴν 6ῃ Ἀπριλίου δικαιώνονται πανηγυρικά. Μολονότι οἱ καταπιέσεις δὲν παύουν, οἱ συνθήκες ζωῆς δὲν εἶναι ἀφόρητες. Ἡ κατάστασις ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὴν 7ῃ Ἀπριλίου 1939, ὅταν κατὰ τῶν Ἡπειρωτῶν συνεργάζονται οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ φασίστες. Ἡ Ἀλβανία διατηρεῖ τὴν κυριαρχία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία δημιουργώντας προσωρινὴ ἔνωση μὲ τὴν Ἰταλία σὺν ὀνομα τοῦ βασιλιά τῆς δεύτερης Βίττωρα Ἐμμανουήλ.

274. Διεξοδικὴ ἀνάλυση βλ. Γ.Χ. Παπαδοπούλου, *Ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς μειονότητας*, Chicago Ill. 1976. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἐθνικὴ ἑλληνικὴ μειονότης εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ σχολικὸν αὐτῆς ζήτημα*. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον 1922-1979, Ἰωάννινα 1981.

Τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 ἡ Ἀλβανία, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ὀλοκληρώσει τὶς ἐπίσημες νομοθετικὰς πράξεις, γίνεται ἐνεργὸς σύμμαχος τῆς Ἰταλίας μὲ τακτικὸ στρατὸ καὶ ἐθελοντικὰ τάγματα. Ὅταν δὲ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς ἐγκαταλείπει ἀναγκαστικὰ τὴ Βόρειο Ἠπειρο, οἱ Ἀλβανοὶ σπεύδουν νὰ δρέψουν τοὺς καρποὺς τῆς προσφορᾶς τῶν ὑπηρεσιῶν τους στὸν Ἀξονα μὲ ἐκτελέσεις, λεηλασίες, διώξεις Ἑλλήνων.

Ἀντίσταση κατὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ Γερμανῶν δὲν ἐκδηλώνεται στὴν καθαυτὸ Ἀλβανία, πέραν τοῦ Γενούσου. Κατὰ τὴ μαύρη Κατοχή, ἐκεῖνοι ποὺ ἀντιστάθηκαν καὶ μάλιστα ἥρωικὰ ἦσαν οἱ Βορειοηπειρώτες. Γι' αὐτὸ ἤδη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1942 ἡ ἐξόριστη στὴν Αἴγυπτο ἐλληνικὴ κυβέρνησις ζητεῖ μὲ ὑπόμνημά της τὴν ἀπόδοσις τῆς Βορείου Ἠπείρου στὴν Ἑλλάδα. Οἱ διαθέσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, Μεγάλης Βρετανίας, Η.Π.Α. καὶ Ρωσίας, προσιωνίζονται αἴσια ἐκβαση τοῦ ζητήματος. Τὴν 12ῃ Ὀκτωβρίου 1944 ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ἀμέσως μετὰ τὸν ἐπαναπατρισμό της, διακηρύσσει ὅτι ἡ Βόρειος Ἠπειρος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἐλληνικῆς πατρίδας. Τὸν δὲ Ἰούνιο τοῦ 1945 ἡ Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων μὲ ὑπόμνημα ἐκφράζει τὴν ἀνάγκη καταλήψεως τῆς Βορείου Ἠπείρου ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα. Ὅμως ἡ νέα ἐθνικὴ περιπέτεια, ποὺ διαρκεῖ ἕως τὸν Αὐγούστο τοῦ 1949 καὶ στοιχίζει στὴν Ἑλλάδα περισσότερον καὶ ἀπὸ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ Ἔπος τοῦ 1940, συνάμα δὲ ἡ μεταπολεμικὴ ἐπικράτησις τοῦ διπολικοῦ συστήματος, τῶν δύο συνασπισμῶν, μὲ τὸν ψυχρὸ πόλεμο, διαφοροποιοῦν πρωτίστως τὴ στάσις τῆς Ρωσίας, ποὺ ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τῆς νέας Ἀλβανίας, τῆς κομμουνιστικῆς, καὶ μειώνουν στὸ ἔπακρον τὶς ἐλληνικὰς δυνατότητες ἀναλήψεως μονομεροῦς πρωτοβουλίας.

Ὡστόσο ἡ Ἑλλάδα δὲν ἀδρανεῖ ἐντελῶς οὔτε κατὰ τὴ

διάρκεια τῶν μεγάλων περισπασμῶν. Βέβαια προσανατολίζεται στὴ δικαίωσίν της μὲ εἰρηνικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα συγκαλυμμένα ἀναφαίνονται καὶ στὴ Διάσκεψιν τοῦ Πότσδαμ τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1945. Σαφέστερες προοπτικὰς διαφαίνονται τὸ ἐπόμενο ἔτος. Μὲ σειρά ὑπομνημάτων θέτει ἐπίσημα τὸ θέμα τῆς Βορείου Ἠπείρου ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν. Ἐνδιάμεσα προβάλλει καὶ κάποια ἐλπίδα μὲ τὴν ἔγκρισιν ψηφίσματος τὴν 26ῃ Μαρτίου 1946 ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας. Μ' αὐτὸ διακηρύσσεται ἐπίσημα ὅτι ἡ Δωδεκάνησος καὶ ἡ Βόρειος Ἠπειρος πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν προσεχὴ Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης. Ἐνθαρρυντικὴ εἶναι ἡ στάσις τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας Μπέβιν σὲ ἐπίσημο Συνέδριον τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν τῆς 15ῃς Μαΐου 1946, παρὰ τὶς διαδικαστικὰς ἀντιρρήσεις τοῦ ὁμολόγου του τῆς Ρωσίας Μολότωφ.

Μὲ τὴν ἔναρξιν, τὴν 29ῃ Ἰουλίου 1946, τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκεφέως τῶν 21 Ἐθνῶν στὸ Παρίσι συμπίπτει καὶ ἡ ἔγκρισιν ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν Γερουσίαν τοῦ ψηφίσματος τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων γιὰ ἀπόδοσιν τὴν Ἑλλάδα τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Βορείου Ἠπείρου.

Οἱ αἰσιόδοξες προοπτικὰς ἐπιτρέπουν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπίσπευσιν αἰτήσεως ἐγγραφῆς τοῦ θέματος τῆς Βορείου Ἠπείρου στὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς Διασκεφέως. Ἡ αἴτησις, ποὺ κατατίθεται τὴν 30ῃ Αὐγούστου 1946, μολονότι γίνεται δεκτὴ, δὲν συζητεῖται. Ἀναβάλλεται γιὰ τὴν ἐπομένη συνεδρία. Ὅταν ἐπανέρχεται τὸ θέμα, τὴν 28ῃ Σεπτεμβρίου 1946, παρεμβαίνει ἡ Γιουγκοσλαβία μὲ πρότασιν παραπομπῆς του στὸ Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν, θεωρούμενον κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιον. Μάλιστα μετὰ δῆλωσιν καὶ τοῦ Ρώσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν

Μολότωφ ότι είναι δυνατή ή συζήτηση στο προτεινόμενο Συμβούλιο, ή Ελλάδα άποσύρει την αίτηση. Σύντομα δέ, τόν Νοέμβριο του 1946, έπαναφέρει τό θέμα, πού τώρα δέν προωθεΐται λόγω δυσμενών διεθνών συγκυριών και παραμένει έκκρεμές ένώπιον του Συμβουλίου τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών, άναμένοντας την εύνοϊκή λύση του με εΐρηνικά μέσα.

Κατά την κύρωση τής Συνθήκης Εΐρήνης με την Ίταλία ή Ελλάδα διατηρεί τὰ δικαιώματά της, πού άφορούν τὰ έλληνοαλβανικά σύνορα. Έξάλλου την 31η Νοεμβρίου 1947 επιδίδεται στην έλληνική κυβέρνηση από την κυβέρνηση τών Η.Π.Α. άνακοίνωση, πού έπιμαρτυρεί τόσο τό έμπόλεμο με την Άλβανία όσο και την έκκρεμότητα τής έλληνοαλβανικής συνοριακής γραμμής.

Έπί δεκαετία και πλέον τό Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα δέν άνακινείται. Μόλις τόν Ίούνιο του 1960 ό Σοφοκλής Έ. Βενιζέλος συζητεί τό θέμα με τόν πρωθυπουργό τής Σοβιετικής Ένώσεως Νικήτα Χρουστώφ, ό όποιος δίνει την ύπόσχεση διαβιβάσεως τών άπόψεών του στους ιθύνοντες την Άλβανία. Σέ άρθρο του στο "Βήμα" τής 28ης Ίουνίου 1960 ό Βενιζέλος γράφει και τὰ έξής: «Ανεφέρθη έπίσης εις τας συνθήκας ύπό τας όποιάς διαβιοΐ ό Έλληνισμός τής Βορείου Ήπείρου και χωρίς νά θέσω καθ' οϊονδήποτε τρόπον ζήτημα έδαφικής τροποποιήσεως, έτόνισα την άνάγκην όπως ή Άλβανική κυβέρνηση παραχωρήσει αυτοδιοίκησιν εις τό έλληνικόν στοιχείον, μέσα εις τὰ πλαίσια πάντοτε του Άλβανικού Κράτους, ύπό μορφήν άυτονομΐσεως τής περιοχής μέχρις ότου τό ζήτημα λυθΐ από τους ύπουργούς τών Έξωτερικών τών τεσσάρων Δυνάμεων ένώπιον τών όποιων, ως γνωστόν, έκκρεμεί».

Μετά τριετία, την 7η Δεκεμβρίου 1963, ό Βενιζέλος ως άντιπρόεδρος τής κυβερνήσεως και ύπουργός τών Έξωτερικών δηλώνει έξ άφορμής έρωτήματος ότι τό έλληνικό

έθνος άνηΐχει για την τύχη τών Βορειοηπειρωτών. Έν τῷ μεταξύ τή 11η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους ό Παν. Πιπινέλης, πού έγραψε και σχετική μονογραφία, έπισημαΐνει, με την ιδιότητα του πρωθυπουργού και ύπουργού Έξωτερικών, ότι τό ζήτημα έκκρεμεί ένώπιον τής Έπιτροπής τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών και είναι άδιανόητη και άδύνατη όποιαδήποτε παραγραφή ή διαγραφή από την ήμερήσια διάταξη τών έκκρεμών διπλωματικών ζητημάτων. Εΐχε δέ προσθέσει ότι την ύπαρξή του συνθέτουν λόγοι διπλωματικοί, στρατηγικοί, έθνικοί και οικονομικοί, πού επιβάλλουν την έξεύρεση κατάλληλης λύσεως.

Τόν Μάιο 1971 ή Ελλάδα άποκαθιστά διπλωματικές σχέσεις με την Άλβανία διατηρώντας στο άκέραιο τις διεκδικήσεις της για τή Βόρειο Ήπειρο. Τό 1987 έπιχειρείται ή άρση του έμπολέμου παρά τις αντίθετες άπόψεις τών ειδικών, πού με παρηγοΐα έσπευσαν νά έπισημάνουν τις ένδεχόμενες έπιπτώσεις. Τὰ Χριστούγεννα του 1989 ό ύπουργός τών Έξωτερικών έκφράζει την εύχή τής άποκαταστάσεως τών άνθρωπίνων δικαιωμάτων τών Βορειοηπειρωτών. Τόν Οκτώβριο του 1990 ό ίδιος ύπουργός τών Έξωτερικών, Άντώνιος Σαμαράς, μέσα στα Τίρανα και ένώπιον τών όμολόγων του τών βαλκανικών κρατών θέτει έπίσημα θέμα άνθρωπίνων δικαιωμάτων τών Βορειοηπειρωτών και έπισκέπτεται χωριά τής Βορείου Ήπείρου. Τό διάβημα γίνεται σέ στιγμές έξαιρετικά πρόσφορες για έναρξη ένός έλληνοαλβανικού διαλόγου, πού άπαιτεί σύνεση, περίσκεψη, γνώση του ζητήματος. Έπιβάλλεται ή συγκρότηση έπιτελείου ειδικών, πού θά προσκομίσουν στην πολιτική ήγεσία, πρωθυπουργό και ύπουργό τών Έξωτερικών, στοιχεία τεκμηριωμένα και πειστικά, ώστε νά άποκλεισθοΐν άμφισβητήσεις από την άλβανική πλευρά και έτσι νά έδραιωθοΐν ή άμοιβαία κατανόηση και έμπιστοσύνη. Συμφέρι στην Άλβανία ή έπίλυση τών διαφορών με την Ελλάδα. Δέν άπομένει παρά ή εκδή-

λωση στοιχειώδους καλής θελήσεως με τὸ ἄνοιγμα τῶν ἐκκλησιῶν, πού ὡς πρῶτο βῆμα θὰ χύσουν βάλσαμο παρηγοριᾶς στὶς πονεμένες ψυχές τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων της. Ταυτόχρονα ἀπαιτεῖται καὶ ἀπόλυτη ἐτοιμότητα τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς γιὰ τὴν ἐνδεδειγμένη μεταχείριση τῶν πολυχρόνια χειμαζομένων χριστιανῶν καὶ τὴν ὀρθότερη ἀντιμετώπιση τῶν συναφῶν θρησκευτικῶν προβλημάτων.

Χωρὶς χρονοτριβές πρέπει νὰ συνεξεταστοῦν ἡ ἐκπαίδευση, ἡ παιδεία, ἡ γλώσσα, ἡ ἱστορία, ἡ δημογραφικὴ κατάσταση, γιὰ νὰ μὴν κλονισθοῦν ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ οἱ προσδοκίες. Γιὰ τὴν αἴσια ἐκβάση τῶν συνομιλιῶν καὶ τὴν ἀσφαλέστερη πραγμάτωση ἀρκεῖ νὰ σέβεται ἡ Ἄλβανία τὶς ὑπογραφές τῶν ἀντιπροσώπων της στὶς διμερεῖς καὶ διεθνεῖς συμβάσεις, συνθῆκες, συμφωνίες, πρωτόκολλα.

ΕΤΡΕΘΗΡΙΟ

Α' Παγκόσμιος πόλεμος 235, 236 239	Αέροπος 143
Αβδουλ Χαμίτ 120	Αετάνθρωποι 15
Αβδουλλάχ 120	Αθήνα 31, 41, 45, 126, 159, 169, 187, 204, 206, 227, 231, 233, 239
Αβέρωφ 46, 159, 161	'Αθως 214
Αγγέλικα 158	Αιγαίο 12, 36, 214, 216, 228, 234, 237
Αγγλία 43, 119, 172, 213, 235, 239 240	Αίγυπτος 31, 47, 80, 166, 197, 242
Αγία Τριάδα 167, 168	Αιθιοπία 12
'Αγιος Ανδρέας, 116	Αίμος 15, 140
'Αγιος Βασίλης, 41, 66, 67, 69, 175	Αιυιάν Δημ. 19
'Αγιος Γεώργιος 56	Αιυιάνος Δ. 19
'Αγιος Θεόδωρος 54, 81	Αιυών (εφημερίδα) 10
'Αγιος Ιωάννης 41, 92, 174	Ακαδημία του Βουκουρεστίου 28
'Αγιος Κοσμάς (Αιτωλός) 14, 103, 214	Ακαρνανία 172
'Αγιος Στέφανος 138	Ακρόπολις 188
'Αγιοι Σαράντα 40, 57, 58, 59, 60, 85, 89, 90, 91, 99, 100, 104, 161, 185, 194, 222	Αλβανία 26, 34, 37, 41, 43, 173, 176, 177, 179, 204, 212, 231, 232, 235, 242, 244, 245, 246
Αγκώνα 30	Αλέξανδρος 46, 47
'Αγριο Κάστρο 196	Αλεξανδρούπολη 216
'Αγχεσμος 40	Αλεξιάδης 35
Αδαμίδης Π. 22	Αλή πασάς 24, 48, 75, 96, 107, 110, 157, 188
Αδριατική 11, 34, 43, 44, 51, 55, 212, 213	'Αλπεις 150
Αέναος 143	Αλσατία 36, 188, 204, 210

- Αμερική 178, 198
 Αμερικανική Γερουσία 240, 243
 Αναστάσιμος Ύμνος 113
 Αναστημένος Ιησούς 64
 Ανατολή 45, 133
 Ανατολικό ζήτημα 44
 Ανάχαρσης 86
 Ανθρωπολογικά Ανάλεκτα 226
 Ανούντιο Ντ. 51
 Αντάτ 235, 236, 237
 Αντιγόνη 158
 Άνω Λεοντίσα 116
 Ανωτ. Συμβούλιο Συμμάχων 240
 Αποκάλυψις 92
 Απόστολος 124
 Απουλία 88
 Αρβανίτες 30
 Αρβανιτόβλαχος 27
 Αραβοσκλαβήνος 14
 Αργοστόλι 172
 Αργυρόκαστρο 11, 39, 45, 46, 49, 57, 69, 90, 97, 99, 102, 104, 107, 113, 114, 119, 122, 124, 125, 126, 157, 176, 188, 194, 196, 197, 201, 206, 212, 228, 237
 Αριστοτέλης 224
 Αριστοτέλης (έντυπο) 21
 Αρκαδική Ακαδημία 20
 Αρκαδική Νεοσάνη 20
 Αρμένιος 58, 177
 Αρμόνιος (τουπίκιων βλάχων) 14
 Αρχηγείο του Στρατού 127
 Αρχιπέλαγος 30
 Αρωμόνοι 161, 225
 Αρωμουνική 15, 172
 Αστακός 172
 Αυλώνα 34, 102, 173, 211, 212, 235, 236
 Αυστρία 26, 35, 36, 51, 175, 177, 208, 216
 Αυστρο Ουγγαρία 34, 155, 212, 213, 221, 226
 Αυτόνομος Δημοκρ. Ηπείρου 231, 233
 Αχιλλέας 103
 Αχιλλειον 51, 52, 54
 Αώος 104, 142, 143, 150, 153
 Β' Βαλκανικός πόλεμος 212
 Β' Παγκόσμιος πόλεμος 33
 Βαγιακάκος Δ.Β. 17
 Βακαλόπουλος Κ.Α. 12, 48, 215
 Βαλαάδες 17
 Βαλέτας Γ. 18
 Βαλκάνια 18, 34
 Βαλκανική Συμμαχία 234
 Βαλκανικός πόλεμος 212
 Βαλκάνιος 220
 Βαλκυρίες 165
 Βανίστα 107, 117
 Βαρλαάμ 168
 Βασδραβέλλης 138
 Βασίλειος Σεβασμ. 117, 124, 188
 Βαστίλλη 137
 Βέιγκαν 27
 Βέης Ν. 225
 Βελαίν Κάρολος 36
 Βελής 21
 Βενετία 30, 138
 Βενετός 84
 Βενιζέλος Ελευθ. 46, 78, 119, 151, 198, 201, 215, 216, 228, 234, 236, 237, 239, 240
 Βενιζέλος Σοφ. 217, 244
 Βεράτιο 93, 112, 120, 121
 Βετσέρα Μαρία 53
 Βηλαρά Γ. 232
 Βηδ. Γουλιέλ. 178, 206, 208, 231, 232, 233, 234, 235
 «Βήμα» 244
 Βηρυττός 151
 Βιέννη 35, 45, 178
 Βίκτωρας - Εμμανουήλ 178, 241
 Βίσμαρκ - Οττο 35
 Βλαχόφωνοι 20
 Βλαχοχώρι 223, 238
 Βλάχοι 30, 219, 218, 224, 226, 238
 Βογάς 37
 Βορράς 135
 Βορ. Ήπειρος 75, 91, 111, 114, 193, 214, 221, 226, 227, 232, 237, 239, 242, 245
 Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα 216, 244
 Βορειοηπειρώτες 64
 Βορειοηπειρωτικό Έπος 242
 Βορειοηπειρωτικός Αγών 231
 Βορρομαία νησιά 54
 Βορρομέων 54
 Βόσπορος 55
 Βουλγαρία 26, 211, 215, 216
 Βουλγαρισμός 176
 Βουλγαρομακεδόνες 26
 Βουλή των Ελλήνων 232
 Βουνό 74
 Βουργουνδία 84
 Βουτονόσι 160
 Βρινήσιο 89
 Βρορούστο 131
 Βρυώνης Ομέρ 19
 Βρυώνης Σπ. 18
 Βυζαντινοί 111
 Βυζαντινός 198
 Γαλλία 43, 59, 62, 68, 71, 78, 90, 92, 104, 107, 112, 119, 125, 159, 151, 152, 174, 203, 222, 240
 Γαλλική Δημοκρατία 123
 Γαστούρι 51
 Γεννάδιος 238
 Γενεύη 203
 Γενούσος (Σκούμπι) 16, 23, 24, 41, 242
 Γενούσος (ποταμός) 30
 Γερμανία 213
 Γεύτα 173
 Γεωργιάδης Θ. 140
 Γεώργιος Βασιλιάς 26, 30, 51, 52
 Γεωργική Σχολή Λαρίσης 47
 Γιαγκωβ Γκέοργκι Φω 35
 Γιάννινα 214
 Γιαννόπουλος Γ. 21, 215, 234, 239
 Γιεσσέν Ντε 36
 Γιογάλας τ.π. 75
 Γιουγκοσλαβία 243
 Γιουμουλτζίνα (κομοτηνή) 215
 Γκατσόπουλος Μ. 140
 Γκέγκηδες 23, 24, 31, 104
 Γκράνβιλ 216, 239
 Γκρασδάκι 116
 Γκρέυ Εντουαρντ 212, 220
 Γλαβίνας Αθ. 111
 Γοραντζή 107
 Γοτίγγη 24
 Γουλιέλμος Β 52, 53
 Γούναρης Δ. 238
 Γράψη 104, 117
 Δάκαρης Σωτ. 17
 Δανία 35
 Δέδε Μαρία - Μιχαήλ 16

Δεδέγατος (Αλεξ/πολις) 215
 Δελβίνο 39, 40, 85, 90, 92, 97,
 99, 100, 103, 104, 150, 176,
 185, 194, 195, 206, 222, 228,
 233
 Δελβινάκι 123, 208, 209
 Δένδια Μ. 88
 Δερβιτσάνι 109
 Δερβίσσαι 141
 Δήμας Ανδρέας 80, 81
 Διάδοχος 39, 122, 135, 137, 140,
 141, 142, 143, 144, 145, 149,
 153, 155, 156, 157, 206
 Δίαιτα (βουλή) 13
 Διάσκεψη του Λονδίνου 142
 Διάσκεψη Ειρήνης 241, 243
 Δίβρα 116, 237
 Δίβρος 116
 Διεθνές Δικαστ. Χάγης 241
 Διεθνής Επιτροπή 221, 222, 223,
 231, 233, 235
 Διεθνές Συνεδ. Σπουδών Νοτιανατ.
 Ευρώπης 15
 Δούλης 197
 Δούναβης 171
 Δραγούμης Ίωνας 228
 Δρίσκος 158
 Δρόβιανη 103
 Δρόπολις 11
 Δρυμάδες 74
 Δυρράχιο 22, 28, 29, 30, 208,
 206, 212, 213, 231, 233
 Δυτική Ήπειρος 57, 102
 Δωδεκάνησος 12, 239, 241, 243
 Δωδώνη 19

 Εγνατία 14, 23, 28
 Εθν. Ινστιτούτο Ανατολ. Γλωσσών
 και Πολιτ. της Γαλλίας 219

Εθν. Οικοτροφείο 223
 Εθν. Συνέλευση 237
 Εθν. Τράπεζα 47, 159, 198
 Ελβασάν 25, 26, 29
 Ελβετοί 75
 Ελβετία 173
 Ελεύθερος Άνθρωπος 35, 229
 Ελευθερία (Λαρίσης) 20
 Ελευθερία 53, 160
 Ελισάβετ 51
 Ελλάδα 29, 36, 71, 174, 175, 180,
 187, 194, 201, 203, 209, 211,
 214, 215, 216, 218, 231, 234,
 236, 239, 242, 243, 245
 Ελληνική - Ευρωεκδοτική 215
 Ελληνομίσιμος Καυκάσου 234
 Ελλην. Κοινοβούλιο 236
 Ελληνομίσιμος 28, 212, 217
 Ελληνοβλάχοι 220
 Ελληνικός Αστήρ 140
 Εντού Ιωσ. Παύλος 112
 Ένωση της Ηπείρου 67
 Ένωσις 20, 71, 97, 103, 107,
 118, 173
 Έξω Παζάρι 22
 Επετηρίς Εταιρ. Βοιωτικών
 Μελετών 15
 Επιτρ. Εξωτερ. Υποθ. Αμερ.
 Γερουσίας 243
 Επτάνησος 235
 Εσπερινή 127
 Εσσάτ Πασά 75, 206, 212, 233
 Ετ. Μακεδ. Σπουδών 220
 Εφηβείον Αβέρωφ 46
 Ευαγγέλιο 203, 138, 145
 Ευαγγελίδης Δημ. 17, 24
 Εύζωνοι της Φθιώτιδας 20
 Ευρετ. Συζητήσεων Κοινοβουλίου
 232

Ευρώπη 33, 36, 41, 91, 160, 179
 196, 208, 209, 234
 Ευρωπαϊκοί Άτλαντες 235

Ζαγόρι 238
 Ζαγόρια 45, 160, 163
 Ζάππας Κων/νος 46
 Ζάππας Ευαγ. 45
 Ζάππειον 46
 Ζάτουνα 57, 73, 85
 Ζεγκίνης 17, 125
 Ζέτζος 112
 Ζεσέν 202
 Ζήνωνας Κ. 131
 Ζυγός 161
 Ζωγράφος Χρησ. 46, 187, 196,
 197, 198, 230, 231
 Ζωγράφειο 46
 Ζώης Νικ. 47
 Ζώης Μιχ. 47
 Ζώης Ιωνάς 47
 Ζώης Θεοδ. 47
 Ζωσιμάς 47
 Ζωσιμαία Σχολή Ιωάν. 47
 Ζωτίδης 125, 126, 188
 Ζώτος Μολοσσός 103

Ηλίας (προφήτης) 141, 145
 Ηνωμ. Πολιτείες 185
 ΗΠΑ 242, 244
 Ηπειροϊάδα 223
 Ήπειρος 45, 60, 78, 80, 85, 86,
 87, 90, 97, 99, 100, 104, 106,
 110, 112, 118, 125, 126, 149,
 151, 158, 163, 173, 175, 179,
 183, 185, 188, 195, 196, 199,
 201, 203, 208, 209, 213, 214,
 218, 241

Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 161
 Ηπειρωτικά Χρονικά 138

Θεσσαλία 157, 158, 161
 Θεσσαλική πεδιαδ. 165
 Θεσ/κη 138
 Θεσπρωτός Κοσμάς 20, 22, 23,
 25, 92, 103, 112, 116, 131,
 143
 Θράκη 17, 80, 125, 215, 234,
 Θράκες 16, 17

Ιερά Μητρόπολις Δρυϊνουπόλεως
 32
 Ιερολοχίτες 198
 Ιερός Λόχος 178, 183, 204, 206-
 Ιησούς 224
 Ιλλυρία 173, 174
 Ιλλυστρασιον 183
 Ιόνια νησιά 103
 Ιόνιο 43, 85, 172
 Ιραδέ 218
 Ισμαήλ Κεμάλ 78, 226
 Ισπανοί 177

Ιστορικό Αρχείο 241
 Ιταλία 12, 13, 33, 35, 36, 42, 44,
 69, 125, 169, 173, 175, 176,
 177, 178, 179, 206, 208, 212,
 213, 214, 216, 221, 223, 235,
 237, 240, 242, 244
 Ιωάννης Πρόδρομος 138
 Ιωάννινα 14, 16, 19, 39, 45, 47,
 57, 58, 63, 78, 80, 82, 85, 90,
 106, 111, 112, 122, 129, 150,
 153, 155, 156, 157, 176, 185,
 211, 213, 214

Καβάγια 29, 231

Καβάλα 216, 234
Καζά 227
Καπζάκης Νεοκλής 42
Καζέριος 84
Κάιρο 31
Καθολική Εκκλησία 226
Κακλαμάνος 37
Καλαμπάκα 158, 161, 162, 163,
166, 167, 168
Καλιάσα 92
Καλλίμαχος Δ. 138
Καλογοράντσι 117
Καλογερόπουλος 223, 228
Καλυψώ 158
Καμπανά 69
Καμπών 43
Καντακουζηνοί 226
Καπιστίτσα 240
Καπλάνης 47
Καραϊσκάκης Γεωρ. 19
Καραπάνος 197
Καρνό Σαρνί 84
Καρολίδης Παύλος 217, 218
Καρσόλης 75, 77
Καστάλντι 176
Καστέλλο 80, 81, 82, 84
Καστράκι 166
Καστριώτης Γεωρ. 75, 187
Κατσουγιάννης Τηλ. 219, 220
Κάτω Λεσνίτσα 116
Κατωπόδης Β. 127
Κεμάλ 75
Κεραμόπουλος Αντ. 23, 31
Κερασέτι 95
Κεραύνια ορη 87
Κερκίни (Μπέλες) 215
Κέρκυρα 12, 39, 40, 41, 42, 43,
50, 57, 58, 63, 81, 82, 84, 85,
90, 96, 100, 103, 169, 170,
171, 172, 173
Κεστοράτι 46
Κεϋλάνη 52
Κεφαλληνία 172
Κήπαρο 74
Κιόρι 87
Κιτρομηλίδης Π.Μ. 18
Κλεισούρα 25, 201
Κεμανσώ 35, 228, 238
Κοκκίκης Σπ. 140
Κολμάρ 36
Κολώνια 131, 147, 176
Κομνηνός Αλέξιος 111, 188
Κονιάρης 21
Κόνιτσα 149, 150, 151, 153, 176,
197, 201
Κόντης Β. 212, 233
Κοντούλης Αλ. 229
Κοραντής Αντ. 214
Κορσικανοί 88
Κορυτσά 45, 48, 129, 131, 133,
135, 140, 142, 145, 147, 153,
175, 176, 204, 206, 209, 212,
222, 228, 229, 237, 241
Κοσσυφοπέδιο 213
Κουβέτσι 74
Κουριέ-ντε Μερé Παύλος Λουδοβ.
133
Κουρίλα Ευλ. 162
Κουρμούλης Γεωργ. 28
Κουτσοβλαχικό 217
Κουτσοβλάχοι 28, 30, 160, 161,
220, 223, 224, 235
Κράγκη 116
Κρεζό-Σνάιντερ 178, 185
Κρήτη 199, 202, 214
Κρήτες 18
Κρόια 233
Κρούπ 185
Κυκλάδες 204

Κύπριοι 18
Κύπρος 18, 239
Κυρηναϊκή 12
Κυριακή του Θωμά 64
Κυριακή του Πάσχα 71, 110
Κυριακίδης Στίλπων 138
Κυριακόπουλος Ηλ. 217
Κύρρης Κ.Π. 18
Κυταριόλης 91
Κωντ/νος Βασιλιάς 92, 97, 103,
112, 119, 136, 153, 173, 187,
236
Κωνσ/πολις 46, 77, 108, 126,
142, 153, 215
Κώνστας Ηλ. 157, 160, 170

Λαζάρου Αχ. 14, 15, 17, 33, 75,
160, 161, 172, 221, 235, 226
Λάιος Γ. 140
Λαμπίας 175
Λάμποβο 45
Λάμπρος Σπυρ. 17, 22, 138, 158,
223, 224
Λειψία 225
Λέκκας Αθ. 36, 143
Λέν-Ζαν 193, 201
Λεσκοβίκι 131, 140, 142, 143,
147, 150, 176, 201, 204, 206
Λευκωσία 176
Λιάκος Σωκρ. 14, 16
Λιβόρνο 47
Λιβύη 12
Λίγκας 185
Λιούγαρι 107
Λόγαρα 82
Λονδίνο 64, 91, 175, 177, 238
Λουγκανά 117
Λουκάβο 56, 69, 70, 71, 87, 175

Λουσάτι 116
Λουδ 170
Λωζάνη 230
Λωρραίνη 36, 188, 204
Μάγερλικ 53
Μαζαράκης Αιντιάν 203, 218
Μακεδονία 36, 80, 176, 215, 218,
222, 224, 237
Μακεδ. Ημεροδ. Σφενδόνης 138
Μακεδονικό Μέτωπο 238
Μαλακάσση 162
Μαλτσάνι 116
Μάλλωση Ι 238
Μάννλιχερ Φερδ. 84
Μανωλοπούλου - Βαρβιτσιώτη
Κασ. 240
Μαξιμιλιανός Ιωσήφ 51
Μάουζερ 195, 199
Μαρτινιανός Ιωακ. 138
Μασσαλιώτιδα 92, 96, 151, 159
Ματζόρε Λάγκο 54
Μαυροβούνιο 34, 211, 212
Μεγάλες Δυνάμεις 33, 64, 114,
119, 126, 157, 185, 188, 204,
206, 208, 213, 214, 220, 221,
227, 228, 231, 233, 242
Μεγάλη Εκκλησία 218
Μεγάλη Βρετανία 242, 243
Μέγας Αλεξαν. 231
Μεζούτ 120
Μελάς Α. 240
Μέμνονας 167
Μέρτζιος Κ. 140
Μεσόγειος 50, 169, 172
Μεταλληνός Γεωργ. 145
Μετζ. 36
Μετέωρα 160, 166, 167

- Μέτσοβο 45, 48, 157, 159, 160, 161, 163, 238, 239
 Μετσόβιο Πολυτεχνείο 47
 Μητέρα Ελλάδα 59
 Μητρόπολη 136, 137, 151
 Μικρά Ασία 18, 234, 241
 Μικρασιατικό Ζήτημα 241
 Μιρδίτες 26
 Μιρμίρογλου 141
 Μισουρίνα 166
 Μιχαλόπουλος Φ. 75, 138
 Μιχαλόπουλος Δ. 240
 Μνημοσύνη 106
 Μπάγκας ή Πάγκας Ιωαν. 48
 Μπαίκλιν 54
 Μπαμίχας 197
 Μπαμπέν Γουσταύος 208
 Μπαρτολντί Φρειδ. Αύγουστος 53
 Μπέλλος Α. 21
 Μπιζάνι 174
 Μπιλίνσκι 203, 176
 Μπο-Μποβί Ντανιέλ 203, 208
 Μπολάνα 84
 Μπότσαρης Δημ. 127
 Μπότσαρης Μάρκος 45
 Μπουασονά Φρεντ 203, 208, 209
 Μπουαλάς Κλ. 238
 Μπουριαλιάνος Κ. 28
 Μπρορούβα 243
 Μολότωφ 204, 243, 244
 Μοναστήρι 30, 138, 240
 Μον Ρεπό 52
 Μόναχο 51
 Μοσχόπολις 21, 138, 140, 206, 222
 Μουδόπουλος Ε. 218
 Μούδρος 239
 Μουζίνα 99, 100, 103, 104, 116
 Μουσουλμάνοι 21
- Μουσολίνι 12, 51
 Μουσταφά Πασσά 24
 Μωχάμετ Άλυ 47
 Μωχάμετ - μπέη - Κόκα 100
- Ναμία 93
 Ναπολέων Βοναπάρτης 55, 172
 Ναυτικό Πολεμικό ταμείο 47
 Νέα Ακαδημία 138
 Νέα Ελληνική Ιστορία 12
 Νέα Εστία 75, 138, 140
 Νέα Υόρκη 53
 Νείλος 167
 Νεμέρτσικα 143
 Νεμέσκα 143
 Νεότουρκοι 58, 78
 Νερέριτζα 143
 Νέστος 215
 Νιβίτσα 40, 56, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 70, 87, 102, 104, 175
 Νίζνα 47
 Νικοκλέους Ν.Γ. 24
 Νικολαΐδη Ελευθ. 23, 28, 29, 75, 120, 176
 Νότιος Ήπειρος 21
 Ντερουλέντ (Παύλος) 185
 Ντοντέ 210
 Ντορέ Γουσταύος 166
 Ντυσάλ 155
- Ξάνθη 215
 Ξενοφών 83
- Οδυσσεάς 54
 Οθωμανική αυτοκρ. 80
 Οθωμανοί 17
 Οικονομίδης Δημ. 174
- Οικουμενικό Πατριαρχ. 46
 Ολλανδοί 204
 Ολύμπια 45
 Όμηρος 51
 Οξάτη 49
 Ορθοδοξία 145
 Όσιος Νικάτωρ 160
 Οτράντο 43, 172
 Ουγκώ Βικτ. 166
 Ουίλσον 240
- Παλάσσα 74
 Παλαιολόγος Ανδρ. 167
 Παναγιωτίδης Α. 18
 Παναθήναια 138
 Παναθηναϊκόν Στάδιον 46
 Πανεπιστήμιο Αθήνας 17, 20, 42, 45, 188
 Πανηπειρωτική Συνελ. 230
 Πανσέληνος 135
 Παπαδόπουλος Γ. 222, 241
 Παπαδόπουλος Θ. 17
 Παπαδόπουλος Ν.Κ. 11
 Παπαδόπουλος Στεφ. 214
 Παπαθεοδώρου Αποσ. 231
 Παπαϊωάννου 27
 Παπακώστας Μουσταφά 22
 Παπανδρέου Γ. 36
 Παπαρηγόπουλος Κ. 218
 Παπάς 151
 Παπαχαρίσης 19, 23, 112, 131
 Παπαζατζίης Βαλ. 138
 Παπούλιας 209
 Παπουλίδης Κ. 234
 Πάργα 40
 Παρίσι 158, 175, 185
 Παρμενίδης 197
 Παρνασσός 21
- Πασσαγιάννης Κ. 10
 Πάσχα 209
 Πάτρα 41, 50, 103
 Πάτρις 127
 Παύλος 224
 Πεδεμόντιοι 55
 Πειραιάς 103
 Πελεκίδου - Νυσταλζοπούλου
 Μαρία 211
 Πέτσας Φ. 17
 Πηγεώνας Ανασ. 48
 Πικέρνι 56, 71
 Πικρός 239
 Πίνδος 161, 165, 238
 Πιπινέλης Παν. 245
 Πλατάρης Γ. 238
 Πλουμίδης Γ. 27
 Πολίτσανη 143
 Πολυτεχνείο 46
 Ποντικονήσι 54
 Πόντιοι 22
 Πορούστο 131
 Ποταμός 81
 Πότσδαμ 243
 Πράμος 21
 Πρέβεζα 57, 99
 Πρεμετή 32, 155, 176, 201, 204, 206, 222.
 Πρεσβεία Ρώμης 28
 Πρεσβευτική Συνδιασ. 220, 222, 241
 Προβηγκία 51
 Προγανάτι 49
 Πρωσία 35
 Πρωσική Ρηγανία 131
 Πρωτόκολλο Κερκ. 231, 233, 234
 Πρωτόκολλο Φλώρεντ. 227, 229, 231, 233, 239, 241
 Πρωτοψάλτης Εμ. 299

Πυλιόρι 74, 82
Πύρρος 27, 103
Πωύ Ρενέ 13, 31, 32, 35, 47, 74,
86, 87, 91, 123, 124, 126,
151, 159, 164, 170, 188, 203,
210
Πωγωνί 123, 124, 143, 208

Ραγούζα 30
Ρουμανία 26, 27, 28, 29, 216,
217, 218, 219, 220, 223, 226,
232
Ρουμάνοι 224
Ρουμανισμός 27, 28
Ρουμανοκουτσοβλαχικό Ζήτημα
218
Ρωμανός Μ.Ν. 28
Ρωμαίοι Αυτοκράτορες 20
Ρώμη 10, 37, 43, 45, 169, 172,
178, 198
Ρωμυλία 26
Ρωσία 13, 43, 47, 80, 213, 216,
222, 242, 243
Ρώσοι 177

Σαγγάριος 215
Σαιν - Ετιέν 78
Σαντεπλέρ Παν. 155
Σαξονία 45
Σαμαράς Αντ. 245
Σαμαρά Μ. 18
Σαράιγ 237
Σαρδελής Κώστας 140
Σαρίπολος Ν. 217
Σάσωνα 227, 228, 235
Σεβαστιανός Μητροπολίτης 32
Σείχης Κάλεμ 120
Σέλιον (Βέρροιας) 218

Σεράγεβο 234
Σέρβια 26, 34, 211, 213, 215
Σίνας Σίμων 114
Σιωμόπουλος 143
Σκανδιναυίοι 165
Σκεντέρης Κων. 21, 231
Σκιαδάς Ν. 140
Σκιπιτάρ 24
Σκιπτάριοι 15
Σκόρδα 24, 212
Σκόπια 15
Σκούταρι 75
Σλέσβιγκ 35
Σμενίτσα 40, 116
Σοβιετ. Ένωση 244
Σορρέντο 69
Σοφία Βασ. Ελλάδας 52
Σοφράτικα 117
Σοφτάδες 141
Σουαχίρ 120
Σούλι 22, 106
Σπαθάρης Δ. 28
Σπαθία 23, 75
Σπαθιώτες 21
Σπήλιος Αντ. 120
Σπυρομήλιος Σπύρος 78, 82, 84,
185, 212
Σπυρομήλιος Ιωάν. 81
Στάδιο 159
Σταθουλόπουλος Δημ. 116
Στεργιάδης Κ. 24, 127
Στρασβούργο 36
Στρέιτ 204
Στουρνάρας Νικ. 47, 48
Στούπης Σπ. 78
Στύλος 175
Συμβούλιο Υπουργών 243
Συμεώνες 168
Σύμμαχος 217

Συνδιασκέψη Βουκουρ. 40, 220
Συνθήκη Βουκουρ. 214, 215, 217
Συνθήκη Ειρήνης Λονδίνου 212,
214
Συνθήκη της Φοινίκης 143
Συνταγμ. Επιτροπή 242
Συντακτ. Συνέλευση Βορειοηπ. 233
Σχολείο (κρυφό) 126
Σωτηριάδης 188
Σωτηρόπουλος Χαρ. 138

Ταριαχάτες 107
Τεπελίε 46, 120, 121, 185, 201,
212
Τέρπος Νεκτάριος 18
Τεύτα 172
Τζαβέλλας 106
Τζαβίτ πασά 129
Τζιολιττι 37, 91, 178, 179
Τζουλιάνο Αντ. 91
Τζουλιάνο Σαν. 34, 44, 175, 178
Τζουλιάνο Μπαλμπίνο 35
Τίρανα 28, 29, 64, 212, 245
Τιτόνι 240
Τοσίτσας Ευαγ. Αβέρωφ 47, 217,
226
Τόσκα 56
Τόσκηδες 23, 25, 31
Τόσκοι 24
Τορκουάτο Τάσσο 69
Τουρκαλβανσί 18, 22
Τουρκία 158
Τουρκοβούνια 40
Τουρκοκρήτες 18
Τουρκοκύπριοι 10, 18
Τρεμπεσίνα 143
Τρικούπης 30
Τριπλή Συμμαχία 36, 43

Τριπολίτιδα 12, 179
Τρίτη Γαλλ. Δημοκρατία 84
Τρίτος Μιχ. 158, 160
Τρουπάκης 112, 188
Τρούπα 162
Τσάμηδες 18, 19
Τσαρκοβίτσα 116
Τσητσούρας Χ. 127
Τσιάμης Ν. 16
Τσοποτός Κ. 21
Τσουκαλάς Γ. 19
Τωμαδάκης Νικ. 20, 21

Υψηλή πύλη 74, 78, 187

Φαραώ 167
Φεραίος Ρ. 118
Φιλανδία 13
Φιλελεύθερος (Λευκωσία) 18
Φιλική Εταιρεία 48
Φιλολ. Ιστορ. Λογοτ. Σύνδεσμος
217
Φιούμε 51
Φλωρεντία 204, 227
Φλώρινα 21
Φορίτσα 107
Φουρναράκης Γ. 18
Φραγκίσκος - Φερδινάνδος 234
Φραγκίσκος - Ιωσήφ Αυστρίας 51
Φράγκοι 224
Φράσαρης 21
Φραστάνη 117
Φραστάνι 107
Φρειδερίκος Γ' 52
Φυλακές Αβέρωφ 46

Χάινε Ερρίκος 54
Χάλλη 45

Χανιά 18	«Χρόνος» 151, 169
Χάνι Γραβιάς 47	Χρουτσώφ Ν. 244
Χάνοι 212	Χρυσόχοου Μ. 235
Χάσκοβο 107, 117	Χωράτσοβα 45
Κατζηδάκης Γ. 225	
Χειμάρα 45, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 88, 89, 99, 104, 175, 187, 188, 212, 222, 229, 234	Ψαλίδα Αθην. 19, 24
Χιδίρογλου Π. 118	Ωραία Πηγή 165
Χισμέσκο 218	
Χιλμή Πασά 218	Gami M. 240
Χολστάιν 35	Grey 233
Χοντέτσοβο 70	Lamp 233
Χρήστου Κ.	Lhèritier M. 233
Χριστιανοαλβανοί 25	Thomson L. 231
Χριστόπουλος Π. 140	Vauchet Rober 237
Χρον. Βορειοηπειρωτικού Ζητή- ματος 32	

**Η ΣΑΡΩΣΗ & Η ΠΡΩΤΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ
ΒΙΒΛΙΟΥ, ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΟΝ...**

“KRASODAD”

**ΑΠΩΤΕΡΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΑΥΤΗΣ
ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝΕ ΚΟΙΝΩΝΟΙ ΤΩΝ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, ΟΣΟΙ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ
ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΝΑ ΤΟ
ΑΠΟΚΤΗΣΟΥΝΕ.**

**ΕΥΕΛΠΙΣΤΩ & ΠΑΡΟΤΡΥΝΩ ΣΕ ΟΣΟΥΣ ΑΡΕΣΣΕΙ
ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ (& ΟΠΟΤΕ ΜΠΟΡΟΥΝΕ), ΝΑ ΤΟ
ΑΓΟΡΑΣΟΥΝΕ & ΝΑ ΕΝΙΣΧΥΣΟΥΝΕ ΕΤΣΙ ΤΟΝ-ΤΗΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ & ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΟΥ
ΑΝΕΛΑΒΕ ΤΗ ΔΙΑΝΟΜΗ-ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ.**

